

Вступ

Фінанси, на думку переважної більшості вчених, як економічна категорія являють собою систему економічних відносин, в процесі яких утворюються і використовуються фонди коштів. Фінанси – це ефективне знаряддя здійснення державної політики, спрямованої на забезпечення життєдіяльності суспільства, і, насамперед, процесів розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту між різними верствами населення, окремими господарськими структурами й територіями; усунення вад ринкових механізмів щодо розміщення ресурсів і забезпечення суспільними благами; заохочення бізнесу, ділової та інвестиційної активності, мотивації до праці; антициклічне регулювання економіки; підтримання рівня зайнятості; стабілізацію економічного стану в державі.

Основою вивчення фінансової науки є засвоєння її фундаментальних засад. Саме це визначає місце навчальної дисципліни „Фінанси” у системі економічної освіти.

Завданнями дисципліни є формування цілісної системи знань про сутність і форми прояву фінансів, оптимізацію фінансових відносин у суспільстві, механізм функціонування і впливу фінансів, склад і структуру фінансової системи, сукупність фінансових органів та інституцій, засади формування і функціонування окремих сфер і ланок фінансової системи.

Тема 1: Сутність фінансів, їх функції та роль

Необхідність та сутність фінансів

Фінанси є однією з важливих і складних економічних категорій. Вони мають як видиму, так і приховану форму прояву. Видима сторона фінансів проявляється у *грошових потоках*, які рухаються між суб'єктами фінансових відносин. Ці потоки - їх характер і форми, спрямованість і обсяги - виступають предметом практичної фінансової діяльності. Прихована сторона фінансів пов'язана з тим, що відображають ті чи інші грошові потоки, а саме - рух вартості створеного у суспільстві валового внутрішнього продукту, тобто обмінні та розподільні відносини. Від налагодженості цих відносин залежить ефективність економічної

системи і розвиток суспільства. Ці відносини характеризують внутрішню сутність фінансів і є предметом фінансової науки.

Фінанси - сукупність економічних відносин, пов'язаних з обміном, розподілом та перерозподілом у грошовій формі вартості валового внутрішнього продукту (ВВП), а в певних умовах, і національного багатства.

Функціонування фінансів пов'язано з такими поняттями, як фінансові відносини, фінансова діяльність, гроші.

Інструмент фінансових відносин - **гроші**.

Характеристика фінансових відносин пов'язана з виділенням їх *об'єктів і суб'єктів*. Об'єктами даних відносин є національне багатство і вироблений ВВП.

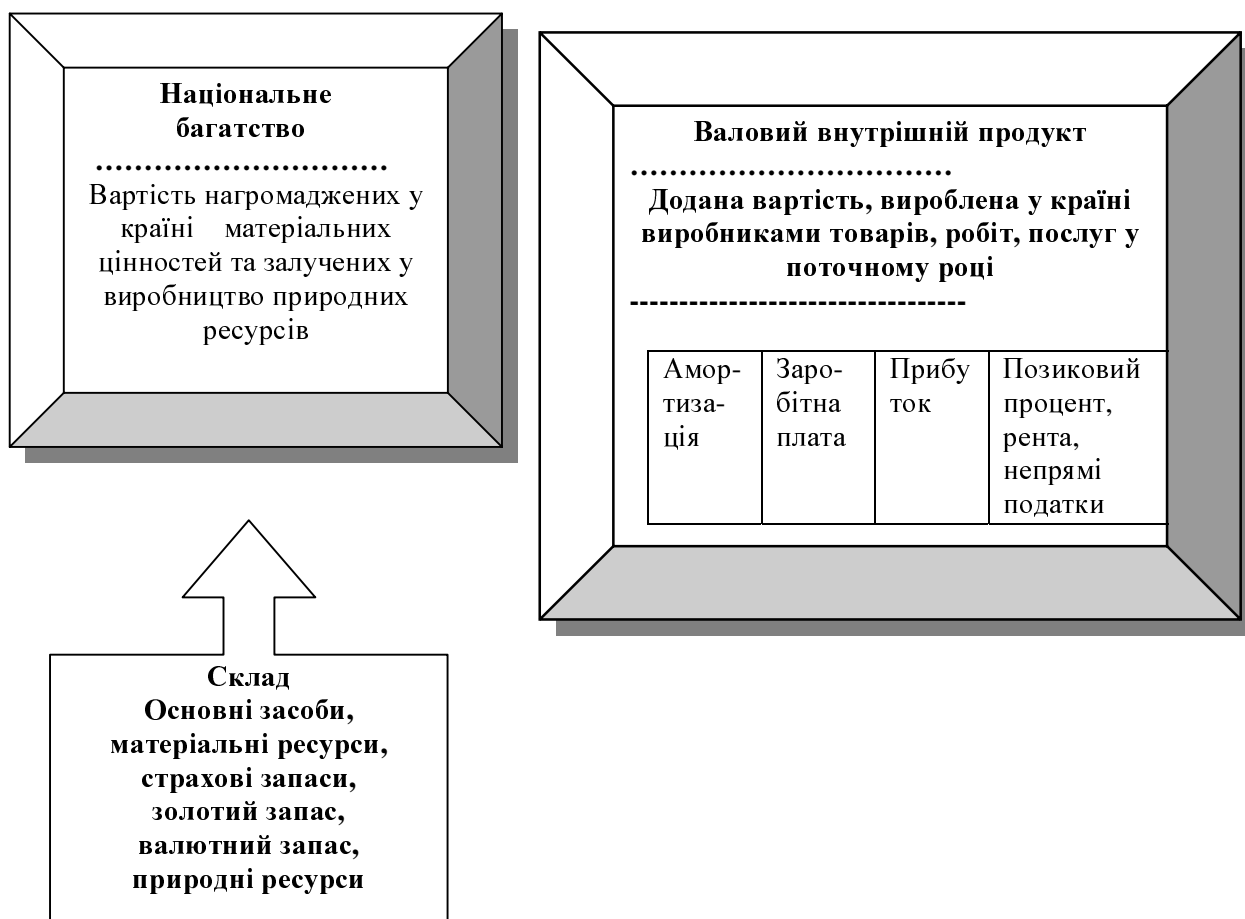

Рисунок 1 - Об'єкти фінансових відносин

Розподіл ВВП є необхідною передумовою забезпечення безперервності

циклами, без них неможливе відтворення виробництва - ні просте, ні розширене. Тому, з одного боку, розподіл ВВП є закономірною необхідністю. З другого боку, саме ВВП, як об'єкт фінансових відносин, характеризує нормальну фінансову ситуацію: суспільство розподіляє і відповідно споживає чи нагромаджує те, що воно створює.

Об'єктом фінансових відносин виступає національне багатство, для формування доходів використовується те, що створене попередніми поколіннями або дане природою. Закономірним таке явище є тільки в тому разі, коли є зайві основні засоби чи матеріальні ресурси, які не використовуються, а також при наявності значних запасів природних ресурсів, що перевищують потреби даної країни. В інших випадках розпродаж національного багатства є звичайним "проїданням" ресурсів. У свою чергу, це може бути викликане економічною чи фінансовою кризою, коли іншого виходу практично не існує, чи безвідповідальною фінансовою політикою.

Нормальна фінансова ситуація. Основним об'єктом фінансових відносин є ВВП, національне багатство - тільки в частині зайвих ресурсів.

Кризова фінансова ситуація. ВВП не визначає для формування доходів і фінансових ресурсів, тому розпродається національне багатство.

Тільки виробництво ВВП створює стабільні фінансові передумови для процвітання нації.

Суб'єктами фінансових відносин виступають підприємці, робітники і службовці, держава.

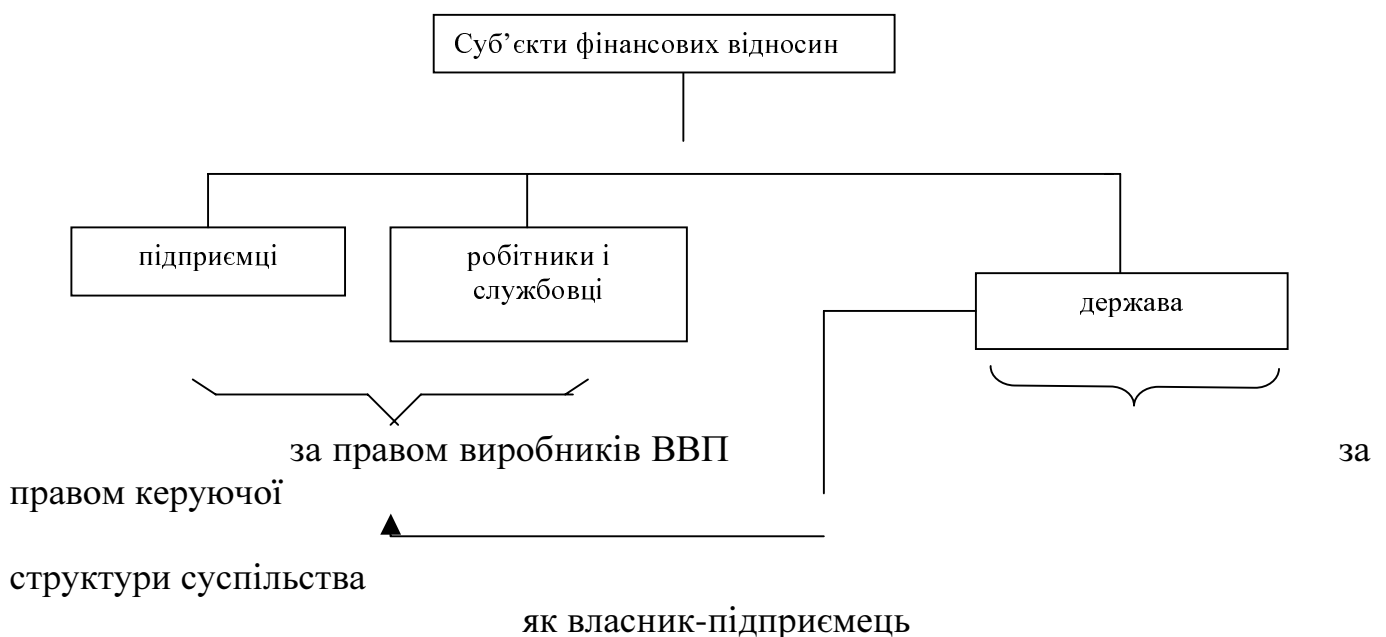

Рисунок 2 - Суб'єкти фінансових відносин

Права підприємців та робітників і службовців відображають їх незаперечні права власності на вироблений ВВП. У рамках державного сектора економіки такі самі права власності належать державі, яка виступає в даному випадку звичайним підприємцем.

Права держави, як керуючої структури суспільства, визначаються

виконання державою її функцій. Необхідні державі кошти вона може акумулювати таким чином:

- заробляти як власник засобів виробництва;
- отримувати від природних ресурсів, що знаходяться в її власності;
- мобілізувати шляхом перерозподілу доходів юридичних і фізичних осіб.

Права держави у розподільних відносинах регламентуються в *законодавчій* формі.

Основними у фінансах є відносини розподілу і перерозподілу. Відносини обміну в прямій формі складаються між юридичними і фізичними особами з приводу купівлі - продажу товару і послуг. Разом з тим у відносинах розподілу можна помітити елементи обміну, а у відносинах обміну - ознаки розподілу. У будь-яких відносинах обміну можливі елементи перерозподілу доходів, оскільки ціни, як правило, відхиляються від реальної вартості товарів та послуг.

Фінанси є життєво важливою системою в економіці та суспільстві в цілому. Налагоджені фінансові відносини виступають запорукою нормальної життєдіяльності.

Роль фінансів

- забезпечують розподіл ВВП і фінансові потреби юридичних і фізичних осіб та держав;
- забезпечують кругообіг фінансових ресурсів;
- здійснюють перерозподіл первинних та вторинних доходів між галузями, регіонами, соціальними верствами населення, окремими юридичними та фізичними особами;
- впливають на інтереси суб'єктів розподільних відносин і регулюють різні напрями соціально-економічного розвитку;
- відіграють провідну роль у системі економічних методів керування економікою країни;
- утворюють систему фінансових показників, які відіграють роль індикаторів стану і розвитку економічної та економічної сфер суспільства,
- забезпечують всеохоплюючий контроль між суб'єктами обмінно-розподільних відносин за формуванням і використанням фінансових ресурсів.

Функції фінансів

Сутність кожної економічної категорії детально розкривається в її функціях, які характеризують суспільне призначення даної категорії.

Фінанси виконують дві функції:

- розподільну;
- контрольну.

Суть *розподільної* функції полягає в тому, що фінанси виступають інструментом *розподілу і перерозподілу* ВВП. Причому вони є основним розподільним інструментом. Крім них, хоч і в значно обмежених рамках, насамперед у рамках перерозподілу, цю функцію можуть виконувати **ціни**. Причому перерозподіл відбувається внаслідок так званого перекосу цін, коли на товари і послуги одних галузей вони вищі від вартості, а на інші товари і послуги - нижчі.

Тобто перерозподіл за допомогою цін відбувається не тому, що цінам цілеспрямовано властива така функція, а навпаки, тому, що в певних випадках вони неточно і неповно виконують функцію виміру вартості. На відміну від цін фінанси насамперед призначені для здійснення розподілу вартості ВВП.

Крім того, розподіл і перерозподіл вартості ВВП може відбуватися в результаті **кримінальних порушень** - крадіжок, зловживань службовим становищем, розкрадання майна підприємств державного сектора, уникнення від сплати податків та ін. Однак, це не економічні методи, і вони є предметом іншої науки - правознавства.

Механізм дії розподільної функції фінансів пов'язаний зі схемою розподілу ВВП. Він включає в себе кілька стадій:

- 1) первинний розподіл;
- 2) перерозподіл,
- 3) вторинний розподіл.

Первинний розподіл - це розподіл заново створеної вартості й формування **первинних доходів** суб'єктів, зайнятих у створенні ВВП. Первинними доходами на цій стадії виступають: у фізичних осіб - *заробітна плата*, у юридичних осіб - *прибуток*, у держави - *прибуток державного сектора*, що централізується в бюджеті, й *находження від державних послуг, ресурсів, угод і ін.*

Перерозподіл полягає у створенні й використанні централізованих фондів. За рівнем централізації вони поділяються на загальнодержавні, відомчі й корпоративні. *Загальнодержавні* включають бюджет і фонди цільового призначення. *Відомчі* - це фонди, що створюють міністерства і відомства (наприклад, фонд охорони праці). *Корпоративні* фонди передбачають централізацію частини доходів структурних підрозділів у корпоративних об'єднань.

Перерозподіл включає два етапи:

- вилучення частини доходів у одних суб'єктів і формування централізованих фондів. На даному етапі формуються **вторинні доходи** суб'єктів, що створюють ці фонди;

- використання централізованих фондів і формування доходів окремих суб'єктів. На цьому етапі можуть формуватись як первинні доходи - заробітна плата фізичних осіб, які працюють у бюджетній сфері, так і вторинні доходи у вигляді різних виплат і надання безплатних послуг із централізованих фондів. Первинні доходи знову ж таки підлягають перерозподілу, якщо це передбачено.

Вторинний розподіл - це другий етап перерозподілу в частині формування первинних доходів фізичних осіб, які зайняті в бюджетній сфері. Тобто він властивий саме тим, хто не бере участі у первинному розподілі.

Суть *контрольної* функції полягає в тому, що фінанси виступають інструментом контролю за формуванням і використанням доходів суб'єктів обмінно-розподільних відносин. У процесі цього контролю охоплюється вся діяльність юридичних і фізичних осіб та держави.

У практичній діяльності контрольна функція знаходить свій прояв у **фінансовому контролі**. Необхідність контролю впливає з того, що фінансові відносини мають яскраво виражений суперечливий характер, оскільки кожний суб'єкт прагне отримати якомога більше. Саме для того, щоб в процесі розподілу ВВП окремі суб'єкти не привласнювали належну їм частку, необхідний постійний

Фінансовий контроль виступає у таких формах:

- державний;
- відомчий;
- внутрішній;
- незалежний;
- суспільний.

Державний - це контроль з боку держави за фінансовою діяльністю юридичних та фізичних осіб. Це найбільш організована та дійова форма. Він не охоплює загально державний рівень розподілу ВВП.

Відомчий контроль здійснюється галузевими міністерствами і відомствами відносно до підпорядкованих їм підприємств, організацій, установ. Його об'єктом виступає фінансова діяльність підприємств та внутрішньовідомчі розподільні відносини.

Внутрішній контроль полягає у самоперевірці фінансової діяльності кожним суб'єктом розподільних відносин.

Незалежний фінансовий контроль проводиться спеціальними органами - аудиторськими фірмами з метою встановлення правильності і законності у фінансовій діяльності окремих суб'єктів.

Суспільний - це контроль з боку суспільства за фінансовою діяльністю держави. Він здійснюється як за рахунок відкритості й гласності фінансової діяльності держави і надання права кожному громадянину вільного ознайомлення, наприклад, з бюджетом, так і через виборчу систему (обираючи певні партії і певних кандидатів, виборці обирають чи відкидають певну фінансову політику).

Фінансовий контроль виступає одним з найбільш дійових видів контролю у суспільстві. На відміну від інших він охоплює все суспільство: кожний суб'єкт перевіряє кожного. Оскільки фінансові показники діяльності виступають результативними, то фінансовий контроль є наскрізним - він фактично охоплює всі аспекти діяльності держави, юридичних і фізичних осіб. Звідси випливають широкі повноваження органів фінансового контролю, їх доступність до будь-яких документів і сфер діяльності. Відповідно і результати контролю підлягають повному оприлюдненню. Фінансова діяльність кожного суб'єкта має бути прозорою, що створює передумови для її законності.

Тема 2: Фінансова система

Структурна будова фінансової системи

Фінанси являють собою досить складне суспільне явище. Вони охоплюють широку гаму різносторонніх обмінно-розподільних відносин, які відображаються в різноманітних грошових потоках. При єдиній суті цих відносин у них виділяються окремі елементи, які мають свої характерні ознаки й особливості. Вивчення фінансів засновується як на розумінні їх необхідності, сутності й ролі у суспільстві, так і на детальному засвоєнні конкретних форм фінансових відносин.

Виділення форм фінансових відносин характеризує відносне відокремлення певних складових фінансів. Сукупність цих складових визначається терміном

“фінансова система”. Як і будь-яка інша система, вона є не простим набором окремих елементів, а сукупністю взаємозв’язаних елементів, що мають однорідні ознаки.

Фінансова система розглядається з двох сторін: за внутрішньою будовою і організаційною структурою.

За внутрішньою будовою

Фінансова система – сукупність відносно відособлених взаємозв’язаних фінансових відносин, які відображають специфічні форми та методи розподілу й перерозподілу ВВП

За організаційною будовою

Фінансова система – сукупність фінансових органів та інститутів, які управляють грошовими потоками

Виділення складових елементів **внутрішньої будови** фінансової системи проводиться за ознакою *каналів руху* грошових потоків і *місця концентрації* фінансових ресурсів. Концентрація фінансових ресурсів проводиться у відповідних грошових фондах, які можуть виступати ознакою виділення окремих ланок фінансової системи.

Внутрішня структура фінансової системи відображає об’єктивну сукупність фінансових відносин і є загальною для всіх країн. Вона складається зі сфер і ланок.

Сфера характеризує узагальнену за певною ознакою сукупність фінансових відносин. Виділяють чотири сфери:

- рівень мікроекономіки – фінанси суб’єктів господарювання;
- рівень макроекономіки;
- рівень світового господарства – міжнародні фінанси;
- забезпечуюча сфера – фінансовий ринок.

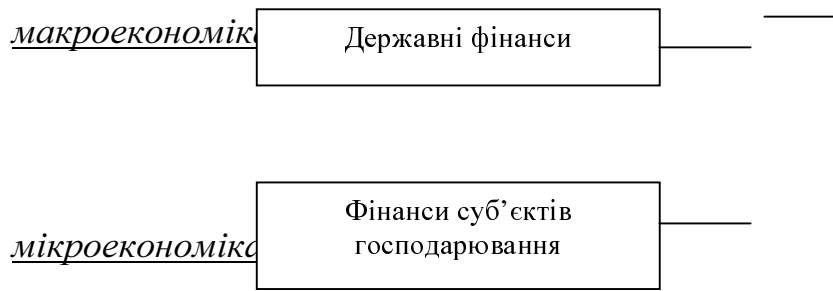

Рисунок 3 - Сфери фінансових відносин

Ланка показує відособлену частину фінансових відносин. Виділення ланок проводиться за ознакою наявності або відособленого фонду фінансових ресурсів, або специфічних форм і методів фінансових відносин.

Сфера фінансів суб'єктів господарювання відображає рух грошових потоків підприємств. Оскільки вони мають загальні принципи організації і методи ведення фінансової діяльності, то ця сфера не поділяється на окремі ланки.

Сфера державних фінансів, що характеризує фінансову діяльність держави, і поділяється на такі ланки:

- бюджет держави;
- державний кредит;
- фонди цільового призначення;
- фінанси державного сектора.

Сфера міжнародних фінансів відображає перерозподільно-обмінні відносини та централізацію ресурсів на світовому рівні. До її складу входять:

- міжнародні фінансові відносини;
- міжнародні фінанси.

Сфера фінансового ринку охоплює кругообіг фінансових ресурсів як специфічного товару. Поділяється:

- ринок грошей;
- ринок капіталу.

Розглядаючи внутрішню структуру фінансової системи, необхідно враховувати регіональний аспект її побудови. Виділяють:

- національні фінансові системи;
- регіональні фінансові системи;
- світові фінансові системи.

Національні фінансові системи відображають структуру фінансів окремих країн. До їх складу входять:

- фінанси суб'єктів господарювання;
- страхування;
- державні фінанси;
- міжнародні фінансові відносини;
- внутрішній фінансовий ринок.

Світова та регіональні фінансові системи складаються з двох рівнів:

- національні фінансові системи країн світу чи окремого регіону;

- міжнародні фінанси, які відображаються у централізованих на світовому чи регіональному рівнях фінансових ресурсах.

До складу міжнародних фінансів належать:

- фінанси міжнародних організацій;
- міжнародні фінансові інститути;
- міжнародний фінансовий ринок (провідні банки та фондові біржі, що здійснюють операції в усьому світі чи певному регіоні).

Організаційна структура фінансової системи – сукупність фінансових органів та інститутів, яка характеризує систему управління фінансами.

В основі виділення органів управління фінансовою системою лежить її внутрішня структура. До організаційного складу фінансової системи України входять:

а) органи управління:

Міністерство фінансів;

Державна податкова адміністрація;

Контрольно-ревізійна служба;

Казначейство;

Рахункова палата;

Аудиторська палата;

Комітет з нагляду за страховою діяльністю;

Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку;

Пенсійний фонд;

Фонд соціального страхування;

Державний інноваційний фонд;

б) фінансові інститути:

Національний банк;

комерційні банки;

страхові компанії;

небанківські кредитні установи (ломбард тощо);

міжбанківська валютна біржа;

фондові біржі;

фінансові посередники на ринку цінних паперів.

Управління фінансовою системою

Фінансова система являє собою доволі складний механізм. Ефективність її функціонування залежить від двох визначальних чинників. По-перше, від налагодженості фінансових відносин у суспільстві. В основі цього лежить насамперед вибір правильної і доцільної для даної країни фінансової моделі, яка стимулює виробника і суспільство. По-друге, ефективне функціонування фінансової системи залежить від організації управління нею.

Управління фінансами, як і будь-якою іншою системою включає дві основні складові: органи управління та форми і методи управлінської діяльності.

Основним завданням органів управління фінансовою системою є забезпечення злагодженості у функціонуванні окремих сфер і ланок фінансових відносин. Це досягається чітким розмежуванням функцій і повноважень між фінансовими органами та інститутами.

Центральне місце в управлінні фінансами в Україні, як і в будь-якій іншій державі, займає **Міністерство фінансів**. Саме на нього покладені завдання загального керівництва всією фінансовою системою країни. Основними його функціями є:

- вироблення основ і напрямів фінансової політики держави та розробка заходів щодо їх реалізації;
- організація бюджетного процесу, складання проекту Державного бюджету та його виконання після затвердження Верховною Радою України;
- здійснення заходів з мобілізації коштів через систему державного кредиту та управління державним боргом;
- організаційне регулювання фінансової діяльності суб'єктів господарювання через встановлення правил здійснення фінансових операцій, форм фінансових документів, порядку і стандартів ведення бухгалтерського обліку і фінансової звітності;
- організація функціонування ринку цінних паперів;
- забезпечення фінансових відносин держави з іншими країнами, міжнародними організаціями і фінансовими інститутами;
- організація і здійснення фінансового контролю в країні.

Міністерство фінансів України має розгалужену регіональну структуру.

Рисунок 4 - Регіональна структура Міністерства фінансів України

Розмежування повноважень і функцій між органами Міністерства фінансів здійснюється за регіональним принципом. Так, Міністерство фінансів Автономної Республіки Крим складає і виконує Республіканський бюджет, обласні фінансові управління - обласні бюджети, районні й міські відділи - районні й міські бюджети.

Регіональні фінансові органи мають систему подвійного підпорядкування.

районні фінансові відділи - обласному фінансовому управлінню). Горизонтально фінансові органи підпорядковані місцевим органам управління, тобто входять до складу відповідних державних адміністрацій.

До складу Міністерства фінансів входять два відособлених підрозділи: контрольно-ревізійна служба і державне казначейство.

Контрольно-ревізійна служба спеціалізується на здійсненні фінансового контролю. По-перше, вона є органом відомчого контролю в системі Міністерства фінансів, здійснюючи ревізії фінансових органів з питань складання і виконання бюджету. По-друге, вона є органом державного контролю за ефективним і цільовим використанням бюджетних асигнувань безпосередньо у розпорядників бюджетних коштів. По-третє, контрольно-ревізійна служба проводить ревізії фінансово-господарської діяльності підприємств і організацій державного сектора.

Контрольно - ревізійна служба має регіональну структуру, ідентичну системі Міністерства фінансів. Однак її регіональні органи не мають системи подвійного підпорядкування, оскільки, здійснюючи фінансовий контроль в регіоні, вони не можуть бути залежними від місцевих органів влади і управління, діяльність яких контролюють.

Державне казначейство створено з метою забезпечення повного і своєчасного виконання Державного бюджету.

Державна податкова адміністрація була спочатку створена теж у складі Міністерства фінансів, а з кінця 1996 р. перетворена у самостійний фінансовий орган. Основне її завдання полягає у реалізації податкової політики держави. На податкову адміністрацію покладені такі основні функції:

- розробка проектів податкового законодавства;
- проведення масово-роз'яснювальної роботи серед платників податків;
- облік платників податків та находжень їх до бюджету;
- контроль за правильністю обчислення податків та інших обов'язкових платежів і своєчасністю їх сплати;
- накладення штрафних санкцій і адміністративних стягнень на порушників податкового законодавства;
- міжнародне співробітництво в сфері оподаткування.

Рахункова палата Верховної Ради України створена з метою здійснення позавідомчого контролю за складанням і виконанням Державного бюджету, вироблення й аналізу бюджетної політики держави, контролю в сфері державного кредиту і грошово-кредитної політики.

Рахункова палата здійснює контроль з позицій макроекономічного фінансового регулювання і дієвості фінансової політики.

Комітет з нагляду за страховою діяльністю організує функціонування страхового ринку. Він проводить ліцензування страхових компаній та видає їм ліцензії на здійснення окремих видів страхування.

Страхові компанії заключають угоди на страхування, приймають страхові платежі й виплачують страхові відшкодування, інвестують тимчасово вільні кошти. Вони розробляють форми, види й умови страхування, встановлюють розміри страхових тарифів, нараховують належні клієнтам виплати.

Аудиторська палата організує незалежний фінансовий контроль. Вона видає ліцензії юридичним і фізичним особам на право здійснення аудиторської

Аудиторські фірми проводять перевірки фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання і дають свої висновки стосовно законності й правильності здійснення фінансових операцій, відповідності ведення бухгалтерського обліку встановленим вимогам, достовірності бухгалтерської і фінансової звітності.

Національний банк України є основним фінансовим інститутом у сфері грошового ринку. Саме він здійснює емісію грошей, які виступають інструментом фінансових відносин, і регулює грошовий обіг у країні.

Національний банк проводить значну роботу по обслуговуванню уряду. Він виконує агентські послуги з розміщення державних цінних паперів і обслуговування державного боргу, організує касове виконання бюджету, проводить міжнародні розрахунки держави.

Національний банк здійснює валютне регулювання і встановлює офіційні курси валют чи валютні коридори.

Комерційні банки формують банківську систему і виконують такі основні функції: акумуляція тимчасово вільних коштів юридичних і фізичних осіб; проведення безготівкових розрахунків; касове обслуговування готівкового обігу; кредитування; агентські та інші послуги клієнтам банку. В умовах ринкової економіки комерційні банки виступають серцевиною фінансової системи, виконуючи роль кровоносної мережі в економіці.

Виділяються два типи комерційних банків: універсальні й спеціалізовані. Універсальні здійснюють усі види банківських операцій. Спеціалізовані банки проводять тільки окремі види операцій або обслуговують певні галузі. Більшість банків в Україні є універсальними. До спеціалізованих банків відносяться Ощадний банк, інвестиційні, іпотечні та інші види банків.

За формою власності розрізняють державні, акціонерні й приватні банки. Однак, незалежно від форми власності комерційні банки є суб'єктами підприємницької діяльності, які здійснюють свою діяльність на основі комерційного розрахунку.

Міжбанківська валютна біржа проводить торги з купівлі-продажу іноземних валют.

Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку організує функціонування ринку цінних паперів. Вона проводить реєстрацію випуску цінних паперів та регулює їх кругообіг. Забезпечує формування інфраструктури ринку, видає ліцензії фінансовим посередникам, які здійснюють операції з цінними паперами.

Фондова біржа проводить операції з цінними паперами. Основне її призначення - організація функціонування вторинного ринку.

Виступаючи центром торгівлі цінними паперами, фондова біржа є індикатором ділової активності й проводить котирування акцій підприємств. Тим самим створюється система незалежної і досить об'єктивної оцінки діяльності акціонерних товариств.

Фінансові посередники на ринку цінних паперів виконують роль сполучної ланки між емітентами цінних паперів та інвесторами.

Пенсійний фонд створений з метою акумуляції і раціонального розміщення коштів, призначених для пенсійного забезпечення.

Фонд соціального страхування та Державний інноваційний фонд виконують

Сфери та ланки фінансових відносин

Кожна сфера і ланка фінансової системи має відповідне призначення і специфічні ознаки.

Фінанси суб'єктів господарювання призначені для забезпечення діяльності підприємств. Вони виступають базовою основою всієї фінансової системи, оскільки саме тут створюється ВВП, який виступає об'єктом фінансових відносин.

Обмінно-розподільні відносини, що характеризують фінанси підприємств, поділяються на дві групи - внутрішні й зовнішні. *Внутрішні* характеризують грошові потоки на підприємстві й відображають процеси формування, розподілу і перерозподілу його доходів. *Зовнішні* характеризують зв'язки з іншими сферами і ланками фінансової системи. Вони поділяються на вхідні та вихідні грошові потоки.

Діяльність суб'єктів господарювання залежить від забезпеченості фінансовими ресурсами.

Мета господарської діяльності – виробництво товарів, здійснення робіт, надання послуг.

Мета фінансової діяльності - отримання прибутку.

Внутрішні фінансові відносини можуть носити фондовий чи каналний характер. *Фондовий* характер означає, що спочатку відбувається концентрація фінансових ресурсів у фондах грошових коштів, а потім їх використання згідно з призначенням фонду. При *каналному* характері фінансових відносин використання коштів відбувається за певними напрямками з одного рахунку згідно з потребами підприємства.

Страховання являє собою відособлену ланку фінансової системи, яка відображає відносини з приводу формування і використання колективних страхових фондів.

Державні фінанси характеризують державну централізацію фінансових ресурсів та підприємницьку діяльність держави. Це основна сфера **перерозділу** ВВП і тому всі суб'єкти розподільних відносин зацікавлені в її оптимальності. Оптимальність означає, що рівень централізації, з одного боку, повинен забезпечувати державу достатніми коштами і не підривати фінансову базу суб'єктів господарювання, а ступінь перерозподілу, з іншого боку, як достатньо впливати на пропорції соціально-економічного розвитку, так і не створювати "утриманської" психології у юридичних і фізичних осіб. Тобто сфера державних фінансів надзвичайно тонка і важлива.

Державні фінанси включають *централізовані* ланки - бюджет, фонди цільового призначення і державний кредит, а також *децентралізовані* - фінанси суб'єктів господарювання у державному секторі.

Фінансові відносини у сфері централізованих державних фінансів мають *фондовий* характер і поділяються на два напрями: мобілізація коштів державою та їх виділення. Мобілізація коштів здійснюється за допомогою податків, платежів, відрахувань, внесків і зборів, які надходять до бюджету та фондів цільового призначення.

Бюджет держави - це основний фонд фінансових ресурсів і визначальна ланка державних фінансів. Він призначений для фінансового забезпечення виконання державою її функцій: управління суспільством, оборони країни, економічної та соціальної.

Фонди цільового призначення характеризують централізацію фінансових ресурсів для вирішення конкретних завдань і проблем. Їх характерною ознакою є чітко визначені джерела формування і напрями використання.

Державний кредит характеризує відносини, при яких держава виступає позичальником. Кредиторами можуть виступати юридичні й фізичні особи даної та інших країн, уряди інших країн, міжнародні організації та фінансові інститути.

Фінанси державного сектора економіки включають ті ж відносини, що і фінанси будь-якого суб'єкта господарювання, оскільки характер і напрями господарської і фінансової діяльності не залежать від форми власності.

Міжнародні фінанси відображають рівень *світового господарства* і характеризують діяльність на цьому рівні як національних суб'єктів господарювання, так і держави.

Міжнародні розрахунки характеризують рух вартості між окремими країнами.

Проблеми, пов'язані з валютним регулюванням досить складні, оскільки встановлений курс валют дуже рідко збігається з економічними реаліями. Відхилення курсу валют від цих реалій, також, як і відхилення цін товарів і послуг від їх вартості, нагадує коливання маятника.

Взаємовідносини з міжнародними політичними, економічними, гуманітарними та фінансовими організаціями характеризують формування і використання фондів фінансових ресурсів цих організацій. Суб'єкти і характер цих взаємовідносин визначаються статутом тієї чи іншої організації.

Міжнародні фінансові інститути виступають своєрідною надбудовою над сукупністю національних фінансових систем. Вони характеризують зародження єдиної фінансової системи світового співробітництва. Нині ці інститути виконують в основному функції надання фінансової допомоги у формі кредитів тим країнам, що її потребують. До їх складу входять:

- Міжнародний валютний фонд;
- група Світового банку;
- Європейський банк реконструкції та розвитку;
- Африканський банк розвитку;
- Азіатський банк розвитку;
- Міжамериканський банк розвитку.

Фінансовий ринок є важливою складовою фінансової та економічної систем. З одного боку, це елемент насамперед фінансової системи, який посідає в ній особливе місце. По-перше, він виступає своєрідною надбудовою, через яку координується діяльність усієї фінансової системи. По-друге, це сполучна сфера, через яку здійснюється рух фінансових ресурсів. Тобто, якщо фінанси суб'єктів господарювання виконують роль двигуна, а державні фінанси функції системи керування, то фінансовий ринок можна порівняти з трансмісією. Образно кажучи, - це кровоносна система, яка живить весь фінансовий організм. З другого боку, фінансовий ринок поряд з ринками праці, товарів та послуг, засобів виробництва і технологій, духовних благ є надзвичайно важливою складовою ринкової економіки. Це її визначальний елемент, без якого не може працювати весь організм. Усе починається з фінансового забезпечення діяльності суб'єктів господарювання.

Суть відносин у сфері фінансового ринку полягає в *купівлі-продажу* фінансових ресурсів. *Ціною* виступає плата за користування ресурсами, насамперед у вигляді процента.

Фінансовий ринок поділяється на дві ланки: ринок грошей і ринок капіталів.

Ринок грошей - це сфера, де можна їх купити. Його функціонування забезпечується насамперед *кредитною системою* - сукупністю кредитних установ, які здійснюють концентрацію тимчасово вільних грошових коштів та їх надання в кредит. Кредитна система включає дві частини: банківську систему і небанківські кредитні установи (ломбарди, каси взаємодопомоги, кредитні спілки та ін.).

Банківська система є ядром кредитної системи. Вона складається з двох рівнів: центральний та комерційні банки. *Центральний банк* здійснює емісію грошей, організує грошовий обіг, керує діяльністю всієї банківської системи, виконуючи роль банку банків. *Комерційні* банки виконують функції мобілізації ресурсів, кредитування і проведення розрахунків. Вони можуть бути універсальними (які виконують усі операції для всіх галузей) і спеціалізованими (на певних операціях та галузях).

Ринок капіталів - це сфера торгівлі не тільки грошима, а й правом власності. Інструментом ринку капіталів виступають спеціальні цінні папери - *акції*. Крім того, до ринку капіталів відносяться середньо - та довгострокові кредитні зобов'язання. Акції та інші цінні папери, що не дають права власності, у тому числі ті, що випускаються державою, формують *ринок цінних паперів*.

За кругообігом розрізняють **початкові** фінансові ресурси, тобто ті, з якими підприємство починає свою діяльність і які концентруються у статутному фонді, і **прирощені** - отримані підприємством у результаті його діяльності у формі чистого доходу - прибутку.

За характером використання виділяють **матеріалізовані** фінансові ресурси - вкладені в основні засоби, які постійно забезпечують виробничий процес, і ті, що знаходяться **в обігу**, обслуговуючи окремий виробничий цикл - оборотні кошти. Оскільки основні засоби постійно зношуються, то для їх оновлення встановлені амортизаційні відрахування, які являють собою форму цільових фінансових ресурсів.

За правом власності фінансові ресурси поділяють на *власні* кошти підприємницької структури (залежно від форми власності це приватний чи акціонерний капітал), *надані* безвідплатно державою з бюджету чи фондів цільового призначення або корпоративними формуваннями з централізованих фондів та *позичені* - отримані кредити.

Конкретними видами фінансових ресурсів, які знаходяться в розпорядженні підприємств виступають: амортизаційні відрахування, оборотні кошти, прибуток, бюджетні асигнування, знаходження з цільових фондів, знаходження з централізованих корпоративних фондів, кредити.

Витрати і доходи як фінансові категорії тісно взаємозв'язані між собою. Витрати підприємства характеризують у грошовій, матеріальній і нематеріальній формах вартісну оцінку господарської діяльності (підготовка, організація, здійснення виробництва та реалізація продукції, робіт, послуг), фінансової і соціальної діяльності. Доходи - це загальна сума знаходжень, отриманих від цих видів діяльності у грошовій, матеріальній і нематеріальній формах.

Визначення доходів і витрат має два аспекти - фінансовий і податковий. З точки зору фінансової діяльності до них належать усі реально отримані доходи і проведені витрати.

Витрати підприємства розглядаються за такими ознаками: напрямками і джерелами фінансування, характером списання.

За напрямками фінансування виділяють витрати:

- виробництво і реалізацію продукції (робіт, послуг);
- відтворення основних засобів;
- операційні заходи;
- соціальні цілі.

За джерелами фінансування витрати поділяються:

- забезпечені власними фінансовими ресурсами;
- покриті залученими позиковими коштами;
- здійснені за рахунок наданих коштів.

За характером списання витрати розмежовуються на такі, що відносяться на валові витрати (собівартість), чи прибуток. В основу розмежування покладено підхід, згідно з яким до валових витрат належать ті витрати підприємства, без яких процес виробництва і реалізації просто неможливий або дуже ускладнений. За рахунок прибутку здійснюються витрати, які сприяють діяльності й розвитку підприємства.

Доходи виступають об'єктом розподільних відносин. Вони поділяються на чотири групи:

- від виробничої діяльності;
- від реалізації майна;
- від фінансової діяльності;
- від перерозподілу фінансових ресурсів через фінансову систему.

Фінансові результати - це зіставлення регламентованих податковим законодавством валових доходів і валових витрат. Перевищення валових доходів над валовими витратами становить прибуток, зворотнє явище характеризує збиток. Прибуток виступає метою підприємницької діяльності й водночас джерелом витрат на розвиток виробництва.

Методи організації фінансової діяльності підприємств

Фінансова діяльність підприємств може бути організована трьома методами:

- комерційний розрахунок;
- неприбуткова діяльність;
- кошторисне фінансування.

Відмінність між окремими методами полягає у схемі організації фінансової діяльності, тобто у встановленні взаємозалежності між фінансовими ресурсами і джерелами їх формування, доходами, витратами і фінансовими результатами.

Основним методом фінансової діяльності виступає **комерційний розрахунок**. При ньому фінансова діяльність будується за схемою:

Визначальну роль у формуванні фінансових ресурсів при цьому методі відіграють власні кошти, кошти покривають як значну частину витрат, так і виступають забезпеченням отриманих кредитів. Бюджетні асигнування і знаходження з цільових та централізованих фондів виконують допоміжну роль. Метою діяльності виступає отримання прибутку.

Комерційний розрахунок є раціональним і високоефективним методом фінансової діяльності. Він націлює підприємство на пошук достатніх і дешевих фінансових ресурсів, раціональне їх розміщення, мінімізацію витрат і максимізацію доходів та прибутку. Комерційний розрахунок притаманний ринковій економіці. Саме він, а не самі по собі ринкові відносини сприяють високоефективному господарюванню.

Комерційний розрахунок засновується на таких принципах:

- повна господарська і юридична відокремленість;
- самоокупність;
- прибутковість;
- самофінансування;
- фінансова відповідальність.

Усі принципи між собою тісно взаємозв'язані й представляють єдине ціле. Виключення хоча б одного з них відразу ж зводить нанівець ефективність комерційного розрахунку. Разом з тим визначальним принципом є господарська і юридична відокремленість.

Необхідність установаження повної господарської і юридичної відокремленості впливає з вимоги чіткої визначеності щодо прав власності на фінансові ресурси і встановлення оптимальних напрямів їх розміщення та відповідальності за використання залучених ресурсів. Господарська відокремленість дає змогу самостійно приймати рішення з питань виробничої і фінансової діяльності.

Самоокупність є другим за значенням принципом у системі комерційного розрахунку. Вона означає покриття витрат з простого відтворення виробництва за рахунок отриманих доходів.

У фінансовій практиці розрізняють повну і часткову самоокупність. Повна самоокупність характеризується повним покриттям витрат за рахунок отриманих доходів. При частковій самоокупності отримані доходи покривають лише частину проведених витрат. Часткова самоокупність може бути як непередбаченим наслідком зміни кон'юнктури ринку і зниження рівня цін на певну продукцію, так і запланованим явищем, коли свідомо підтримується невисокий рівень цін на окрему продукцію. Непередбачена часткова самоокупність веде до збитків, запланована - потребує встановлення відповідних джерел відшкодування витрат доходів.

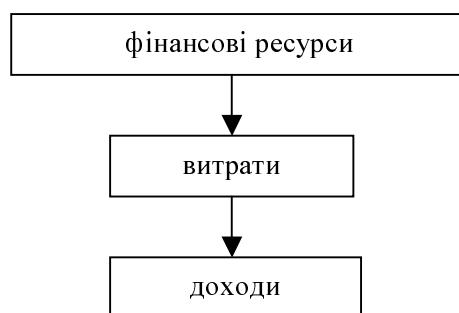
Прибутковість, яка є логічним продовженням принципу самоокупності, означає, що отримані доходи мають не тільки покриті проведені витрати, а й сформувані прибуток. Прибуток відіграє надзвичайно важливу роль. По-перше, це

критерій ефективності діяльності підприємства. У прибутку, як кінцевому результативному показнику, відображаються всі позитивні й негативні фактори, що характеризують роботу підприємства. По-третє, прибуток є основним джерелом нарощування фінансових ресурсів і розширення виробництва. В умовах ринкової економіки виживають тільки ті підприємства, які постійно розвиваються. Можливості ж розвитку безпосередньо залежать від маси отриманого прибутку.

Самофінансування передбачає покриття витрат на розвиток виробництва за рахунок отриманого прибутку та залучених кредитів, які в свою чергу також погашаються за рахунок прибутку. Це дуже важливий принцип комерційного розрахунку, оскільки підприємство має саме турбуватися про розвиток виробництва. Цей принцип установлює взаємозв'язок між розвитком підприємства і фінансовими результатами його діяльності.

Фінансова відповідальність є підсумковим принципом комерційного розрахунку і забезпечує його дієвість. Суть цього принципу полягає в тому, що підприємство несе повну відповідальність за фінансові результати своєї діяльності.

Неприбуткова діяльність у цілому організована на такій же основі, як і комерційний розрахунок за схемою

Специфічною ознакою формування фінансових ресурсів є те, що досить часто воно здійснюється за рахунок спонсорських та інших находжень, насамперед від засновників. Цей метод організації фінансової діяльності не передбачає принципу прибутковості. Головна мета функціонування неприбуткових підприємств, організацій та установ - забезпечення певних потреб суспільства, а не отримання прибутку. Відсутність прибутку дає змогу знизити рівень цін і зробити відповідні товари та послуги більш доступними. На принципах неприбутковості можуть здійснювати свою діяльність установи соціальної сфери та підприємства муніципального господарства.

Неприбуткова діяльність засновується на таких принципах:

- господарська і юридична відособленість;
- самоокупність;
- фінансова відповідальність.

Стосовно господарської і юридичної відособленості слід зазначити, що в цілому вона достатня для самостійного ведення фінансової діяльності. Разом з тим є певні обмеження. По-перше, з боку засновників, які встановлюють характер і напрями діяльності. По-друге, з боку держави, яка може регламентувати рівень витрат. Адже важливе не тільки встановлення самоокупності, а й рівня, на якому

Кошторисне фінансування полягає у забезпеченні витрат за рахунок зовнішнього фінансування. Воно здійснюється за схемою

Кошторисне фінансування може здійснюватися за двома напрямками: з бюджету і з централізованих фондів корпоративних об'єднань чи фондів підприємств. Установи, які фінансуються з бюджету на основі кошторису, називаються бюджетними. На внутрішньому кошторисному фінансуванні перебувають відособлені підрозділи підприємств і організацій, як правило, соціального призначення.

Кошторисне фінансування здійснюється за такими принципами:

- плановість;
- цільовий характер виділених коштів;
- виділення коштів залежно від фактичних показників діяльності установи;
- підзвітність.

Плановість означає, що фінансування здійснюється на підставі й у межах установленого плану. Плановим документом виступає кошторис (звідси і назва методу). Кошторис - це документ, в якому розраховані й затверджені планові витрати на відповідний плановий період (місяць, квартал, рік) чи відповідні заходи. Розрахунки планових витрат проводяться, як правило, на основі нормативного методу.

Цільовий характер кошторисного фінансування означає, що виділені кошти можуть бути спрямовані тільки на цілі, передбачені кошторисом. При цьому в окремих випадках може надаватися право певного перерозподілу коштів між окремими статтями.

Виділення коштів залежно від фактичних показників діяльності установи означає, що фінансування здійснюється за кошторисом, ознак, виходячи не з планових, а із фактичних значень оперативно-сітьових показників.

Підзвітність передбачає встановлення звітності організацій і установ, що перебувають на кошторисному фінансуванні, перед фінансуючими організаціями.

Кошторисне фінансування як метод організації фінансової діяльності не включає достатніх стимулів до раціонального і ефективного господарювання. Тому він застосовується в тих сферах, де важко забезпечити самоокупність і прибутковість. Насамперед це установи соціальної сфери, які надають так звані безплатні послуги, тобто оплата здійснюється не отримувачем послуг, а державою, чи за рахунок централізованих фондів.

Фінансові ресурси підприємств та джерела їх формування

Виробнича і фінансова діяльність підприємств починається з формування фінансових ресурсів. Вони мають створити передумови для стабільного процесу

підприємства на ринку. Врешті-решт виграє той, хто зуміє залучити більше ресурсів з найменшими затратами.

Амортизаційні відрахування являють собою специфічний вид цільових фінансових ресурсів. У кругообігу коштів вони відображають перенесену на готову продукцію вартість основних засобів, їх знос у процесі експлуатації. З цих позицій - це витрати підприємства в даному виробничому циклі.

За економічною сутністю амортизаційні відрахування мають забезпечити просте відтворення основних засобів. У реальній дійсності потреба в коштах на вказані цілі може як перевищувати суму амортизаційних відрахувань, так і бути меншою за їх суму.

Амортизація нараховується за встановленими нормативами, які мають врахувати фізичний та моральний знос основних засобів. При цьому встановлено два методи нарахування амортизаційних відрахувань: рівномірне і прискорене. Рівномірне нарахування проводиться за єдиним на весь період використання фондів нормативом. Прискорене списання полягає у застосуванні регресивної шкали, тобто нормативи поступово знижуються.

Амортизаційні відрахування як фінансові ресурси підприємства окремо не формуються, а знаходяться на поточному рахунку, куди вони надходять у складі виручки від реалізації. Їх виділення проводиться на підставі обліку на окремому бухгалтерському рахунку.

Амортизаційні відрахування спрямовуються на фінансування капітальних вкладень - нове будівництво, розширення і модернізацію діючих потужностей, технічне переозброєння, придбання нової техніки, впровадження новітніх технологій тощо.

Оборотні кошти являють собою ту частину фінансових ресурсів, яка постійно перебуває в обігу. По-перше, вони спрямовуються на придбання сировини, основних і допоміжних матеріалів, напівфабрикатів та інших елементів виробничих запасів. По-друге, частина цих коштів перебуває у незавершеному виробництві та в готовій нереалізованій продукції. По-третє, до них належать залишки грошових коштів підприємства.

Оборотні кошти, як і амортизаційні відрахування, призначені для забезпечення простого відтворення оборотних фондів, яке здійснюється як за рахунок власних оборотних коштів, так і залучених джерел - короткострокових кредитів і кредиторської заборгованості. При цьому необхідне встановлення оптимальної структури цих джерел. Власні кошти повинні забезпечувати мінімальну стабільну потребу, без якої процес виробництва просто неможливий.

У процесі виробничої і фінансової діяльності підприємства заінтересовані у збереженні та ефективному використанні власних оборотних коштів. Збереження досягається за рахунок, по-перше, їх спрямування на придбання потрібних виробничих запасів, які використовуватимуться у виробничому процесі, а не осідатимуть на складі. По-друге, за рахунок недопущення використання оборотних коштів не за призначенням, а на інші цілі.

Потреба у власних оборотних коштах визначається як виробничими, так і фінансовими чинниками. Виробничі - це обсяги виробництва, тривалість виробничого циклу, періодичність закупки виробничих запасів, терміни реалізації продукції і форми розрахунків за неї. Зміни цих показників ведуть до необхідності

Бюджетні асигнування можуть надаватися підприємствам (як правило, державним) у таких формах:

- бюджетні інвестиції;
- бюджетні кредити;
- державні дотації;
- державні субсидії.

Бюджетні інвестиції являють собою виділення коштів на розвиток виробництва, насамперед у вигляді капітальних вкладень. Вони спрямовуються у пріоритетні галузі й проекти, які визначають розвиток економіки країни в цілому.

Бюджетні кредити виступають формою фінансової допомоги підприємствам у разі тяжкого фінансового стану. Вони відрізняються від банківських порівняно невисоким рівнем процентних ставок.

Державні дотації - це виділення коштів з бюджету на покриття збитків підприємств, як правило, у тому випадку, коли збитковість є наслідком певної політики держави, наприклад, цінової.

Державні субсидії - це виділення коштів з бюджету суб'єктам підприємницької діяльності на вирішення певних завдань у рамках різного роду державних програм.

Находження з державних цільових фондів за своїм змістом ідентичні бюджетним асигнуванням. Вони здійснюються у формі державних інвестицій і субсидій, кредитів. Ці надані ресурси носять строго цільовий характер, що впливає із суті даних фондів.

Находження з централізованих фондів характеризують внутрішньо корпоративний перерозподіл фінансових ресурсів. Ці фонди створюються за рахунок прибутку структурних одиниць корпоративного об'єднання, тобто за своєю суттю це перерозподіл чистого прибутку. З одного боку, підприємства проводять відрахування у централізовані фонди, з іншого - можуть отримувати з них кошти. Тому, крім загальної суми находжень з цих фондів, слід визначати чисті (нетто) находження, які визначаються як різниця між находженнями з фондів і внесками до них.

Кредити характеризують фінансові ресурси, які тимчасово знаходяться у розпорядженні підприємств. Однак, незважаючи на це, вони встигають забезпечити певні потреби. Саме це визначає сферу використання кредитів, як правило, тимчасові чи сезонні потреби, а також потреби, які мають циклічний характер.

Кредит існує у двох основних формах: комерційний і банківський. **Комерційний** - це придбання товарів чи отримання послуг з відстрочкою оплати. Подібна угода оформляється спеціальним борговим зобов'язанням - векселем. Банківський кредит полягає в отриманні позичок від банків чи інших кредитних установ.

Кредитування здійснюються з дотриманням принципів поворотності, строковості, платності, забезпеченості.

Прибуток є формою фінансових ресурсів, прирощених (зароблених) підприємством у результаті його господарської діяльності. Він спрямовується в першу чергу на розвиток виробництва. Капітальні вкладення та приріст оборотних коштів відображають збільшення статутного фонду, тобто тих ресурсів, які постійно знаходяться в розпорядженні підприємства. Крім того, за рахунок прибутку

здійснюються певні поточні затрати, які податкове законодавство не дозволяє відносити на валові витрати.

Роль прибутку як фінансового ресурсу характеризується саме його спрямуванням на розширення виробництва. В умовах ринку стабільні позиції займають тільки ті підприємства, що постійно розвиваються. Можливості ж розвитку визначаються масою отриманого прибутку.

Прибуток досить складне й багатогранне економічно явище, що характеризує різні сторони діяльності підприємства.

Формування фінансових результатів суб'єктів господарювання

Фінансовими результатами діяльності суб'єктів підприємницької діяльності виступають прибуток чи збиток.

Фінансові результати інтегровано характеризують кількісні й якісні чинники діяльності підприємств. Управління формуванням та розподілом прибутку засновується на впливі на нього через фактори, що визначають фінансові результати. Оскільки прибуток (чи збиток) є інтегрованим показником, то на нього впливають усі фактори діяльності підприємств. Залежно від рівня дії вони поділяються на макро- і мікроекономічні.

До **макроекономічних** факторів належать ті, що характеризують ситуацію на ринку, тобто збалансованість попиту і пропозиції. Діяльність підприємства починається з маркетингових досліджень з метою визначення його місця на ринку, прогнозування відповідних змін. Підприємство не може безпосередньо впливати на ці чинники, однак воно має максимально врахувати їх.

Мікроекономічні фактори відображають діяльність самого підприємства. Вони поділяються на дві групи: техніко-економічні та комплексні.

Система *техніко-економічних* факторів визначається характером і умовами формування прибутку в тій чи іншій галузі.

На прибуток в промисловості впливають такі фактори:

- обсяг виробництва товару;
- ціна за одиницю продукції;
- собівартість одиниці продукції.

В інших галузях ці фактори є ідентичними за змістом. Таким чином, виділяються три *узагальнюючих* фактори: обсяговий, ціновий і собівартісний. Обсяг продажів і ціна діють прямо пропорційно, собівартість - зворотно пропорційно. Ці фактори діють на фінансові результати як відособлено, так і сукупно. Їх сукупна дія відображається в *інтегрованих* факторах асортименту і структури продукції (послуг, робіт).

Прибуток чи збиток підприємств установлюється на підставі балансу. Фінансовий результат визначається як різниця між валовими доходами і валовими витратами. За економічним змістом він включає дві складові - прибуток від виробничої діяльності і прибуток (збиток) від фінансових операцій. Переважну частину становить прибуток від основної виробничої діяльності. Він формується за рахунок реалізації продукції (робіт, послуг) і залежить від двох чинників: суми прибутку у виробленій продукції і зміни частки прибутку у залишках нереалізованої продукції. Маса прибутку у виробленій продукції визначається трьома

Фондозабезпеченість характеризується достатністю фондів для ведення виробничого процесу. Вона характеризується рухом фондів, тобто введенням в дію нових потужностей і зміною зношених та застарілих фондів, а також структурою фондів, яка дає змогу забезпечити всі сторони виробничої діяльності. Фондовіддача залежить від технічного стану основних фондів, який характеризується рівнем фізичного і морального зносу, та від ефективності використання фондів, що визначається коефіцієнтом змінності та відсутністю втрат від неповного використання основних засобів.

Тема 3: Податки

Сутність та види податків.

Податки являють собою обов'язкові платежі юридичний та фізичних осіб до бюджету.

У фінансовій термінології застосовуються п'ять термінів, що відображають платежі державі - плата, відрахування і внески, податок, збір. Причому в окремих випадках плата і відрахування виступають як тотожні податкам поняття.

Плата (відповідає на запитання "за що?") передбачає певну еквівалентність відносин платника з державою.

Відрахування та внески (відповідають на запитання "на що?", "від чого?") передбачають цільове призначення платежів. Воно може бути тільки частковими (відрахування), тобто встановленими згідно з економічним змістом платежів, або повним (внески), коли витрачання коштів у повному обсязі проводиться тільки за цільовим призначенням.

Податки (відповідають на запитання "для чого?") встановлюються для утримання державних структур і для фінансового забезпечення виконання ними функцій держави - управлінської, оборонної, соціальної та економічної.

Вони не мають ні елементів конкретного еквівалентного обміну, ні конкретного цільового призначення. Однак, якщо їх розглядати сукупно, то ці прикмети плати і відрахувань видно досить чітко. Податок - це **плата суспільства за виконання державою її функцій, це відрахування частини вартості валового внутрішнього продукту (ВВП) на загальносуспільні потреби, без задоволення яких сучасне суспільство існувати не може.**

Особливою формою податкових платежів є **збори**. На відміну від податків, які мають характер регулярних надходжень, збори є платежами разового, випадкового і незначного за розмірами характеру.

Функції податків як фінансової категорії впливають з функції фінансів. Фінанси в цілому виконують розподільну і контрольну функції. Податки безпосередньо пов'язані з розподільною функцією в частині перерозподілу вартості створеного ВВП між державою і юридичними та фізичними особами. Вони виступають методом централізації ВВП у бюджеті на загальносуспільні потреби, виконуючи таким чином **фіскальну функцію**.

Фіскальна функція є основною у характеристиці сутності податків, вона визначає їхнє суспільне призначення. З огляду на цю функцію держава повинна отримувати не просто достатньо податків, але, головне, - надійних. Податкові

надходження мають бути постійними і стабільними й рівномірно розподілятися в регіональному розрізі.

До елементів системи оподаткування відносяться суб'єкт і носій податку, об'єкт і одиниця оподаткування, джерело сплати, податкова ставка і квота.

Суб'єкт, або платник (останній термін найуживаніший на практиці) податку - це та фізична чи юридична особа, яка безпосередньо його сплачує. Податкова робота починається саме з установа платників, бо податкова служба держави повинна чітко знати, хто саме вносить той чи інший податок до бюджету, хто відповідає за зобов'язання перед державою.

Об'єкт оподаткування вказує на те, що саме оподатковується тим чи іншим податком. Це другий за черговістю елемент оподаткування, бо, визначивши платника, необхідно встановити, що саме у нього оподатковується. Об'єкт оподаткування має бути стабільними, піддаватись чіткому обліку, мати безпосереднє відношення до платника, відображати саме його (а не сторонніх юридичних чи фізичних осіб) вплив на даний об'єкт.

Одиниця оподаткування - це одиниця виміру (фізичного чи грошового) об'єкта оподаткування. Фізичний вимір досить точно відображає об'єкт оподаткування. Наприклад, оцінка земельної ділянки при оподаткуванні проводиться в гектарах, сотих гектара, квадратних метрах і т. ін. Чим більші розміри об'єкта оподаткування, тим більша одиниця виміру. Грошовий вимір може бути безпосереднім - при оцінці доходів і опосередкованим - при оцінці тієї ж земельної ділянки (за ринковою чи нормативною ціною), майна і т. ін.

Джерело сплати податку - це дохід платника, з якого він сплачує податок. Джерело сплати може бути безпосередньо пов'язане з об'єктом оподаткування (коли оподатковується сам дохід або майно, що приносить дохід), а може і не мати відношення до об'єкта оподаткування (наприклад, податки на майно і землю, які перебувають в особистому користуванні й не приносять доходи їх власникам). У цілому правомірним є пов'язування джерела сплати податку з об'єктом оподаткування. Таке оподаткування є досить справедливим, оскільки тільки дохід є джерелом сплати.

Податкова ставка - це законодавчо встановлений розмір податку на одиницю оподаткування. Існують два підходи до встановлення податкових ставок: універсальний і диференційований. При універсальному встановлюється єдина для всіх платників ставка, при **диференційованому** - кілька. Диференціація ставок може відбуватись у двох напрямках. Перший - у розрізі платників, коли для більшості платників виділяється основна ставка, а також знижені й підвищені ставки для окремих платників. Другий - у розрізі різних характеристик і оцінок об'єкта оподаткування.

Установлення податкових ставок є найважливішою і найскладнішою проблемою оподаткування. Саме недосконалість ставок може порушити як фіскальну значущість, так і регулюючу дію того чи іншого податку. Встановлення ставок податків може базуватись на емпіричному методі й економіко-математичному моделюванні.

Суть *емпіричного методу*, який орієнтується здебільшого на фіскальну функцію податків, полягає у визначенні ставок на базі існуючого досвіду оподаткування з урахуванням **забезпеченості видатків держави і впливу кожного**

змін у фінансовому стані держави та платників податків ставки оподаткування можуть бі повинні коригуватися. Держава повинна весь час тримати руку на пульсі фінансової діяльності всіх суб'єктів розподільних відносин у суспільстві й вносити своєчасні корективи у свою податкову політику для підтримання належного фінансового стану всіх суб'єктів.

Суть *методу економіко-математичного моделювання* полягає в розробці математичної моделі, яка враховує всі інтереси держави та платника і визначальні (в основному саме визначальні, бо всі врахувати практично неможливо) фактори, що діють у сфері стягнення того чи іншого податку. Цей метод орієнтується головним чином на регулюючу функцію податків, бо критерієм оптимізації податкової ставки виступає саме найвищий рівень впливу податку на поведінку платника. Водночас обов'язково враховується і фіскальне значення податку шляхом уведення в модель певних обмежень, насамперед забезпечення мінімального допустимого надходження сум від цього податку.

Крім двох названих наукових методів, у податковій практиці використовується також суто *інтуїтивний* підхід до ставок. Він базується на передбаченнях тих, хто ці ставки розробляє і затверджує.

За побудовою податкові ставки поділяються на тверді та процентні.

Тверді ставки встановлюються в грошовому виразі на одиницю оподаткування в натуральному обчисленні. Вони можуть бути двох видів: *фіксовані* - встановлені в конкретних сумах, *відносні* - визначені відносно до певної величини (наприклад, у процентах до мінімальної заробітної плати).

Процентні ставки встановлюються тільки до об'єкта оподаткування, який має грошовий вираз (адже сума податку має тільки грошовий вираз, за винятком натуральних податків). Вони поділяються на три види: пропорційні, прогресивні й регресивні.

Пропорційні - це єдині ставки, що не залежать від розміру об'єкта оподаткування. Вони спрощують податкову роботу, найбільш відповідають принципу рівності платників.

Прогресивні - це такі ставки, розмір яких зростає в міру збільшення обсягів об'єкта оподаткування. Прогресія шкали оподаткування може бути простою і ступінчатою. При простому підвищенні ставки застосовуються до всього об'єкта оподаткування, результатом чого є вкрай не вигідні для платника інтервали оподаткування його розмірів. При ступінчастій шкалі прогресії підвищенні ставки застосовуються не до всього об'єкта оподаткування, а тільки до тієї його величини, що перевищує інтервальні обмеження. У даному випадку багато що залежить від стрімкості й крутизни прогресії. Стрімкість характеризує розміри інтервалів - чим вони менші, тим стрімкіша прогресія. Крутизна характеризує співвідношення максимальної й мінімальної ставок. Обидва ці показники при поміркованій податковій політиці мають бути помірними, створюючи відносно пільгові умови для верств населення з низьким рівнем доходів і не надто контрибуційні для осіб з високими доходами.

Регресивні ставки, на відміну від прогресивних, зменшуються в міру зростання об'єкта оподаткування. Вони необхідні тоді, коли держава намагається стимулювати подібне зростання. У такій політиці є свій резон, адже багатство суспільства - це сукупність багатства його членів, а регресивні ставки стимулюють

У практиці оподаткування прогресивні й регресивні ставки можуть застосовуватись як окремо, так і в поєднанні - у вигляді прогресивно-регресивної й регресивно-прогресивної шкали ставок.

Податкова квота - це частка податку в доході платника. Вона може бути визначена в абсолютному розмірі й у відносному виразі. Значення податкової квоти полягає в тому, що вона характеризує рівень оподаткування. З позиції соціальної справедливості механізм оподаткування обов'язково має включати податкову квоту. Однак справа в тому, що тоді значно зменшуються податковий вплив і можливості використання податків як фінансових регуляторів. Тому в практиці оподаткування податкові квоти законодавчо не встановлюються.

Класифікація податків

Класифікація податків проводиться за кількома ознаками: за формою оподаткування, за економічним змістом об'єкта оподаткування, залежно від рівня державних структур, які їх установлюють, за способом стягнення.

За *формою оподаткування* всі податки поділяються на дві групи: прямі й непрямі.

Прямі податки встановлюються безпосередньо щодо платників, їх розмір залежить від масштабів об'єкта оподаткування. Прямі податки сприяють розподілу податкового тягаря, при якому більше платять ті члени суспільства, які мають вищі доходи. Такий принцип оподаткування більшістю економістів світу визначається найсправедливішим. Разом з тим форма прямого оподаткування потребує і складного механізму стягнення податків, бо виникають проблеми обліку об'єкта оподаткування й ухилення від сплати. Тому, незважаючи на "справедливість" (у лапках не тому, що це сумнівно, а тому, що не існує абсолютної справедливості) прямих податків, податкова система не може обмежуватися тільки ними. Це був би однобокий підхід, який згубний для будь-якої системи.

Непрямі податки встановлюються в цінах товарів і послуг, їх розмір для окремого платника прямо не залежить від його доходів. Підкреслюємо, тільки прямо, бо оскільки непрямі податки включаються в ціни, то їх платить в абсолютному розмірі більше той, хто має вищі доходи.

Історичний розвиток системи оподаткування привів до поступового розмивання чітких відмінностей між прямими та непрямими податками. Універсальні форми непрямих податків – акцизів - при перенесенні їх стягнення зі сфери реалізації у сферу виробництва мають багато ознак прямого оподаткування, насамперед чітко визначений об'єкт оподаткування - обсяг обороту чи додану вартість. При цьому об'єкти оподаткування частково збігаються: пряма форма - податок на прибуток і непрямі форма - податок на додану вартість, частину якої становить той же прибуток.

За *економічним змістом об'єкта оподаткування* податки поділяються на три групи: податки на доходи, споживання і майно. *Податки на доходи* стягуються з доходів фізичних і юридичних осіб. Безпосередніми об'єктами оподаткування є заробітна плата та інші доходи громадян, прибуток або валовий дохід підприємств. *Податки на споживання* сплачуються не при отриманні доходів, а при їх використанні. Вони справляються у формі непрямих податків. *Податки на майно* встановлюються щодо рухомого та нерухомого майна. На відміну від податків на

споживання, які сплачуються тільки один раз - при купівлі, податки на майно стягуються постійно, доки майно перебуває у власності.

Залежно від рівня державних структур, які встановлюють податки, вони поділяються на загальнодержавні та місцеві.

Загальнодержавні податки встановлюють вищі органи влади. Їх стягнення є обов'язковим на всієї території країни, незалежно від того, до якого бюджету (державного чи місцевого) вони зараховуються. Згідно з їх розподілом між ланками бюджетної системи загальнодержавні податки поділяються на три групи: доходи Державного (центрального) бюджету, доходи державних бюджетів і доходи, що розподіляються між Державним та місцевими бюджетами. Розподіл податків між ланками бюджетної системи може мати сталий нормативний характер, насамперед установлений законодавчими актами, а може бути у формі бюджетного регулювання, коли відрахування до місцевих бюджетів проводяться за щорічним диференційованими нормативами залежно від потреб того чи іншого місцевого бюджету.

Місцеві податки встановлюються місцевими органами влади та управління. Можливі різні варіанти встановлення місцевих податків. По-перше, у вигляді надбавок до загальнодержавних податків. Рівень надбавки визначають місцеві органи відповідно до встановлених обмежень. По-друге, введення місцевих податків за переліком, що встановлюється вищими органами влади. По-третє, можливе впровадження місцевих податків на розсуд місцевих органів без будь-яких обмежень з боку центральної влади.

За способом стягнення розрізняють два види податків - розкладні й окладні. Розкладні податки спочатку встановлюються в загальній сумі відповідно до потреб держави в доходах, потім цю суму розкладають на окремі частини за територіальними одиницями, а на низовому рівні - між платниками. Це історично перша форма стягнення податків. Окладні податки передбачають встановлення спочатку ставок, а відтак і розміру податку для кожного платника окремо. Загальна величина податку формується як сума платежів окремих платників.

Податкова система України

Податкова система - це сукупність установлених у країні податків та механізму їх справляння. Вимога системності полягає в тому, що всі податки мають бути взаємопов'язані між собою, органічно доповнювати один одного, не вступати в суперечність з системою в цілому та окремими її елементами. Системний підхід означає, що мають реалізовуватись обидві функції податків. З фіскальної позиції податкова система повинна забезпечити гарантоване і стабільне надходження доходів в бюджет. З регулюючої позиції - забезпечувати державі можливість впливу на всі сторони соціально-економічного розвитку суспільства.

Податкова система України встановлена Законом "Про систему оподаткування", який був прийнятий вперше в 1991р. У 1994р. цей Закон був прийнятий у новій редакції з урахуванням змін та доповнень, які мали місце в 1992-1993рр. Нині діє редакція з доповненням до закону, прийнята в 1997р. До нього включено як податки, так і інші обов'язкові платежі, що справляються в Україні, з поділом їх на загальнодержавні та місцеві.

Загальнодержавні податки та обов'язкові платежі включають чотири групи: прями й непрямі податки, платежі за ресурси та інші обов'язкові платежі, внески у цільові фонди.

До складу цих груп входять:

а) *прямі податки*:

податок на прибуток підприємств;

податок на доходи фізичних осіб;

податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів;

податок на нерухоме майно (нерухомість);

плата (податок) на землю;

податок на промисел;

б) *непрямі податки*:

податок на додану вартість;

акцизний збір;

мито;

в) *платежі за ресурси та інші обов'язкові платежі*:

збір за спеціальне використання природних ресурсів;

збір за геологорозвідувальні роботи, виконанні за рахунок бюджету;

відрахування та збори на будівництво, ремонт і утримання автомобільних доріг;

державне мито;

плата за торговий патент за деякі види підприємницької діяльності;

г) *внески до цільових фондів*:

збір до Фонду для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення;

збір на обов'язкове соціальне страхування;

збір на обов'язкове пансіонне страхування;

збір до Державного інноваційного фонду;

збір за забруднення навколишнього природного середовища.

До місцевих податків та зборів належать:

податок з реклами;

комунальний податок;

готельний збір;

збір за припаркування автотранспорту;

ринковий збір;

збір за видачу ордера на квартиру;

курортний збір;

збір за участь у бігах на іподромі;

збір за виграш у бігах на іподромі;

збір за осіб, які беруть участь у грі на тоталізаторі на іподромі;

збір за право використання місцевої символіки;

збір за право проведення кіно- і телезйомок;

збір за право проведення місцевих аукціонів, конкурсного розпродажу й лотерей;

збір за проїзд по території прикордонних областей автотранспорту, що

збір за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі;
збір з власників собак.

Податкова служба і податкова робота

Життєздатність і надійність податкової системи залежать від двох чинників. По-перше, від правильності побудови цієї системи, адже нераціонально побудована податкова система не може надійно функціонувати – тут ніщо не допоможе. По-друге, від рівня організації податкової служби держави і налагодженості податкової роботи. Хороша податкова служба ще може якось підтримувати хитку податкову систему, недієздатна ж загрожує розвалом навіть ідеальної податкової системи.

Податкова служба – це сукупність державних органів, які організують і контролюють надходження податків, податкових і окремих видів неподаткових платежів. В Україні функції податкової служби виконує Держава податкова адміністрація.

Вона включає три рівні:

- о головну державну податкову адміністрацію – вища ланка;
- о державні податкові адміністрації Автономної Республіки Крим, областей і міст з районним поділом – середня ланка;
- о державні податкові інспекції районів (сільських і міських) та міст обласного підпорядкування – низова (базова) ланка.

На вищу ланку покладається завдання організації та інструктивного і методичного забезпечення податкової роботи в країні, а також контроль за діяльністю податкових органів.

На середню ланку покладається організація податкової роботи в області чи місті з районним поділом. Це головна ланка консультативної роботи, яка потребує висококваліфікованих фахівців, добре обізнаних з податковим законодавством.

На низову ланку покладається безпосереднє ведення податкової роботи. Державні податкові інспекції сільських і місцевих районів та міст без районного поділу виконують такі головні функції:

*здійснюють контроль за додержанням законодавства про податки і платежі;
забезпечують повний облік платників податків і платежів, правильності обчислення цих платежів і своєчасність їх надходження;*

контролюють своєчасність подання платниками бухгалтерських звітів і балансів, податкових декларацій, розрахунків та інших документів, пов'язаних з обчисленням податків і платежів, а також перевіряють вірогідність цих документів щодо правильності визначення об'єктів оподаткування й обчислення податків і платежів;

перевіряють законність валютних операцій, дотримання встановленого порядку розрахунків зі споживачами з використанням контрольно-касових апаратів, товарно-касових книг, лімітів готівки в касах та використанням для розрахунків за товари, роботи й послуги;

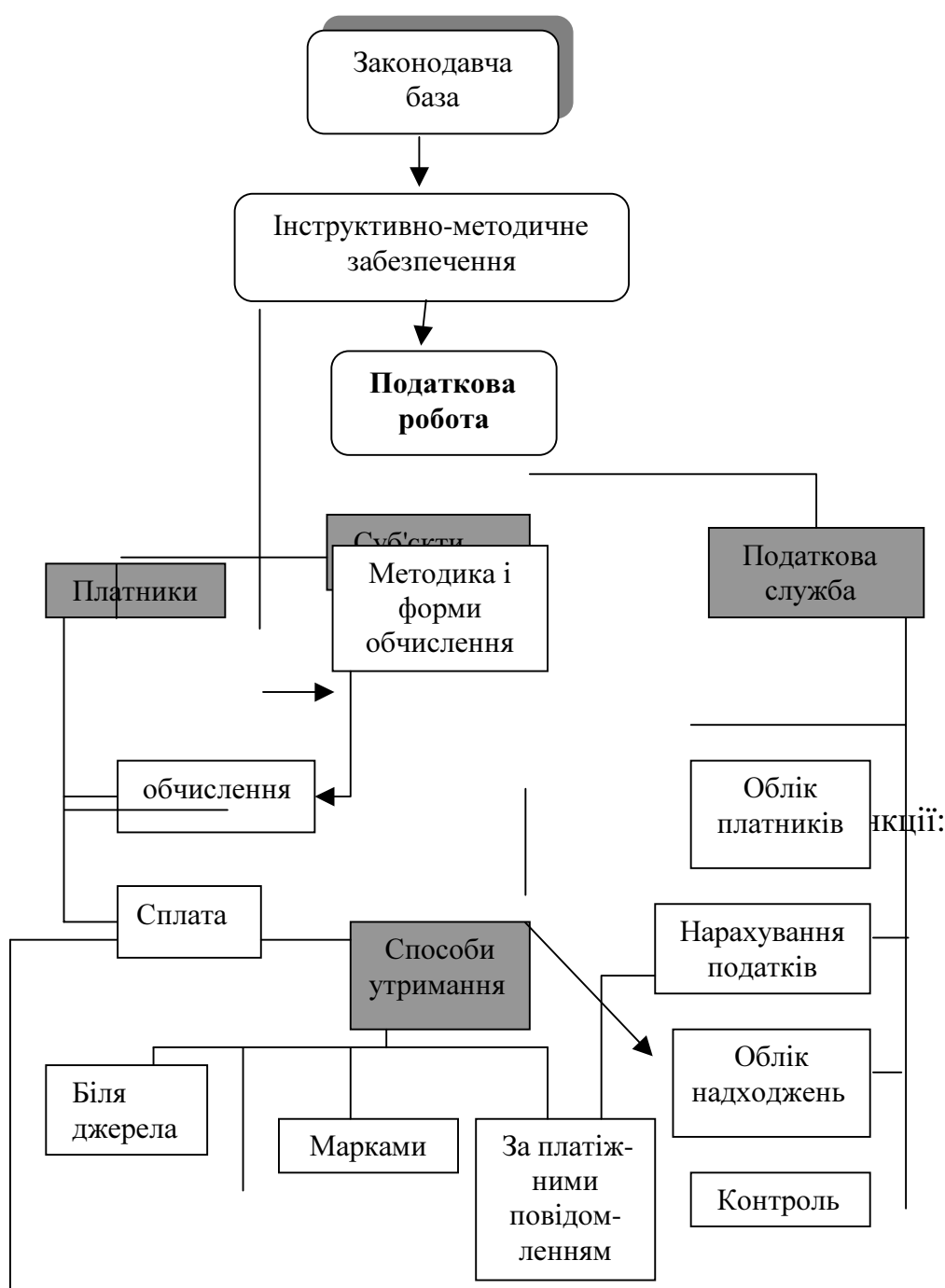
ведуть облік векселів на сплату ввізного та вивізного мита, а також здійснюють контроль за їх погашенням;

забезпечують застосування та своєчасність стягнення сум фінансових санкцій, передбачених законом "Про державну податкову службу" та іншими законодавчими актами України за порушення законодавства про податки, а також

стягнення адміністративних штрафів за ці порушення, допущені службовими особами підприємств, організацій та громадянами.

До платників, що порушують податкове законодавство, встановлені терміни рахунків з бюджетом, приховують доходи і занижують суми платежів у бюджет і цільові фонди, податкові інспекції можуть застосовувати досить жорсткі фінансові санкції у вигляді стягнення штрафу і пені.

Одним з головних завдань податкової адміністрації є організація податкової роботи. *Податкова робота – це діяльність платників та податкової служби щодо внесення податків до бюджету і контролю за платежами.* Вона включає такі елементи: правове регламентування встановлення і справляння податків, облік платників і надходжень податків, порядок та форми розрахунків з бюджетом. Податкова робота **застосовується на встановленні функцій і прав платників,** пов'язаних зі своєчасністю і правильністю розрахунків з бюджетом. Організація податкової роботи показана на схемі 3.

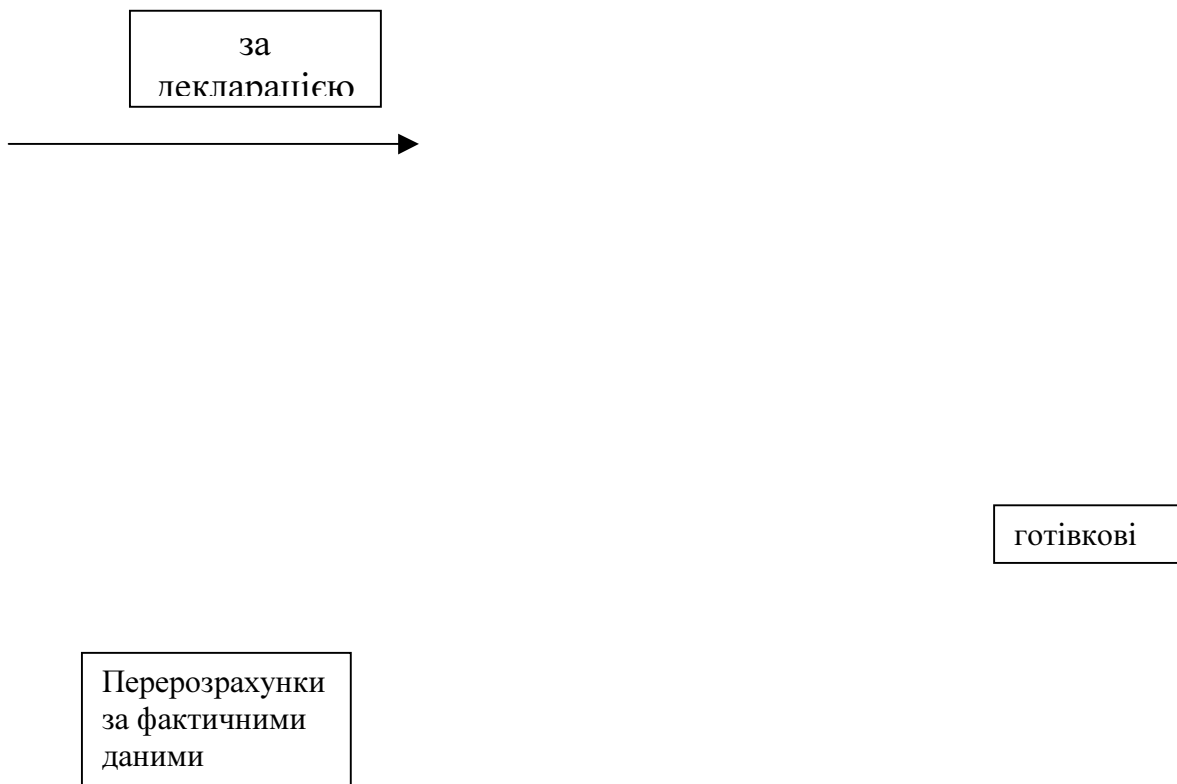

Рисунок 5 - Органiзацiя податкової системи

Пряме оподаткування в Україні

Основною формою прямого оподаткування виступає прибутковий податок. Залежно від платників податку він поділяється на два види:

- з юридичних осіб;
- з фізичних осіб.

Прибуткове оподаткування підприємств може засновуватись на двох об'єктах оподаткування: валовому доході й прибутку.

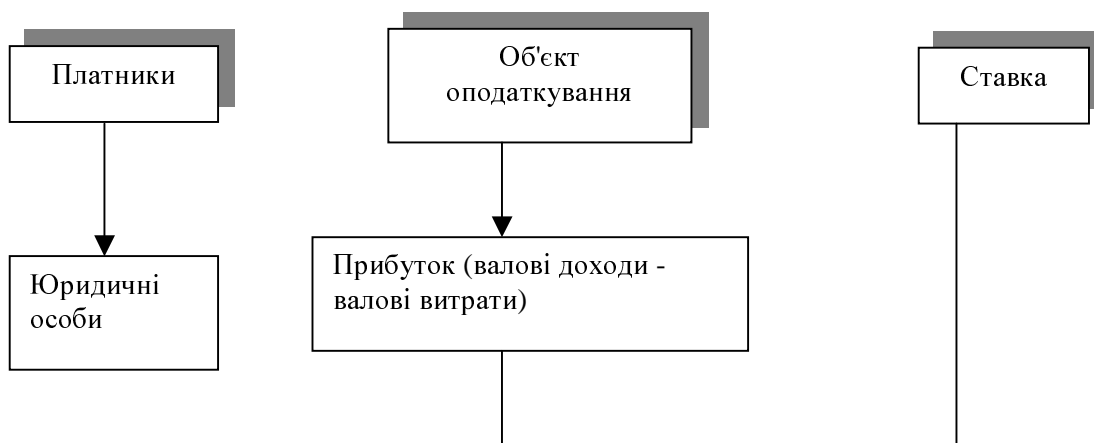

Рисунок 6 - Схема податку на прибуток підприємств

Платниками податку на прибуток є юридичні особи - суб'єкти підприємницької діяльності, а також бюджетні організації в частині комерційної діяльності.

Об'єктом оподаткування є балансовий прибуток (з відповідними корективами), який визначається як різниця між валовими доходами і валовими витратами.

Нині встановлена *єдина ставка* податку на прибуток на рівні 30%. Як раніше застосовувались як підвищені ставки до прибутку посередницької діяльності й аукціонних торгів - 45%, від проведення лотерей (крім державних), від казино та грального бізнесу - 60%, так і знижені - 15%, що застосовувались до підприємств і організацій агропромислового комплексу з обслуговування сільськогосподарського виробництва.

Порядок обчислення і сплати. За перший і другий місяці кожного кварталу податок сплачується у вигляді авансових платежів (до 25 числа наступного місяця), виходячи з фактично отриманої суми прибутку (за оперативними даними). Після закінчення кварталу складається перерозрахунок, виходячи з фактичного балансового прибутку, встановленого на основі бухгалтерського і податкового обліку. Сума плати за перерозрахунком вноситься в п'ятиденний термін після встановленого строку подання бухгалтерського звіту.

Податок на доходи фізичних осіб є видом особистого прибуткового оподаткування.

Платники

Об'єкт

Ставки

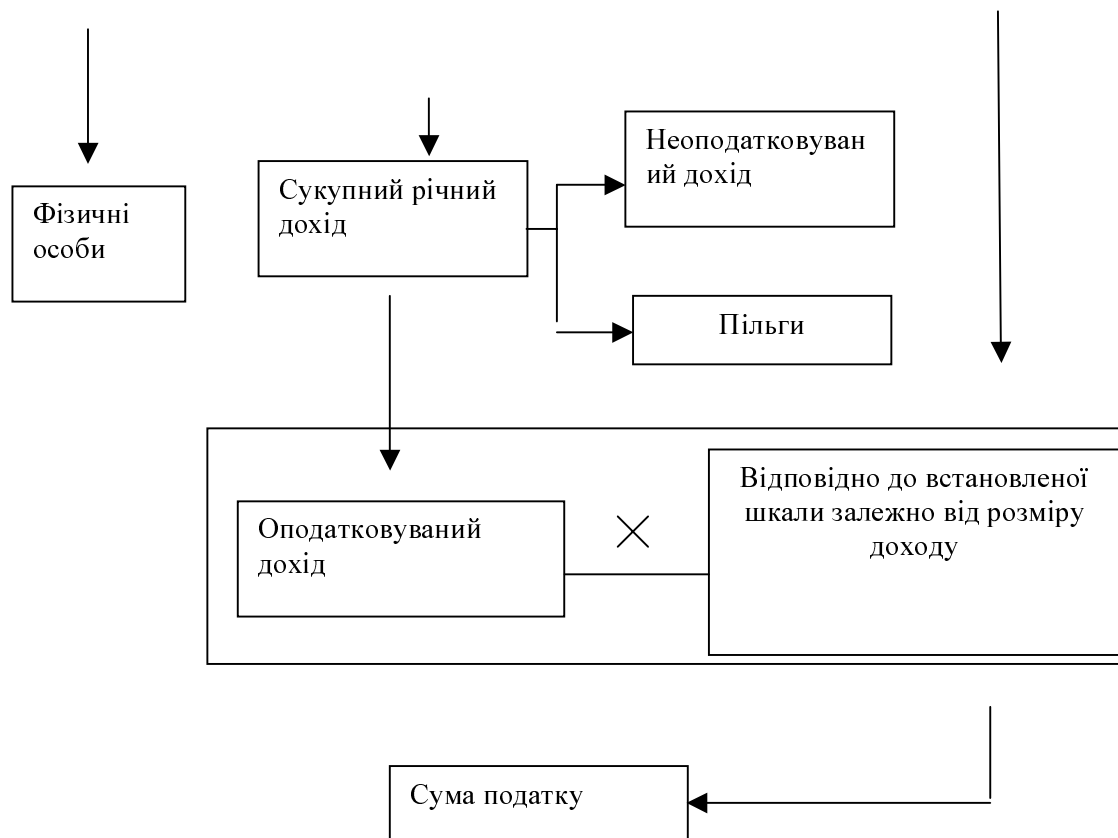

Рисунок 7 - Схема податку на доходи фізичних осіб

Платниками податку є фізичні особи незалежно від віку, громадянства та інших ознак, які мають самостійне джерело доходів.

Об'єктом оподаткування виступають:

у громадян, що постійно проживають в Україні, – сукупний річний дохід, одержаний з різних джерел на території України та за її межами;

у громадян, які не мають постійного місця проживання в Україні, – дохід, одержаний з джерел в Україні.

Ставки прибуткового оподаткування громадян встановлені за прогресивною шкалою.

Прогресія шкали ставок є ступінчатою: весь сукупний дохід розкладається на частини, до кожної з яких застосовується встановлена для даного інтервалу ставка. Сума податку обчислюється як складова цих частин.

Порядок обчислення і сплати залежить від виду доходів. Доходи від роботи за наймам оподатковуються в джерела: за місцем основної роботи щомісячно за встановленою шкалою ставок: не за місцем основної роботи - при виплаті за ставкою 20%. За підсумками року проводиться підрахунки податку за місцем основної роботи, а для тих, хто мав кілька джерел доходів, – в податковій інспекції за місцем проживання на підставі *декларації*.

Додаток з доходів від підприємницької діяльності (без створення юридичної особи) сплачується щоквартально авансовими платежами (на підставі обчисленої податковими інспекціями очікуваної суми податку на рік) з перерахунком відповідно до фактично одержаного за рік доходу.

Земельний податок, платниками якого виступають юридичні та фізичні особи, яким земля надана у власність або користування, сплачується в порядку, представленому на схемі б.

Об'єктом оподаткування є площа земельної ділянки.

Ставки податку диференціюються залежно від призначення земель: сільськогосподарського; несільськогосподарського.

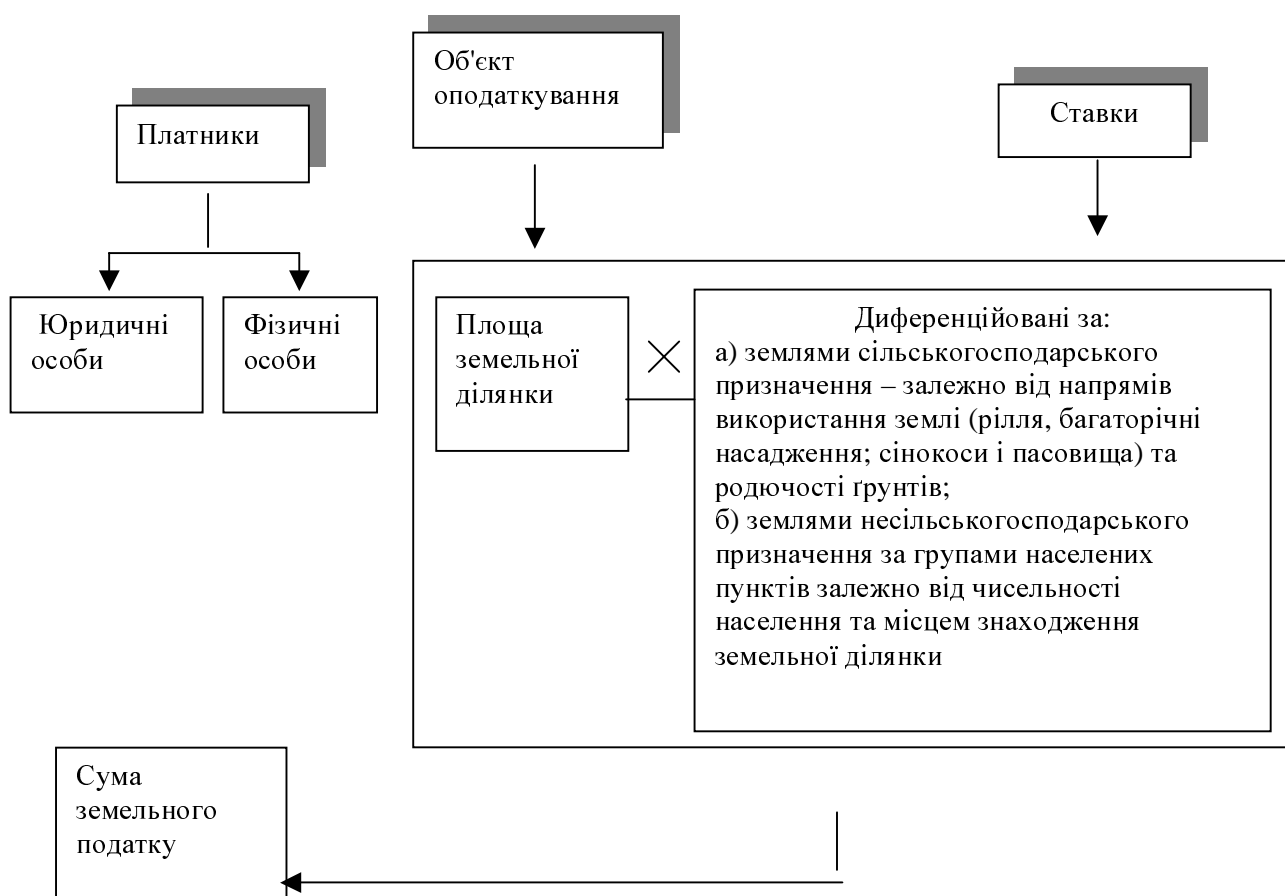

Рисунок 8 - Схема земельного податку

Непряме оподаткування та його види

Податок на додану вартість (ПДВ) є видом універсального акцизу, який встановлюється за єдиною ставкою до всього обороту. Це основний вид непрямого оподаткування, який забезпечує основну масу податкових надходжень бюджету. Така його роль визначається тим, що ПДВ властива висока еластичність: зміна кон'юнктури ринку і рівня цін мало позначаються на податковій базі, оскільки ПДВ встановлюється у вигляді по центової надбавки до цін. Система справляння ПДВ

Платниками податку є всі фізичні і юридичні особи, які здійснюють від свого імені виробничу чи іншу підприємницьку діяльність на території України. Фізичні особи, обсяг продажу в яких не перевищує 100 неоподаткованих мінімумів, звільняються від сплати податку.

Об'єкт оподаткування. У податку на додану вартість розрізняють номінальний і реальний об'єкт оподаткування. Номінальний, як визначено законодавством, - це виручка від реалізації товарів, робіт, послуг. Реальним об'єктом оподаткування виступає додана вартість – сума заробітної плати і прибутку, оскільки при сплаті податку враховується та сума, що сплачена платником своїм постачальникам. В Україні встановлена єдина *ставка*.

Порядок обчислення і сплати. ПДВ, що належать до сплати, обчислюється як різниця між сумою ПДВ з реалізації товарів, робіт, послуг і сумою ПДВ в придбаних матеріальних ресурсах, енергії, оплачених послугах і т. ін. ПДВ сплачується до бюджету декадними і місячними платежами залежно від середньомісячної суми податку.

Акцизний збір є видом специфічних акцизів, що встановлюються за індивідуальними ставками для кожного товару. Перелік підакцизних товарів і ставки акцизного збору встановлюються Верховною Радою. Схематично акцизний збір може бути представлений у такому вигляді (**схема**).

Платниками акцизного збору є національні виробники підакцизних товарів та суб'єкти, що імпортують чи реалізують ці товари.

Об'єктом оподаткування виступає оборот з реалізації підакцизних товарів, а для імпортних - їх митна вартість.

Ставки акцизного збору встановлюються у процентах та твердих розмірах. Процентні ставки застосовуються відносно до обсягу реалізації в цінах, що включають цей податок.

Обчислення і сплата акцизного збору проводиться двома методами. Для вино-горілчаних тютюнових виробів встановлено справляння податку за допомогою спеціальних акцизних марок. Для решти товарів обчислення проводиться за встановленими ставками до обсягу реалізації за відповідний період (декаду, місяць, а для алкогольних напоїв - щоденно).

Мито є непрямим податком, що стягується з товарів, які переміщуються через митний кордон країни. Воно характеризується схемою.

←

16,667%

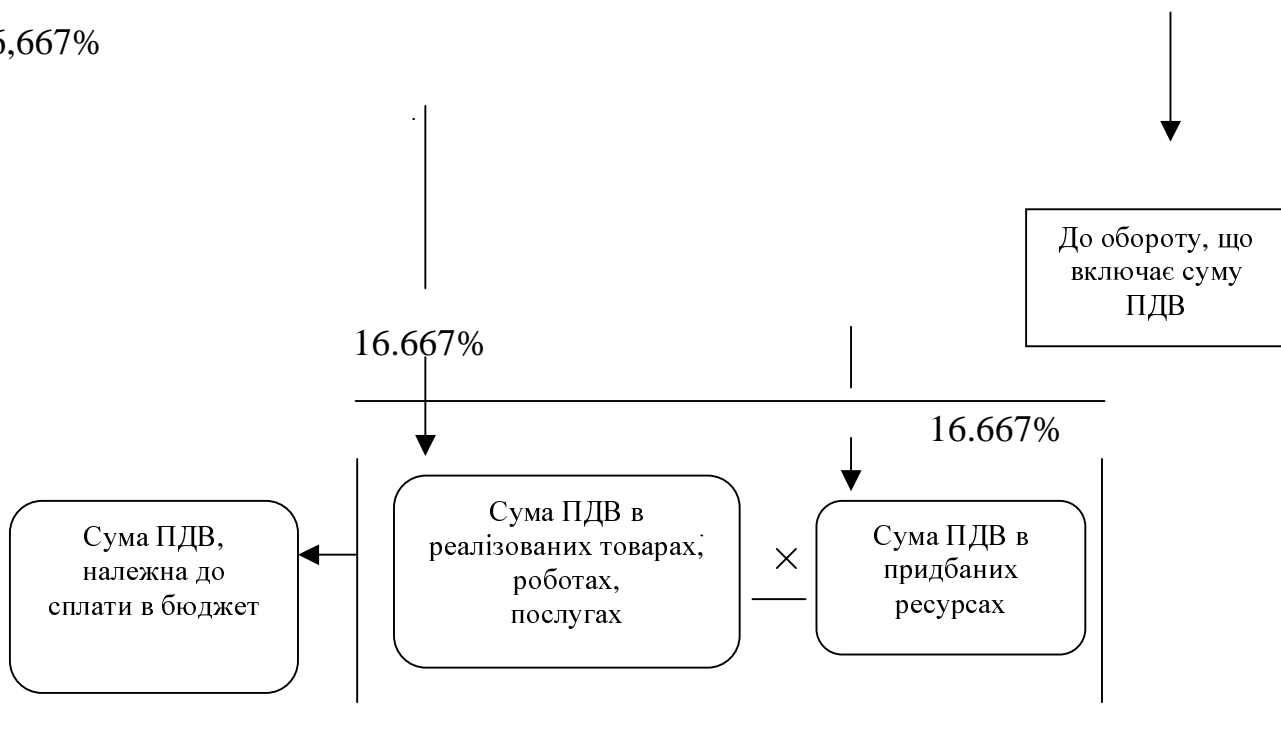

Рисунок 9 - Схема ПДВ

Платниками мита є декларанти товарів, які переміщуються через кордон.

Об'єктом оподаткування виступає митна вартість товарів, або їх кількісна оцінка, що залежить від виду встановлених ставок.

Ставки мита встановлюються:

- у процентах до митної вартості;
- у грошовому вимірі в ECU на одиницю товару чи певну одиницю його характеристики.

Процентні ставки мита встановлено на трьох рівнях: повні, пільгові, преференційні. Їх застосування залежить від того, який митний режим встановлено в Україні для тієї чи іншої країни походження товарів.

Порядок обчислення та сплати. Обчислення мита проводиться декларантом і є підставою для випуску товарів з митниці.

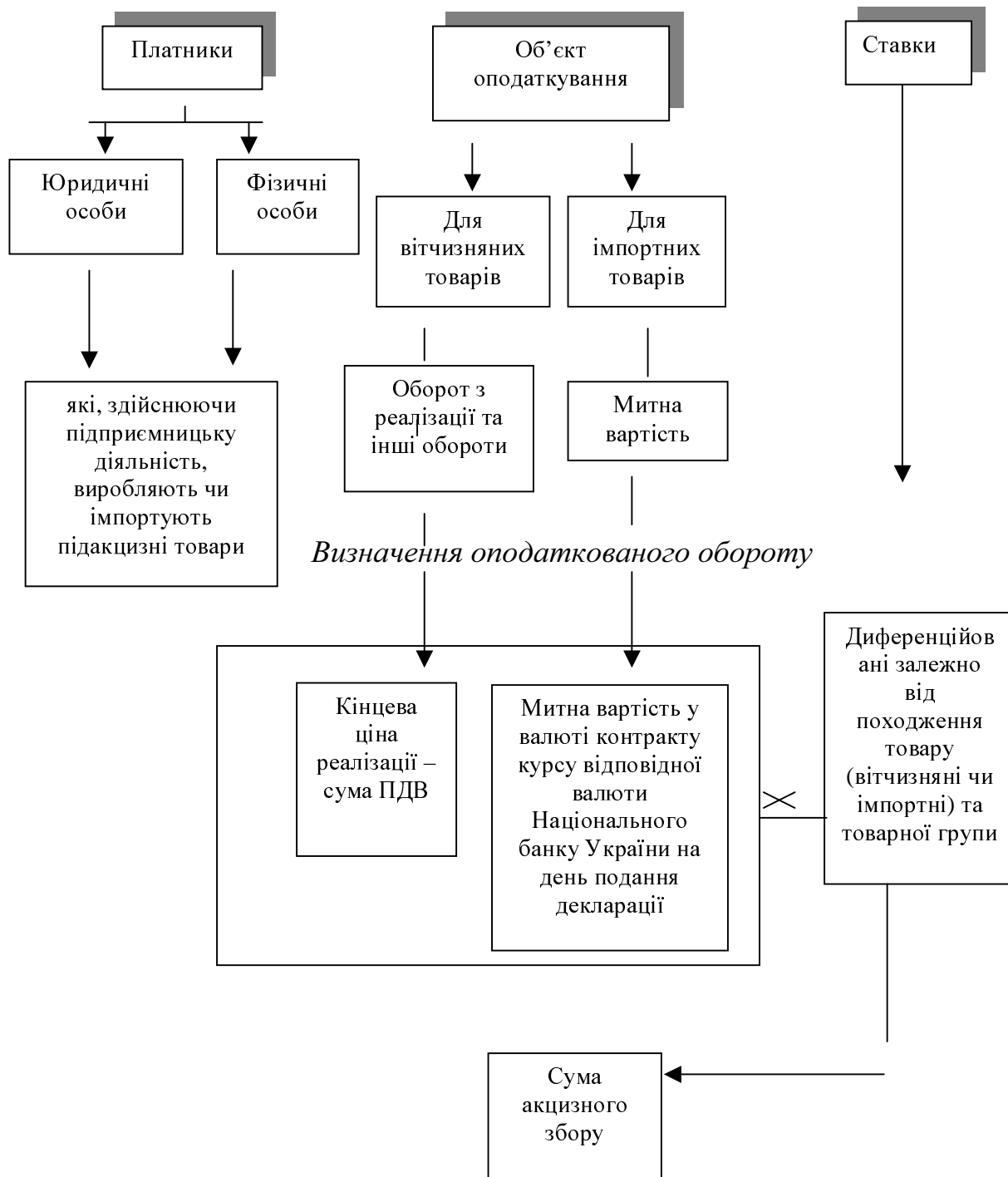

Рисунок 10 - Схема акцизного збору

Платежі за ресурси та інші находження

До складу платежів за ресурси належать:

- лісовий дохід;
- плата за спеціальне використання прісних водних ресурсів;
- плата за спеціальне використання надр при видобуванні корисних копалин.

Направлення платежів за ресурси до бюджету визначається державною власністю на відзначені ресурси.

Лісовий дохід розподіляється між місцевими органами влади та державою.

- плата за відпуск деревини на пні та заготівлю живиці;
- плата за другорядні лісові користування;
- інші види.

Платниками плати виступають юридичні й фізичні особи, які заготовляють деревину.

Об'єктом плати є обсяг заготовленої щільної деревини в кубічних метрах.

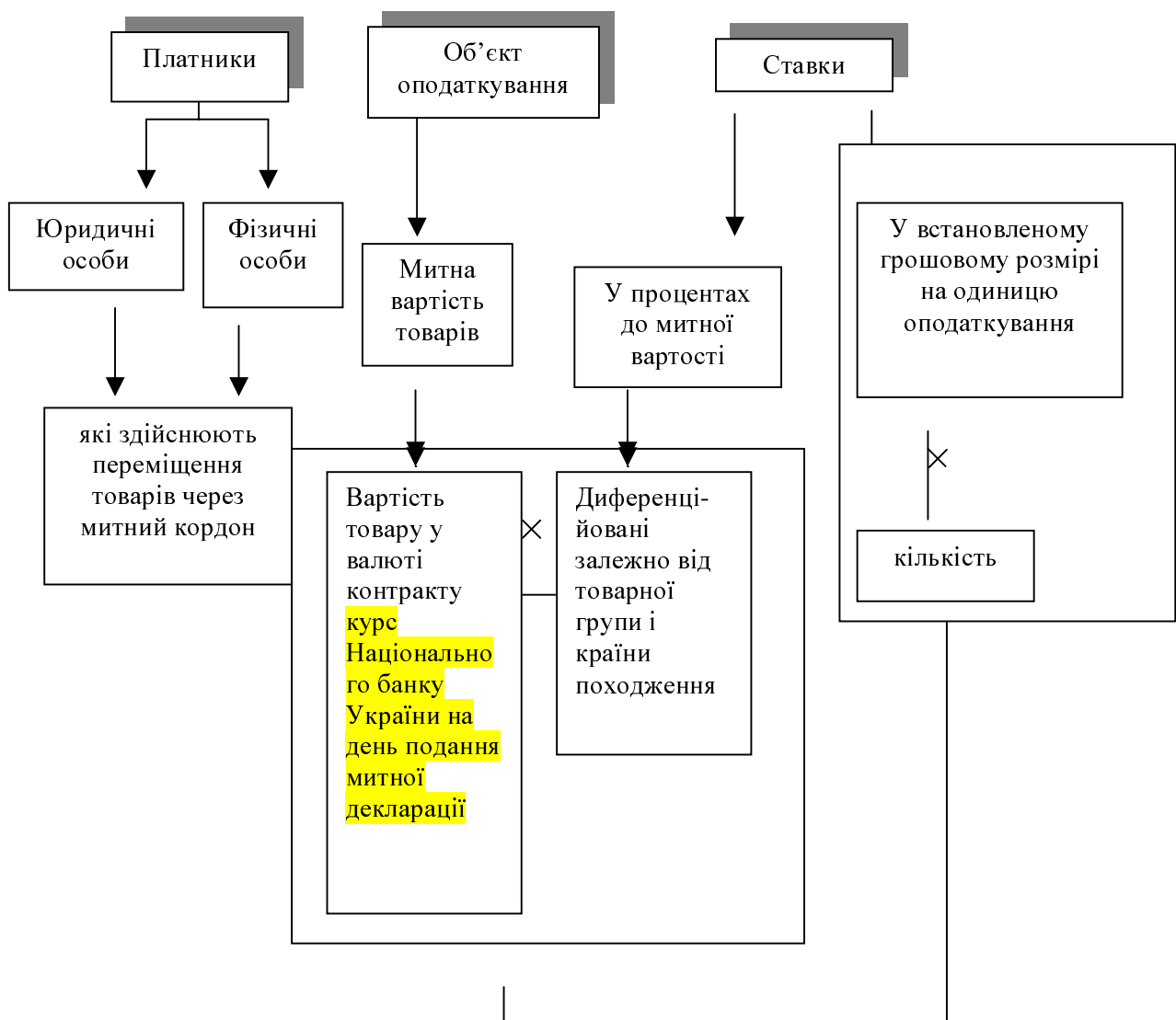
Ставки встановлені у вигляді такси плати в грошовому вираженні з 1м³.

Порядок обчислення і сплати. Відпуск деревини проводиться на підставі лісорубочного квитка чи ордера (на разовий відпуск), у якому подається розрахунок плати. Лісозаготівельні організації сплачують нараховану суму плати 8 разів на рік. Колективні й приватні підприємства та громадяни сплачують плату при отриманні лісорубочного ордера.

Плата за заготівлю живиці обчислюється аналогічно за встановленими ставками.

Плата за другорядні лісові користування включає:

- плату за другорядні лісові матеріали (сучки, хмиз, новорічні ялинки, кору, пеньки та ін.);
- суми від продажу лісокультурного декоративного посадкового матеріалу, насіння деревини і т. ін.;

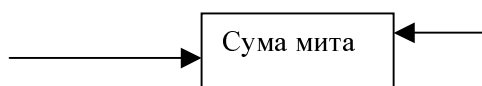

Рисунок 11 - Схема мита

в) плата за окремі види побічного використання лісу (промислова заготівля дикорослих плодів, ягід, грибів, горіхів, технічної сировини та ін.). Ця плата стягується на підставі лісового квитка на побічне користування лісом.

Інші види лісового доходу включають різного роду штрафні санкції за порушення правил лісокористування та разові находження.

Плата за спеціальне використання прісних водних ресурсів (плата за воду) встановлена при використанні:

а) водних ресурсів для задоволення виробничих потреб і потреб населення у воді за допомогою спеціальних пристроїв та установок;

б) води без застосування спеціальних пристроїв та установок, яке може істотно вплинути на якісні та кількісні показники стану водних ресурсів;

в) водними об'єктами для потреб гідроенергетики й водного транспорту;

г) риборозвідними господарствами.

Плата за воду для *виробничих потреб обчислюється за схемою*

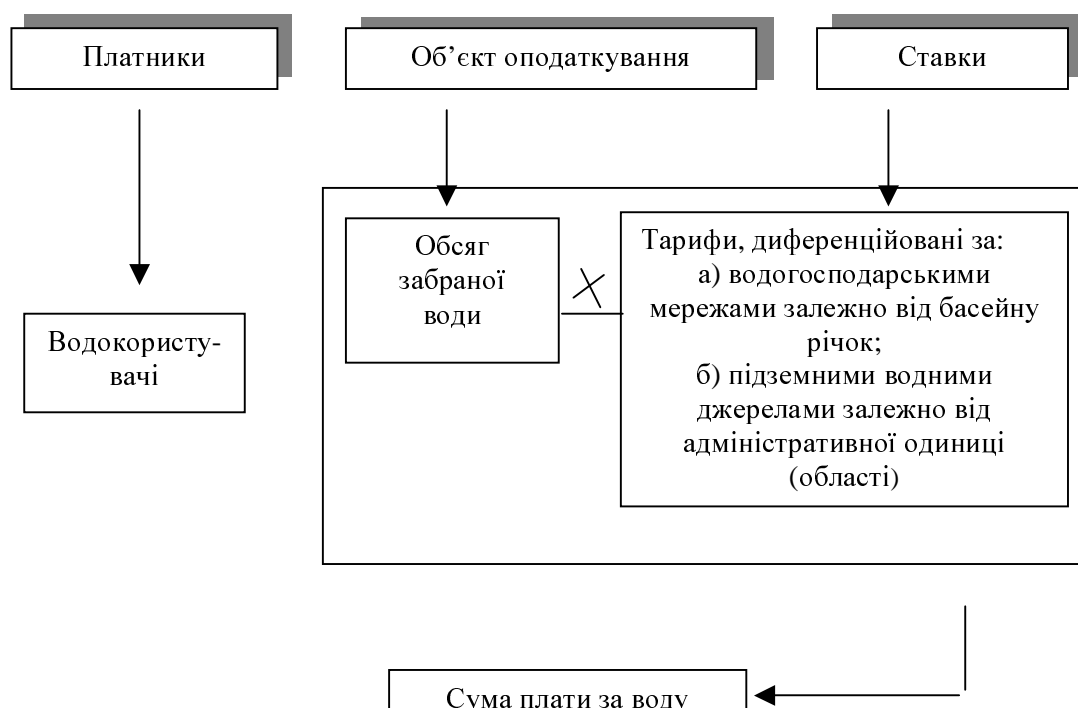

Рисунок 12 - Схема плати за використання водних ресурсів для виробничих потреб

Плата за спеціальне використання надр при видобуванні корисних копалин (плата за корисні копалини).

Платниками виступають видобувачі корисних копалин (нафти, природного газу, кам'яного і бурого вугілля, залізної руди, кухонної кам'яної солі та ін.).

Об'єктом оподаткування є обсяг погашених балансових запасів, а для нафти, конденсату газу та гідромінеральних ресурсів - обсяг видобутих корисних копалин.

Ставки плати встановлені в гривнях з одиниці виміру обсягу добутої мінеральної сировини (1т,1м³). В окремих випадках можуть установлюватись понижуючі коефіцієнти.

До **інших находжень** бюджету відносять:

- державне мито;
- збір за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок бюджету;
- відрахування та збори на будівництво, ремонт і утримання автомобільних доріг.

Державне мито - це плата, яка встановлена за вчинення юридичних дій та за видачу документів юридичного значення. *Ставки* державного мита встановлюються в процентах до суми договору чи позову, вартості майна, або в твердих розмірах за одну послугу.

Збір за геологорозвідувальні роботи, відрахування та збори на будівництво, ремонт і утримання автомобільних доріг виступають формою цільових находжень до бюджету на цих видатків.

Тема 4: Фінансовий ринок

Фінансовий ринок виконує надзвичайно важливі функції в ринковій економіці. Він виступає забезпечуючою структурою, насамперед для фінансів суб'єктів господарювання, які є базовою сферою фінансової системи. Їхня фінансова діяльність розпочинається з формування ресурсів. Призначення фінансового ринку полягає в забезпеченні підприємствам належних умов для залучення необхідних коштів і продажу тимчасово вільних ресурсів.

Торгівля фінансовими ресурсами може здійснюватись в різних формах і різними методами, що визначає розгалуженість і різноманітність фінансового ринку. Його структуризація проводиться за двома основними ознаками: формою ресурсів і організацією торгівлі ними.

За *формою* фінансових ресурсів фінансовий ринок поділяється на ринок грошей і ринок капіталів (фондовий). **Ринок грошей** являє собою ринок короткотермінових боргових зобов'язань. На ньому товаром виступають гроші, а їхньою ціною – проценти за користування кредитом. **Ринок капіталів** складається з ринку фінансових інструментів, що відображають права власності, та

ринку капіталів пояснюється саме тривалим терміном використання ресурсів, що певною мірою наближає їх за умовами кругообігу до власного капіталу. Ціною ресурсів на фондовому ринку є дивіденди та курсові різниці, а також проценти за довгостроковими позиками.

За *організацією* торгівлі фінансовий ринок поділяється на кредитний та ринок цінних паперів. **Кредитний** відображає ту частину фінансового ринку, яка функціонує на основі укладання кредитних угод. Він має договірний характер. **Ринок цінних паперів** являє собою особливу форму торгівлі фінансовими ресурсами, яка опосередковується випуском та обігом цінних паперів.

Грошові потоки, що відображають функціонування фінансового ринку, характеризуються досить складними схемами руху фінансових ресурсів. На кредитному ринку центром концентрації і координації руху грошових потоків виступає комерційний банк. На ринку цінних паперів центром торгівлі ними і відповідно ключовим суб'єктом цього ринку виступає фондова біржа.

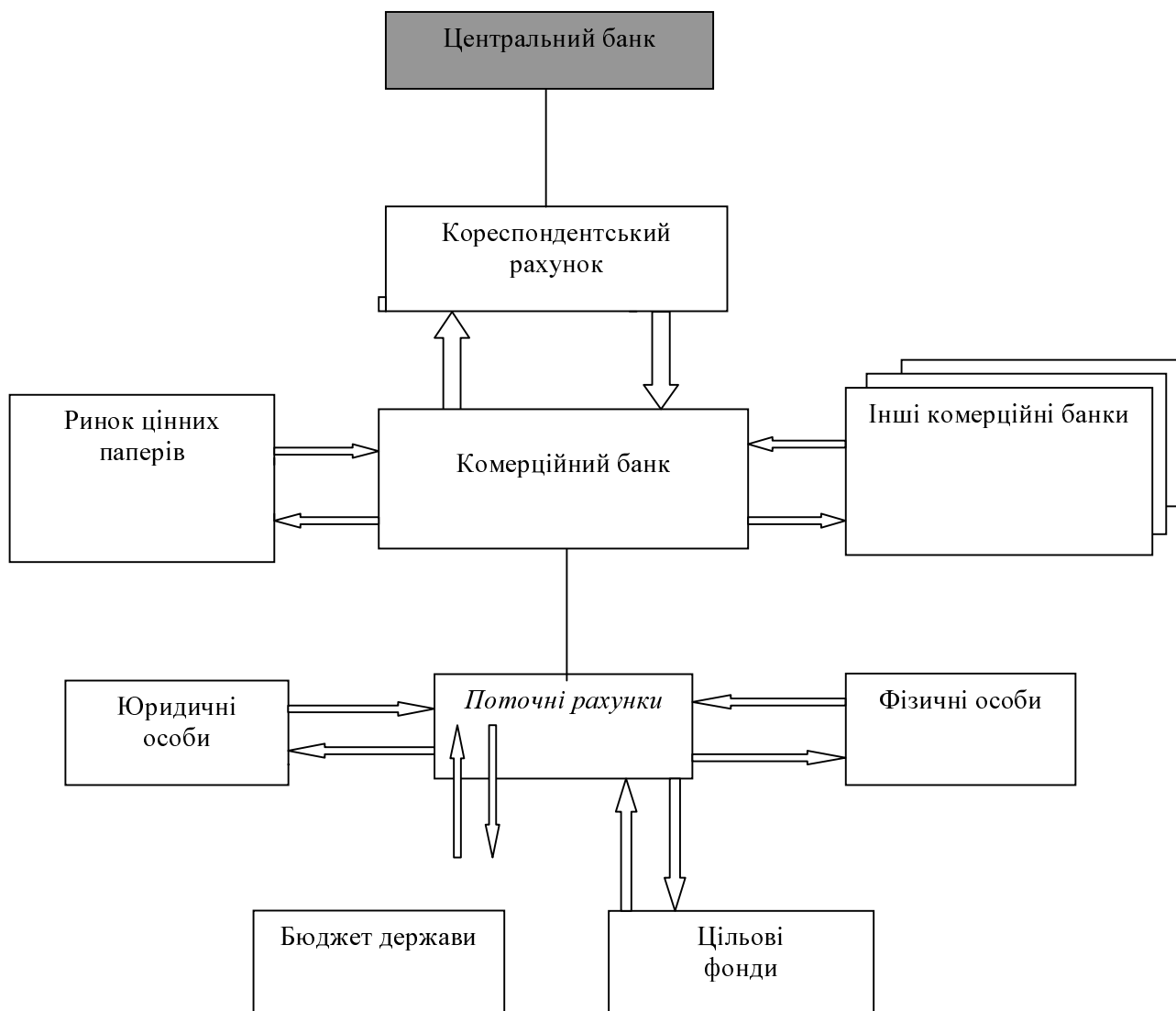

Рисунок 13 - Грошові потоки кредитного ринку

Грошові потоки комерційних банків, що відображають розрахунково-касове

окремими суб'єктами і не належать до потоків кредитного ринку. Крім взаємовідносин з клієнтами, у комерційного банку виділяються внутрішні грошові потоки фінансового ринку. Це залучення ресурсів на ринку цінних паперів та інвестування коштів і цінні папери інших емітентів.

Таким чином, комерційний банк виступає в ролі фінансового посередника.

Ключовими суб'єктами ринку цінних паперів виступають емітенти, які випускають цінні папери, та інвестори, що їх купують. Грошові потоки по залученню ресурсів спрямовані в сторону емітента. Вони можуть бути прямими - від інвестора до емітента - і опосередкованими - через фондову біржу та інших фінансових посередників (інвестиційні компанії і фонди, довірчі товариства та ін.). Фінансові посередники також можуть мати прямі взаємовідносини з емітентом, а можуть працювати і через фондову біржу.

Фондова біржа, виступаючи центром торгівлі цінними паперами, координує рух грошових потоків на цьому ринку. Разом з тим ефективність використання фінансових ресурсів забезпечується не через систему комерційного розрахунку (на відміну від банків, біржа не має ні власних ресурсів, ні ресурсів, якими вона може розпоряджатись), а через індикативну функцію - котирування акцій та інших цінних паперів на ринку.

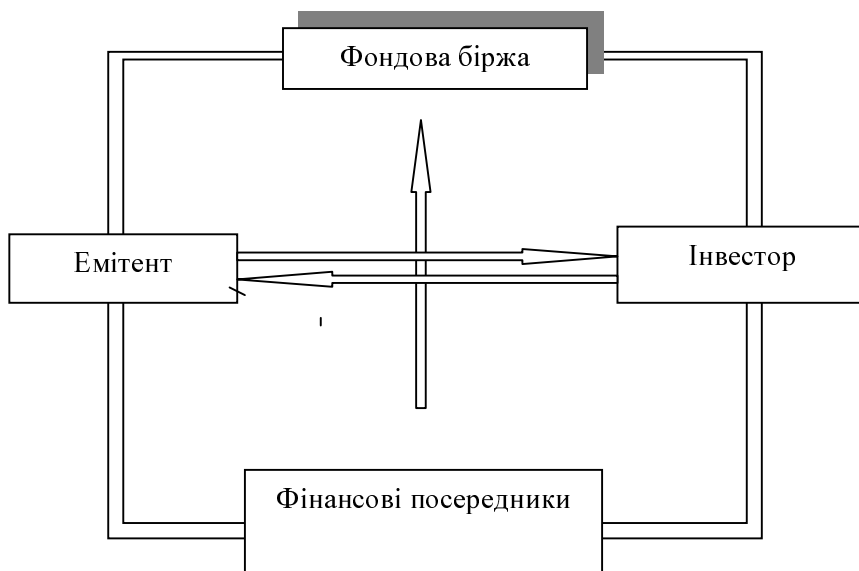

Рисунок 14 - Грошові потоки ринку цінних паперів

Кредитна система як основа ринку грошей

Кредитна система в умовах ринкової економіки виступає провідною ланкою між банками та підприємствами. Це забезпечує рух грошових коштів між банками та підприємствами.

формою фінансового забезпечення діяльності суб'єктів господарювання, а також відіграє важливу роль в діяльності держави і фізичних осіб. Кредит як форма фінансових відносин відображає перерозподільні відносини з приводу використання на поворотній і платній основі тимчасово вільних фінансових ресурсів. Він поділяється на комерційний і банківський.

Комерційний кредит відображає взаємовідносини купівлі-продажу між суб'єктами господарювання з відстрочкою платежу. Він оформляється борговим зобов'язанням - *векселем*. Надання комерційного кредиту не передбачає руху грошових потоків, вони мають місце тільки при сплаті заборгованості у встановлені строки. Виділяються два види векселів - прості й переказні. Простий вексель відображає двосторонні відносини між платником, який є боржником, і одержувачем коштів, який виступає в ролі кредитора. Переказний вексель відображає тристоронні відносини між боржником, кредитором і одержувачем, тобто він складається в тому випадку, коли заборгованість погашається не кредитору, а вказаній ним третій особі. Комерційні векселі (існують також фінансові, якими оформляються позикові угоди, в т.ч. казначейські) можуть передаватись від однієї особи до іншої за допомогою передаточного напису - індосаменту. Завдяки цьому векселі можуть виконувати роль платіжних засобів.

Банківський кредит являє собою форму взаємовідносин між позичальниками і спеціалізованими кредитними установами, сукупність яких становить кредитну систему. Кредитна система включає банківську систему та сукупність небанківських кредитних установ (квазібанки - майже банки). Банки виконують широкий спектр операцій, забезпечуючи рух грошових потоків і функціонування ринку грошей. Квазібанки поділяються на дві групи. Першу складають фінансові інститути банківського профілю з обмеженим колом банківських операцій (лізингові й факторингові компанії, кредитні спілки і товариства, ломбарди, товариства взаємного кредитування, розрахункові (клірингові) центри). Другу групу складають фінансові інститути небанківського спрямування, які, маючи певні фінансові ресурси, здійснюють кредитні операції (страхові компанії, інвестиційні компанії і фонди, пенсійні фонди, фінансові компанії).

Основу кредитної системи встановлять банки. Банківська система, як правило, є дворівневою. До першого рівня належить центральний банк, до другого - комерційні. На *центральний банк* покладаються дві основні функції - емісія грошей, які є інструментом фінансових відносин, і регулювання грошового обігу та організація діяльності банківської системи - ліцензування банківської діяльності й банківський нагляд. Крім того, центральний банк здійснює кредитування комерційних банків, виступаючи банком банків, та обслуговування уряду - організація касового виконання бюджету і обслуговування державного боргу.

Комерційні банки є головними інститутами банківської системи і грошового ринку. Основними їх функціями є акумуляція тимчасово вільних фінансових ресурсів і здійснення розрахунково-касового обслуговування та кредитування юридичних і фізичних осіб. За сферою діяльності, яка визначає місце банку на грошовому ринку, комерційні банки поділяються на універсальні й спеціалізовані. Універсальні банки здійснюють усі види банківських операцій для будь-яких клієнтів. Спеціалізовані концентрують свою діяльність на певних напрямках. Виділяються такі напрями спеціалізації: функціональна (ощадні, іпотечні,

соціального розвитку, будівельні, енергетичні й інші банки), за клієнтурою (кооперативні, комунальні, страхові, споживчого кредиту та аналогічні банки). За територіальною ознакою виділяють регіональні, міжрегіональні та міжнародні банки.

Комерційні банки виступають насамперед фінансовими посередниками. У розрахунках між суб'єктами господарювання, фізичними особами та державою вони забезпечують надійність і своєчасність руху грошових потоків. Від налагодження розрахунків залежить стабільність економіки та ритмічність діяльності підприємств. У торгівлі фінансовими ресурсами банки забезпечують, з одного боку, концентрацію всіх тимчасово вільних коштів, а, з іншого - їх раціональне та ефективне розміщення. Крім того, банки можуть виконувати посередницькі функції в операціях з цінними паперами та довірчі операції.

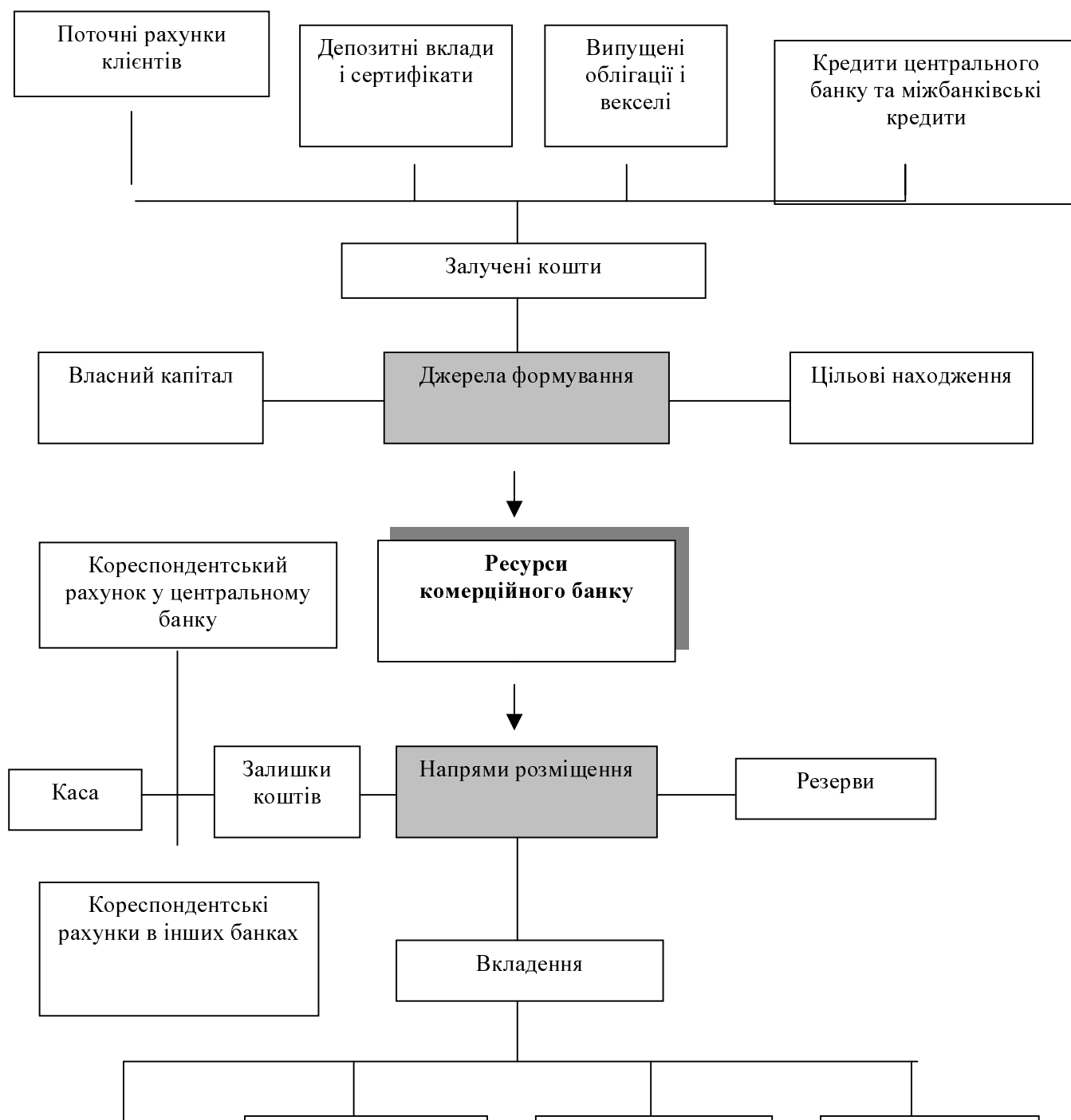

Рисунок 15 - Формування та використання ресурсів комерційного банку

Джерелами формування ресурсів виступають власний капітал банку, цільові знаходження та залучені кошти. Цільові знаходження характеризують діяльність банку за дорученням, наприклад фінансування бюджетних капітальних вкладень чи обслуговування кредитних ліній інших банків. Залучені кошти являють собою залишки на поточних рахунках клієнтів, депозитні вклади і сертифікати, випущені облігації і векселі, ресурси, що куплені у центральному банку та міжбанківському ринку. Власні ресурси виступають стабілізуючою основою діяльності банків і створюються, виходячи з необхідності забезпечення їх надійності.

Основним напрямом вкладення ресурсів банку є **кредитування**. Воно засновується на принципах поворотності, терміновості, платності та забезпеченості позичок.

Важливим напрямом розміщення ресурсів комерційного банку є **вкладення в цінні папери** - акції та облігації державних позик і казначейські векселі. Придбання акцій характеризує участь банків не тільки у фінансовому забезпеченні діяльності підприємств, а й у прямому управлінні їх діяльністю. Злиття промислового і фінансового капіталу веде до утворення фінансово-промислових груп. Придбання облігацій і казначейських векселів за своєю суттю є кредитними операціями, які мають тільки організаційні відмінності від звичайного кредитування.

Одним з напрямів вкладання ресурсів комерційного банку є валютний ділінг і факторинг. Валютний ділінг - це операції купівлі-продажу валют, метою яких є отримання прибутку від різниці у валютних курсах на різних валютних ринках. Ці операції можуть бути досить прибутковими. Однак, для їх проведення необхідна значна сума ресурсів, яка б давала змогу на незначних курсових різницях отримувати достатні доходи. Факторингові операції являють собою переуступку за певну плату підприємством банку своєї дебіторської заборгованості.

Певна частина ресурсів комерційного банку спрямовується на формування резервних фондів.

Тема 5: Ринок цінних паперів

Ринок позичкового капіталу відіграє дуже важливу роль у фінансовій системі. Однак він має одне суттєве обмеження - досить короткі (як правило, до одного року) терміни надання кредитів. Це пов'язане з двома чинниками. Перший полягає в тому, що банки мають переважно у своєму розпорядженні так звані "короткі" гроші, тобто залучені на обмежені строки, і тому не можуть надавати позички на більш тривалий період. Другий чинник пов'язаний із тим, що банк як комерційна структура має за мету отримання прибутку, а основним фактором його формування є не стільки рівень процентних ставок, скільки швидкість обороту позичкового фонду. Крім того, отримання кредиту в банку вимагає дотримання багатьох вимог з боку позичальника. Тому паралельно з кредитним ринком широкого розповсюдження набув ринок цінних паперів.

Акція являє собою документ, який засвідчує право на певну частину власності акціонерного товариства і дає право на отримання доходу від неї у вигляді дивідендів.

Проста акція дає право голосу (за принципом: одна акція - один голос), однак не гарантує отримання дивідендів. Розмір дивідендів залежить від обсягів отриманого прибутку. *Привілейовані* акції надають певні переваги їх власникам, насамперед у правах на отримання доходу.

Іменна акція передбачає встановлення її власника, який вказується на акції. При цьому ведеться книга обліку, в якій фіксуються всі власники акцій та реквізити належних їм акцій. Продаж чи передача іменної акції іншому власнику фіксується відповідними записом чи заміною акції. Акція *на пред'явника* не передбачає фіксації її власника, її перехід від одного власника до іншого не вимагає ніякого оформлення.

Паперові акції являють собою цінні папери, які емітуються з дотриманням певних вимог щодо їх оформлення і друку.

Електронні акції існують у вигляді записів на файлах в комп'ютерах. Облік акції ведеться в депозитарії.

Номінальні акції являють собою цінні папери, на яких позначається їх номінальна вартість. В окремих випадках вона може не вказуватись, тобто це акція без *номіналу*. *Платні* акції - це акції, що купуються при їх випуску. *Преміальні* акції пов'язані з капіталізацією нагромадженого нерозподіленого прибутку. Вони розподіляються між акціонерами пропорційно кількості придбаних ними платних акцій. Акції з *вільним обігом* можуть без будь-яких обмежень переходити від одного власника до іншого. Акції з *обмеженим обігом* або взагалі не можуть переходити до іншого власника, або тільки в обмежених, наперед визначених випадках.

Облігація являє собою боргове зобов'язання позичальника перед кредитором, яке оформляється не кредитною угодою, а продажем-купівлею спеціального цінного паперу. Облігації поділяються на різні види залежно від емітента, способу виплати доходу, термінів, на які вона випускається, умов обігу та надійності.

Залежно від емітента, тобто того, хто їх випускає, облігації поділяються на державні, місцеві, інституційні, в т.ч. корпоративні.

Державні облігації випускають центральні органи управління. Як правило, емітентом є Міністерство фінансів. Залучені кошти спрямовуються на покриття бюджетного дефіциту чи на фінансування певних інвестиційних проектів. *Облігації місцевих позик* випускають місцеві органи управління. *Інституційні* облігації випускаються суб'єктами підприємницької діяльності, фінансовими компаніями, корпоративні - акціонерними товариствами.

Залежно від способу виплати доходу виділяються процентні, дисконтні й конвертовані облігації. *Процентні* облігації передбачають виплату доходу у вигляді річного процента, що встановлюється до номінальної вартості. За *дисконтними* дохід формується у вигляді різниці між номінальною вартістю і цінами купівлі. *Конвертовані* облігації передбачають не виплату доходу, а обмін їх на нові. При цьому номінальна вартість придбаних облігацій збільшується, тобто дохід утворюється за рахунок різниці між номінальною вартістю нових і попередніх облігацій.

За термінами випуску розрізняють строкові, безстрокові та облігації з правом дострокового погашення. *Строкові* випускаються на певні терміни, які не можуть змінюватись. Залежно від тривалості періоду вони поділяються на короткострокові (до 1-2 років), середньострокові (до 5 років) та довгострокові (понад 5-10 років). Слід зазначити, що в кожній країні існує свій підхід до визначення термінів розмежування облігацій на коротко-, середньо- і довгострокові. *Безстрокові* облігації не передбачають визначення термінів їх випуску. Облігації з правом *довгострокового погашення* передбачають право емітента на довгострокове погашення.

За умовами обігу облігації, як і акції, поділяються на дві групи: з *вільним і обмеженим* обігом залежно від прав на їх перехід від одного до іншого власника.

За надійністю облігації поділяють на забезпечені та незабезпечені. *Забезпечені* облігації передбачають гарантії їх погашення і виплати доходу з дотриманням установлених строків. Забезпеченням таких облігацій може виступати нерухоме майно, земля, державні цінні папери тощо. Об'єкти і фонди забезпечення вказуються при випуску забезпечених облігацій.

Казначейський вексель є формою боргового зобов'язання держави. На відміну від державних облігацій, казначейські векселі випускаються на строк, як правило, до одного року під покриття бюджетного дефіциту з виплатою доходу у вигляді дисконту.

Депозитний сертифікат виступає формою боргового зобов'язання комерційного банку. Мобілізація ресурсів банком на певний, наперед визначений період, може здійснюватись шляхом відкриття депозитних вкладів і випуску депозитних сертифікатів. Перевагою сертифікатів є можливість їх продажу, тобто досить висока ліквідність.

Інвестиційний сертифікат являє собою цінний папір, який випускається фінансовими посередниками для мобілізації коштів з метою їх наступного інвестування в цінні папери.

Комерційні папери випускаються відомими компаніями з метою мобілізації позикових коштів на більш дешевих умовах, ніж банківський кредит. Вони не мають ніякого забезпечення і випускаються на пред'явника строком до одного року. Доходи за комерційними паперами виплачуються, як правило, у вигляді дисконту. За своєю суттю комерційні папери є борговим зобов'язанням.

Емітент - це юридична особа, чи уповноважений державою орган, який здійснює випуск цінних паперів в обіг. Залежно від емітента розрізняють корпоративні (акціонерних товариств) і державні цінні папери.

Інвестор - це юридична чи фізична особа, а в окремих випадках держава, яка, купуючи цінні папери певного емітента, вкладає (інвестує) кошти в його діяльність.

Фінансові посередники виконують роль сполучної ланки між емітентом та інвестором. З одного боку, вони виконують посередницькі функції стосовно емітента, проводячи операції у випуску і розміщення цінних паперів на ринку. Добре знаючи ринок, вони краще розуміються на тому, які цінні папери та умови їх випуску найбільш доцільні для конкретного емітента, як провести роботу, щоб забезпечити розміщення цінних паперів. З іншого боку, вони надають послуги інвесторам у придбанні цінних паперів, виходячи з побажань інвестора стосовно

Видами фінансових посередників є *інвестиційні фонди, трасти і компанії*. Вони мобілізують кошти шляхом випуску власних цінних паперів - *інвестиційних сертифікатів*. Інвестиційні фонди і трасти здійснюють тільки мобілізацію коштів. Розміщення коштів проводять спеціальні компанії - *інвестиційні керуючі*, а зберігання забезпечують *депозитарії*. Інвестиційні фонди вкладають з інвестиційними керуючими угоди на здійснення інвестиційної діяльності, а трасти довіряють інвестиційним керуючим мобілізовані кошти. Як правило, трасти створюються на певний термін і проводять тільки один випуск сертифікатів.

Фондова біржа є особливим посередником на ринку цінних паперів, виступаючи центром торгівлі ними. Вона виконує три основні функції - посередницьку, індикативну та регулятивну. Суть *посередницької* функції полягає в тому, що фондова біржа створює достатні й всебічні умови для торгівлі цінними паперами емітентам, інвесторам та фінансовим посередникам.

Індикативна функція фондової біржі полягає і оцінці вартості й привабливості цінних паперів.

Регулятивна функція фондової біржі виражається в організації торгівлі цінними паперами. Вона встановлює вимоги до емітентів, які виставляють свої цінні папери на біржові торги, правила укладення і виконання угод, механізм контролю за діяльністю суб'єктів біржової торгівлі.

Види цінних паперів

Під терміном “цінні папери” загалом розуміють грошові документи, що свідчать про наявність певних взаємних прав і обов'язків між особою, що їх випустила, і особою, яка їх придбала. Причому, не всякий грошовий документ може мати статус цінного папера, основним критерієм визначення належності до категорії цінних паперів є законодавчо закріплений перелік цінних паперів. В Україні такий перелік визначається ЗУ “Про цінні папери та фондову біржу” та указом Президента “Про інвестиційні фонди та інвестиційні компанії” і нараховує 8 видів, а саме: акції, облігації внутрішніх державних та місцевих позик, облігації підприємств, казначейські зобов'язання України, ощадні сертифікати, векселі, приватизаційні папери, інвестиційні сертифікати.

Згідно зі статтею 1.4 закону України “Про оподаткування прибутку підприємств” від 22.05.97 р. №283/97-ВР цінний папір – це документ, що засвідчує право володіння або відносини позики та відповідає вимогам, установленим законодавством про цінні папери.

Законом України “Про цінні папери і фондову біржу” від 18.06.91 р. №1201-ХІІ передбачено, що цінні папери можуть бути іменними або на пред'явника. Іменні цінні папери передаються шляхом повного індосаменту (передавальним записом, який засвідчує перехід прав за цінним папером до іншої особи), а цінні папери на пред'явника обертаються вільно.

У законі визначено, що цінні папери можуть бути використані для здійснення розрахунків, а також як застава для забезпечення платежів і кредитів.

У статтях 4, 10, 15, 18, 21 Закону наведена характеристика цінних паперів.

Акція – цінний папір без установленого строку обігу, що засвідчує пайову участь у статутному фонді акціонерного товариства, підтверджує членство в акціонерному товаристві, право на участь в управлінні ним, дає право його власнику на одержання частини прибутку у вигляді дивідендів, а також на участь у розподілі майна при ліквідації акціонерного товариства.

Таким чином, акція підтверджує членство в організації емітенті на правах співвласника, свідчить про те, що статутний фонд емітента розподілений на певну кількість часток. Емітент самостійно приймає рішення про величину статутного фонду і кількість та вартість випущених акцій, враховуючи законодавчо визначену мінімальну величину статутного фонду (наприклад, для звичайного товариства – 1250 мінімальних заробітних плат, для закритого акціонерного товариства у вигляді інвестиційного фонду – 2000 мінімальних зарплат). Ідея створення акціонерного товариства базується на тому, що та особа, яка знає як заробляти кошти, тобто знає ринок і має план захоплення частини цього ринку, або створення цілком нового ринку товарів, робіт, послуг, уявляє, як буде працювати нове підприємство, не має достатньої кількості коштів для втілення в життя свого плану. У такому випадку необхідно позичити ці кошти в інших осіб, пообіцявши їм частину прибутку за те, що вони погодилися допомогти власнику ідеї збагатитися.

Облігація – це цінний папір, що засвідчує внесення її власником грошових коштів і підтверджує зобов'язання відшкодувати йому номінальну вартість цього цінного папера в передбачений строк із виплатою фіксованого процента.

Таким чином, облігації підтверджують наявність кредиторсько-дебіторських взаємовідносин між емітентом і власником облігацій, де емітент отримує в користування кошти, а власник облігації ці кошти йому надає. Випускаючи облігації, емітент тим самим офіційно заявляє про свою потребу в позикових коштах, про строки, протягом яких ці кошти йому знадобляться, про розмір винагороди, яку він згоден платити за можливість користуватися грошима, у більшості випадків – про цілі, для досягнення яких йому ці кошти потрібні, про свою готовність у майбутньому повністю повернути борг.

Дуже близькими за своєю суттю до облігацій є казначейські зобов'язання України та ощадні сертифікати, які емітуються банками.

Казначейські зобов'язання України – вид цінних паперів на пред'явника, що розміщуються виключно на добровільних засадах серед населення, засвідчують внесення їх власниками грошових коштів до бюджету і дають право на одержання фінансового доходу.

Ощадний сертифікат – письмове свідоцтво банку про депонування грошових коштів, яке засвідчує право вкладника на одержання після закінчення встановленого строку депозиту і процентів з нього.

Вексель – цінний папір, який засвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця сплатити після настання строку визначену суму грошей власнику векселя (векселедержателя).

Векселі бувають двох типів: прості і переказані.

Простий вексель свідчить про таке: векселедавець (емітент, той, хто цей вексель написав) дає чесне слово сплатити обумовлену суму коштів в обумовлений строк тому, хто цей вексель пред'явить. Чесне слово векселедавця може бути (і бажано, щоб саме так і було) підтверджене іншою особою, як правило – це банк або

фірма, фінансовий стан якої не викликає сумнівів, у такому випадку вексель вважається авальованим.

Переказаний вексель – це наказ векселедавця іншій особі заплатити власнику векселя обумовлену суму в обумовлений строк. Для того, щоб власник векселя міг ним скористатися, переказаний вексель має бути акцептований, тобто та особа, якій було наказано заплатити, має підтвердити свою згоду це зробити, у цьому випадку саме вона дає чесне слово сплатити по векселю, і було б зайвим, якби це чесне слово підтверджувалося (**авальовалося**) банком або іншою фірмою, якій власник векселя довіряє.

Приватизаційні папери – це особливий вид державних цінних паперів, які засвідчують право власника на безплатне одержання у процесі приватизації частки майна державних підприємств, державного житлового фонду, земельного фонду.

Найбільш характерні особливості приватизаційних паперів в Україні такі: вони є виключно іменними, можуть бути використані лише в період здійснення державної програми приватизації. Використання приватизаційних паперів здійснюється виключно шляхом їх обміну на паї, акції чи інші документи, які свідчать про право власності на частку державного майна, розмір якої дорівнює розміру номінальної вартості приватизаційного папера. Вони не підлягають вільному обігу, і їх відчуження будь-яким іншим шляхом неможливе. По приватизаційних паперах не виплачуються ні дивіденди, ні будь-які інші доходи. Їх не можна використовувати як платіж чи забезпечення зобов'язань.

Інвестиційний сертифікат – цінний папір, який випускається виключно інвестиційним фондом або інвестиційною компанією і дає право його власникові на отримання доходу у вигляді дивідендів.

Інвестиційні сертифікати випускаються інвестиційним фондом або компанією з метою мобілізації грошей, які в подальшому будуть інвестовані в різні цінні папери. Іншими словами, якщо власник коштів не має інформації про те, які саме цінні папери йому слід придбати на наявні у нього вільні гроші, то він може покластися на професіоналів, які працюють в інвестиційному фонді.

У нашому законодавстві недавно з'явився новий термін “дериватив”.

Дериватив – стандартний документ, який засвідчує право та/або зобов'язання придбати або продати цінні папери, матеріальні або нематеріальні активи, а також кошти на визначених ним умовах у майбутньому.

Іншими словами, дериватив – це контракт (договір, угода) чітко вставленої форми, причому обумовлене в ньому право (обов'язок) придбати (продати) за певних умов може бути продане іншій особі. Правила випуску та обігу деривативів встановлюються законодавством.

За змістом деривативи поділяються на форвардні контракти, ф'ючерсні контракти і опціони.

Відповідно до виду цінностей деривативи поділяються на фондові, валютні і товарні.

Випуск та обіг деривативів регулюються насамперед Правилами випуску та обігу фондових деривативів, затвердженими рішенням ДКЦПФР від 24.06.97 р., та Правилами випуску та обігу валютних деривативів, затвердженими постановою правління Нацбанку України за №216 від 07.07.97 р.

Облік та оподаткування цінних паперів

Оподаткування операції з торгівлі цінними паперами та податком на прибуток

Дериватив – стандартний документ, який засвідчує право та/ або зобов'язання придбати або продати цінні папери, матеріальні або нематеріальні активи, а також кошти на визначених ним умовах у майбутньому.

Іншими словами, дериватив – це контракт (договір, угода) чітко встановленої форми, причому обумовлене в ньому право (зобов'язок) придбати (продати) за певних умов може бути продане іншій особі.

Визначення валового доходу, валових витрат та фінансового результату з метою оподаткування регулюються статтями 4,5,7 та 22 закону України “Про оподаткування прибутку підприємств” від 22.05.97р. №283/97-ВР (зі змінами та доповненням (див. “ГК” №1-2/98р.)).

Підпунктом 4.1.1 цього закону визначено, що до валового доходу платника податку включаються доходи від продажу товарів (робіт, послуг), а також доходи від продажу цінних паперів (крім операцій з їх первинного випуску (розміщення) та операцій з їх кінцевого погашення (ліквідації)), а підпунктом 4.1.2 передбачено, що до валових доходів включаються доходи від торгівлі цінними паперами, борговими зобов'язаннями та вимогами).

Згідно з підпунктом 1.31 Закону під терміном “продаж товарів” слід розуміти будь-які операції, що здійснюються за договорами купівлі-продажу, **міні**, поставки та іншими цивільно-правовими договорами, які передбачають передачу прав власності на такі товари за плату або компенсацію, незалежно від строків її надання, а також операції з безоплатного надання товарів.

Причому законом визначено, що не вважаються продажем операції з надання товарів у межах договорів комісії, схову (відповідального зберігання), доручення, інших цивільно-правових договорів, які не передбачають передачі прав власності на такі товари.

Це стосується і цінних паперів, оскільки термін “товари” означає матеріальні та нематеріальні активи, а також цінні папери та деривативи, що використовуються у будь-яких операціях, крім операцій з їх випуску та погашення.

Відповідно до підпункту 7,6,2 закону під терміном “торгівля цінними паперами і деривативами” слід розуміти:

- будь-які операції з придбанням або продажу цінних паперів чи фондових деривативів торговцями цінними паперами, статус яких встановлюється відповідним законодавством про цінні папери і фондовий ринок;
- будь-які операції з придбання або продажу товарних деривативів членами товарних бірж, статус яких встановлюється законодавством про товарні біржі;
- будь-які операції з купівлі та продажу цінних паперів особами, які не мають статусу торговців цінними паперами.

З метою оподаткування платник податку має вести окремий облік фінансових результатів операцій з торгівлі цінними паперами та деривативами.

Доходами платника податку від продажу, обміну або інших способів відчуження цінних паперів та деривативів є кошти або вартість майна, збільшені на

вартість будь-яких матеріальних цінностей чи нематеріальних активів, які передаються платнику податку при такому відчуженні. До складу доходів включається також сума будь-якої заборгованості платника податку, яка погашається у зв'язку з таким продажем, обміном або відчуженням.

У разі коли протягом звітної періоди доходи, отримані (нараховані) платником податку в зв'язку з продажем (відчуженням) цінних паперів і деривативів, перевищують витрати, понесені (нараховані) платником податку у зв'язку з придбанням цінних паперів і деривативів протягом такого звітної періоду, прибуток включається до складу валових доходів за результатами такого звітної періоду.

Витратами платника податку по операціях з торгівлі цінними паперами вважаються витрати у вигляді коштів або вартості майна, сплачених (нарахованих) платником податку продавцю цінних паперів як компенсація їх вартості. До складу витрат включається також сума будь-якої заборгованості покупця, яка виникає у зв'язку з таким придбанням.

У разі коли протягом звітної періоду витрати, понесені (нараховані) платником податку у зв'язку із придбанням цінних паперів і деривативів, перевищують доходи, отримані від продажу (відчуження) цінних паперів і деривативів протягом такого періоду, балансові збитки переносяться на зменшення доходів майбутніх періодів від таких операцій протягом строків, визначених статтею 6 цього закону.

Статтею 6 закону передбачено, якщо об'єкт оподаткування платника податку з числа резидентів за результатами звітної (податкового) кварталу має від'ємне значення (з урахуванням суми амортизаційних відрахувань), дозволяється відповідне зменшення об'єкта оподаткування наступного звітної (податкового) кварталу, а також кожного з наступних двадцяти кварталів до повного погашення такого від'ємного значення об'єкта оподаткування.

Оподаткування операцій з цінними паперами, що засвідчують корпоративні права з обмеженим строком дії

Не включається до валового доходу сума коштів або вартості майна, що знаходить платнику податку у вигляді прямих інвестицій або реінвестицій у корпоративні права, емітовані таким платником податку. Згідно з пунктом 1.28.2 Закону під прямою інвестицією розуміється господарська операція, яка передбачає внесення коштів або майна до статутного фонду юридичної особи в обмін на корпоративні права, емітовані такою юридичною особою.

Не включається до валового доходу сума одержаного платником податку емісійного доходу.

Згідно з підпунктом 1.27 Закону емісійним доходом вважається сума перевищення доходів, отриманих підприємством від первинної емісії (випуску) власних акцій та інших корпоративних прав над номіналом таких акцій (інших корпоративних прав).

Крім цього, не включаються до валового доходу кошти або майно, які повертаються власнику корпоративних прав, емітованих юридичною особою, після повної та кінцевої ліквідації такої юридичної особи-емітента.

При визначенні валових витрат слід мати на увазі, що до складу витрат не включається виплата емісійного доходу на користь емітента корпоративних прав, а

Оподаткування операцій з облігаціями, сертифікатами, іншими цінними паперами

Доходи, отримані платником податку від продажу (розміщення) емітованих ним облігацій, ощадних сертифікатів та інших цінних паперів, крім цінних паперів, що засвідчують корпоративні права з обмеженим строком дії, включаються до складу валового доходу такого платника податку у податковий період, протягом якого відбувся такий продаж (розміщення).

Витрати, понесені платником податку – покупцем таких цінних паперів та платником податку у зв'язку з погашенням номінальної вартості емітованих ним облігацій, ощадних сертифікатів та цінних паперів з обмеженим строком дії, включаються до складу валових витрат платника податку у податковий період.

Оподаткування податком на додану вартість

Статтею 3, підпункт 3.2.1, Закону України “Про податок на додану вартість” від 03.04.97 р. №168/97-ВР встановлено, що не є об'єктом оподаткування операції з випуску, розміщення та продажу за кошти цінних паперів, які емітовані (випущені в обіг) суб'єктами підприємницької діяльності, Національним банком України, Міністерством фінансів України, Державним казначейством України, органами місцевого самоврядування, включаючи приватизаційні та компенсаційні папери (сертифікати), житлові чеки, земельні бони, а також деривативи.

Не є об'єктом оподаткування обмін цінних паперів на інші цінні папери, а також депозитарна, реєстраторська та клірингова діяльність з цінних паперів.

Не є об'єктом оподаткування виплата дивідендів у фірмі цінних паперів (корпоративних прав), надання брокерських, дилерських послуг з укладанням договорів (контрактів) на торгівлю цінними паперами та деривативами на фондових та товарних біржах, а також торгівля за цінні папери борговими зобов'язаннями, за винятком операцій з інкасації боргових вимог та факторингу.

З наведеного можна зробити висновок, що оскільки законом визначено, що не є об'єктом оподаткування продаж цінних паперів за кошти, обмін цінних паперів на інші цінні папери, то обмін цінних паперів на **товар** є бартерною операцією, яка підлягає обкладанню податком на додану вартість.

Облік цінних паперів

Відповідно до вимог податкового законодавства платник податку має забезпечити окремий облік операцій з цінними паперами і деривативами.

Випуск акціонерним товариством акцій у межах статутного фонду відображається по обліку записом по дебету рахунка 75 “Розрахунки з учасниками” і кредиту рахунка 85 “Статутний фонд”.

Находження від учасників у грошовій і натуральній формах як оплата за придбані акції відображається записом по дебету рахунків, на яких обліковуються грошові та матеріальні цінності, та кредиту рахунка 75 “Розрахунки з учасниками”.

Викуп акцій в акціонерів відображається записом по дебету рахунка 56 “Інші грошові кошти” і кредиту рахунків по обліку грошових коштів.

Продаж викуплених акцій відображається за ціною реалізації по дебету рахунка грошових коштів та запис по дебету рахунка 46 “Реалізація” і водночас робиться запис по дебету рахунка 46 “Реалізація” і кредиту рахунка 56 “Інші грошові кошти” по балансовій вартості реалізованих акцій.

За рішенням акціонерного товариства, викуплені акції можуть бути анульовані, в такому разі робиться запис по дебету рахунка 85 “Статутний фонд” і кредиту рахунка 56 “Інші грошові кошти”.

Придбання акцій інших підприємств, а також облігацій і казначейських зобов’язань відображається по дебету рахунка 58 “Фінансові вкладення” і кредиту рахунків по обліку грошових коштів за цінами придбання з одночасним відображенням використання джерел такого придбання.

Придбані облігації і подібні до них (аналогічні) цінні папери (казначейські зобов’язання), ощадні (депозитні сертифікати), що підтверджують зобов’язання повернути номінальну вартість у передбачений у цінному папері термін та право на одержання фіксованого відсотка (доходу), зараховуються на рахунок 58 “Фінансові вкладення” за вартістю придбання.

У випадках перевищення вартості придбання облігацій та аналогічних цінних паперів над їхньою номінальною вартістю при кожному нарахуванні належного по них доходу (відсотків) списується частина різниці між купівельною та номінальною вартістю, визначеною залежно від періодичності.

Реєстрація та облік цінних паперів

Відповідно до закону України “Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні” державне регулювання ринку цінних паперів здійснює Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку. Інші державні органи контролюють діяльність учасників ринку цінних паперів у межах своїх повноважень.

Порядок реєстрації випуску цінних паперів.

Емітент має право на випуск облігацій підприємств і акцій з моменту реєстрації цього випуску у Державній комісії з цінних паперів та фондового ринку. Якщо подані для реєстрації облігації підприємств і акції пропонуються для відкритого продажу, тобто призначені для розміщення між юридичними особами і громадянами, коло яких заздалегідь визначити не можливо, то емітент зобов’язаний подати органу, що реєструє, для реєстрації також інформацію про випуск цінних паперів. Емітер зобов’язаний подати органу, що реєструє випуск цінних паперів або інформацію про випуск цінних паперів, баланс та довідку про фінансовий стан, підтверджені аудитором (аудиторською фірмою). Податок реєстрації випуску облігацій підприємств і акції, а також інформацію про їх випуск визначається Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Реєстрація випуску цінних паперів повинна бути проведена не пізніше, як протягом 30 днів з моменту подачі заяви з доданням необхідних документів. Орган, який реєструє випуск цінних паперів або інформацію про це, зобов’язаний перевіряти відповідність поданих документів вимогам законодавства України. Відмова від реєстрації може мати місце лише в разі порушення встановленого порядку. Якщо реєстрацію випуску цінних паперів у встановлений строк не проведено або у ній відмовлено з мотивів, які емітент вважає необґрунтованими, він може звернутися до суду. Загальний реєстр випуску цінних паперів ведеться Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку. Інформація про випуск акцій, облігацій підприємств, що пропонуються для відкритого продажу, підлягає обов’язковому опублікуванню в органах преси Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України не пізніше як за 10 днів до початку передплати на ці цінні папери.

допускаються для розміщення не раніш як через 30 днів після опублікування оголошення про їх випуск.

Емітент зобов'язаний не менше одного разу на рік інформувати громадськість про своє господарсько-фінансове становище і результати діяльності (річний звіт). Звіт публікується не пізніше, як протягом дев'яти місяців року, наступного за звітним.

У річному звіті повинні міститися такі дані про емітента:

- інформація про результати господарювання за попередній рік;
- підтверджені аудитором річний баланс та довідка про фінансовий стан;
- основні відомості про додатково випущені цінні папери;
- обґрунтування змін у персональному складі службових осіб.

Емітент зобов'язаний протягом двох днів надіслати фондовій біржі та органу, що реєструє, а також опублікувати в офіційній газеті фондової біржі інформацію про зміни, що відбулися в його господарській діяльності і впливають на вартість цінних паперів або розмір доходу за ними.

Емітент у зв'язку з опублікуванням недостовірних відомостей про нього, які можуть вплинути на вартість цінних паперів або розмір доходу від них, зобов'язаний протягом двох робочих днів вжити заходів щодо спростування цих відомостей.

Для того, щоб розібратися у сутності ринку цінних паперів, необхідно з'ясувати, що являє собою професійна діяльність в цій сфері. Професійна діяльність на ринку цінних паперів – це підприємницька діяльність з перерозподілу фінансових ресурсів за допомогою цінних паперів та організаційного, інформаційного, технічного та іншого обслуговування та обігу цінних паперів.

Професійна діяльність на ринку цінних паперів, у тому числі посередницька з випуску та обігу цінних паперів, здійснюється юридичними і фізичними особами включно на підставі спеціальних дозволів (ліцензій), що видаються Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку. Дозвіл на здійснення всіх або окремих (крім комісійної) видів діяльності може бути видано торговцям цінними паперами, які мають внесений статутний фонд у розмірі не менш як 1000 неоподаткованих мінімумів доходів громадян, а на здійснення комісійної діяльності щодо цінних паперів не менш як 200 неоподаткованих мінімумів доходів громадян. Дозвіл на здійснення будь-якого виду діяльності по випуску та обігу цінних паперів не може одержати торговець цінними паперами, який безпосередньо або побічно володіє майном іншого торговця цінними паперами вартістю понад 10 відсотків статутного фонду. Якщо частка юридичної особи, що не має дозволу на здійснення діяльності щодо обігу цінних паперів, або громадянина в статутному фонді кількох торговців цінними паперами перевищує 5 відсотків по кожному торговцю, то ці торговці не можуть здійснювати торгівлю цінними паперами один з одним.

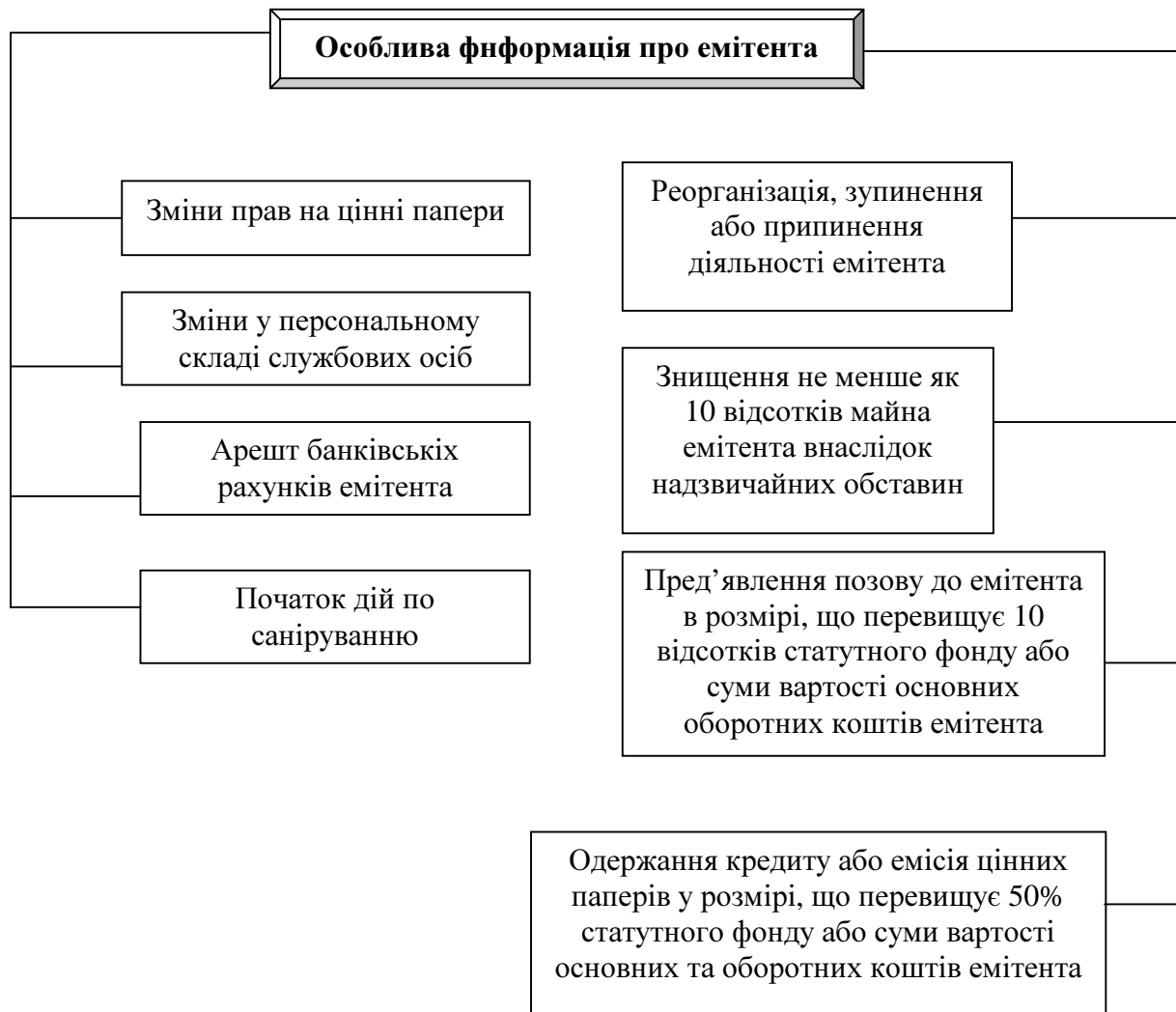

Рисунок 16 - Інформація про емітента

Торговець цінними паперами не може здійснювати торгівлю:

- цінними паперами власного випуску;
- акціями того емітента, в якого він безпосередньо або побічно володіє майном у розмірі більше 5 відсотків статутного фонду.

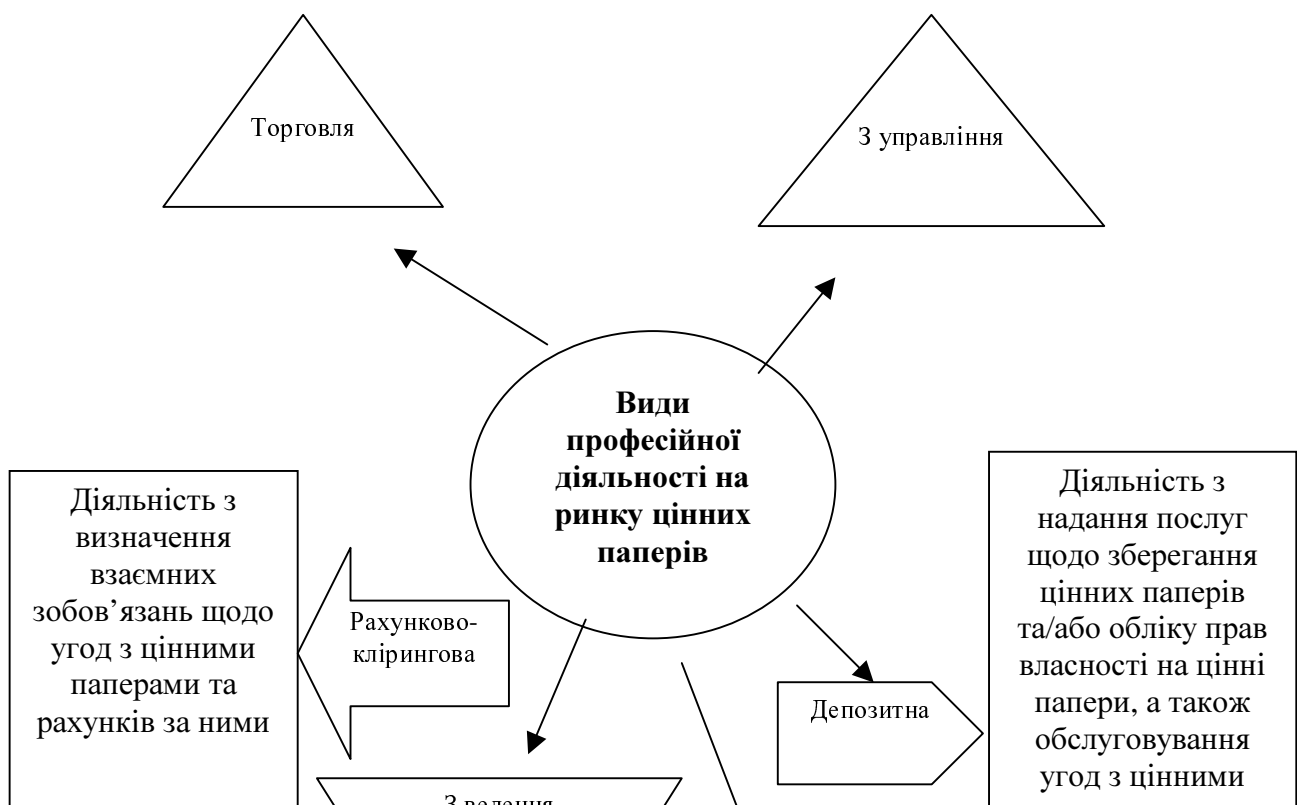
Безпосереднім володінням майна визначається володіння часткою у статутному фонді будь-якого товариства, побічним володінням – володіння часткою у статутному фонді такого товариства, яке є учасником в іншому товаристві.

При прийнятті доручення на купівлю або продаж цінних паперів торговець цінними паперами зобов'язаний надавати особі, за рахунок якої він діє, інформацію про курс цінних паперів. Торговець цінними паперами зобов'язаний подавати фондовій біржі інформацію про всі укладені ним угоди з цінними паперами, в

бухгалтерського обліку операцій з цінними паперами визначає Державна комісія з цінних паперів та фондового цинку за походженням з Міністерством Фінансів України та Національним банком України.

Здійснення цивільно-правових угод щодо цінних паперів, які передбачають оплату цінних паперів проти їх поставки новому власнику на підставі договорів доручення чи комісії за рахунок своїх клієнтів (брокерська діяльність) або від свого імені та за свій рахунок з метою перепродажу третім особам (ділерська діяльність), крім випадків, передбачених законодавством

Діяльність, що здійснюється від свого імені за винагороду на підставі відповідного договору протягом визначеного терміну щодо управління переданими у володіння цінними паперами, які належать на правах власності іншій особі, в інтересах цієї особи або визначених цією особою третіх осіб

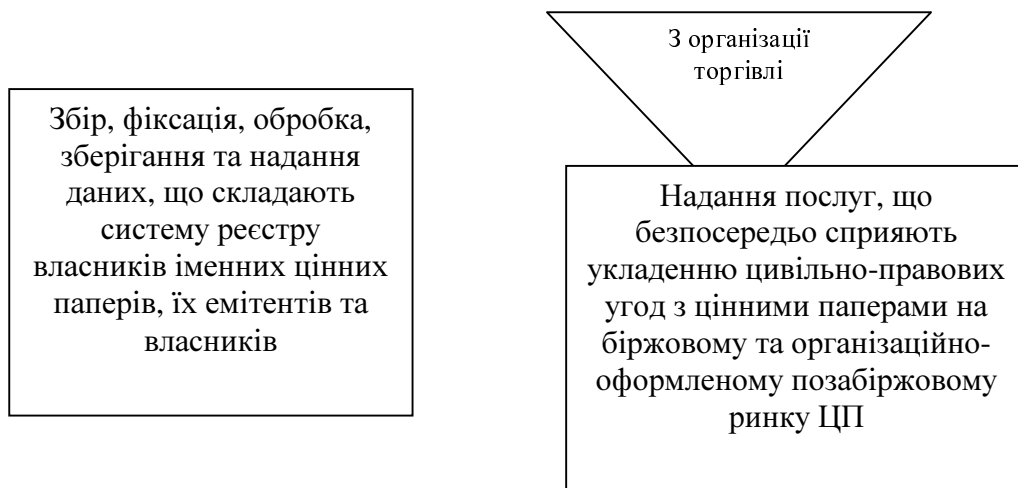

Рисунок 17 - Види професійної діяльності

Тема 6: Фінанси підприємств

Фінансові відносини суб'єктів господарювання

Фінанси підприємств призначені для забезпечення їхньої виробничої діяльності. Стрижневою основою фінансів підприємств є формування фінансових ресурсів та отримання і розподіл доходів з метою забезпечення відтворення виробництва. Вони виконують роль сполучної ланки між окремими циклами відтворювального процесу.

Фінансова діяльність підприємств відображається в грошових потоках, які характеризують різноманітні й різносторонні відносини.

До зовнішніх фінансових відносин входять:

- взаємовідносини між суб'єктами господарювання у вигляді розрахунків з поставниками і покупцями;
- взаємовідносини з бюджетом: платежі та асигнування;
- взаємовідносини з фондами спеціального призначення: внески і знаходження;
- взаємовідносини зі страховими компаніями: страхові платежі й страхове відшкодування;
- взаємовідносини з банками: відкриття та ведення рахунків, зберігання коштів на депозитах, отримання і погашення кредитів, отримання і сплата процентів та ін.;
- взаємовідносини з інститутами фінансового ринку: розміщення власних цінних паперів та інвестування тимчасово вільних коштів;
- взаємовідносини з галузевими і корпоративними органами: внески у централізовані фонди і знаходження з них.

Внутрішні фінансові відносини включають:

- розподіл доходу підприємства і формування прибутку;
- розподіл чистого прибутку та його використання;
- формування та використання амортизаційних відрахувань;
- утворення та використання фондів підприємств.

Фінансові ресурси формуються за рахунок власних та зовнішніх джерел. Власні ресурси концентруються у статутному фонді. Джерела утворення статутного фонду залежать від форми власності:

приватна	-	власний капітал підприємця;
акціонерна	-	акціонерний капітал;
державна	-	асигнування з бюджету та з
централізованих фондів;
колективна (спільна)	-	внески засновників.

Зовнішніми джерелами фінансових ресурсів підприємств є кошти, що знаходяться з бюджету, цільових та централізованих корпоративних фондів, як правило, на безповоротній основі, а також кредити, що надаються банками за плату на поворотній основі.

Фінансові ресурси підприємств спрямовуються на формування основних фондів і оборотних коштів. За рахунок фінансових ресурсів здійснюються витрати підприємств на виробництво та реалізацію товарів, робіт і послуг, а також інші витрати, пов'язані з діяльністю підприємства.

Результатом здійснення витрат є товари, роботи і послуги. На основі їх реалізації (продаж) за рахунок вхідних грошових потоків від покупців формуються доходи підприємства від виробничої діяльності. За рахунок отриманих доходів забезпечується фінансові відносини з державою - платежі в бюджет і цільові фонди, з банківською системою - погашення кредитів і сплата процентів. Ці відносини опосередковуються вихідними грошовими потоками.

Після відшкодування проведених витрат, виплати заробітної плати, розрахунків з бюджетом, цільовими фондами і банками визначаються фінансові результати - прибуток чи збиток. Прибуток - це перевищення валових доходів над валовими витратами. Збиток - це перевищення валових витрат над валовими доходами.

Отриманий прибуток підлягає подальшому розподілу і використанню. Сума прибутку після сплати податку на прибуток характеризує чистий прибуток підприємства. Частина чистого прибутку може направлятися у централізовані корпоративні фонди, якщо підприємство входить до певного корпоративного об'єднання (внутрішньо-корпоративні грошові потоки). Певна частина чистого прибутку може бути спрямована на поповнення статутного фонду - капіталізація прибутку (внутрішні грошові потоки).

З чистого прибутку формуються фонди і резерви підприємств, за рахунок яких проводяться певні витрати. У даному випадку здійснюється фондовий рух грошових потоків.

Тимчасово вільна частина чистого прибутку може бути розміщена на фінансовому ринку через фондову біржу чи фінансових посередників або на основі прямих зв'язків з емітентами (вихідні грошові потоки). За результатами такого розміщення можуть бути отримані доходи від фінансової діяльності (вхідні потоки).

Фінансові ресурси - це сума коштів, спрямованих в основні та оборотні засоби підприємства. Вони характеризують фінансовий потенціал, тобто можливості підприємства у проведенні витрат з метою отримання доходу.

Фінансові ресурси класифікуються за такими ознаками: за кругообігом; за використанням; за правом власності.

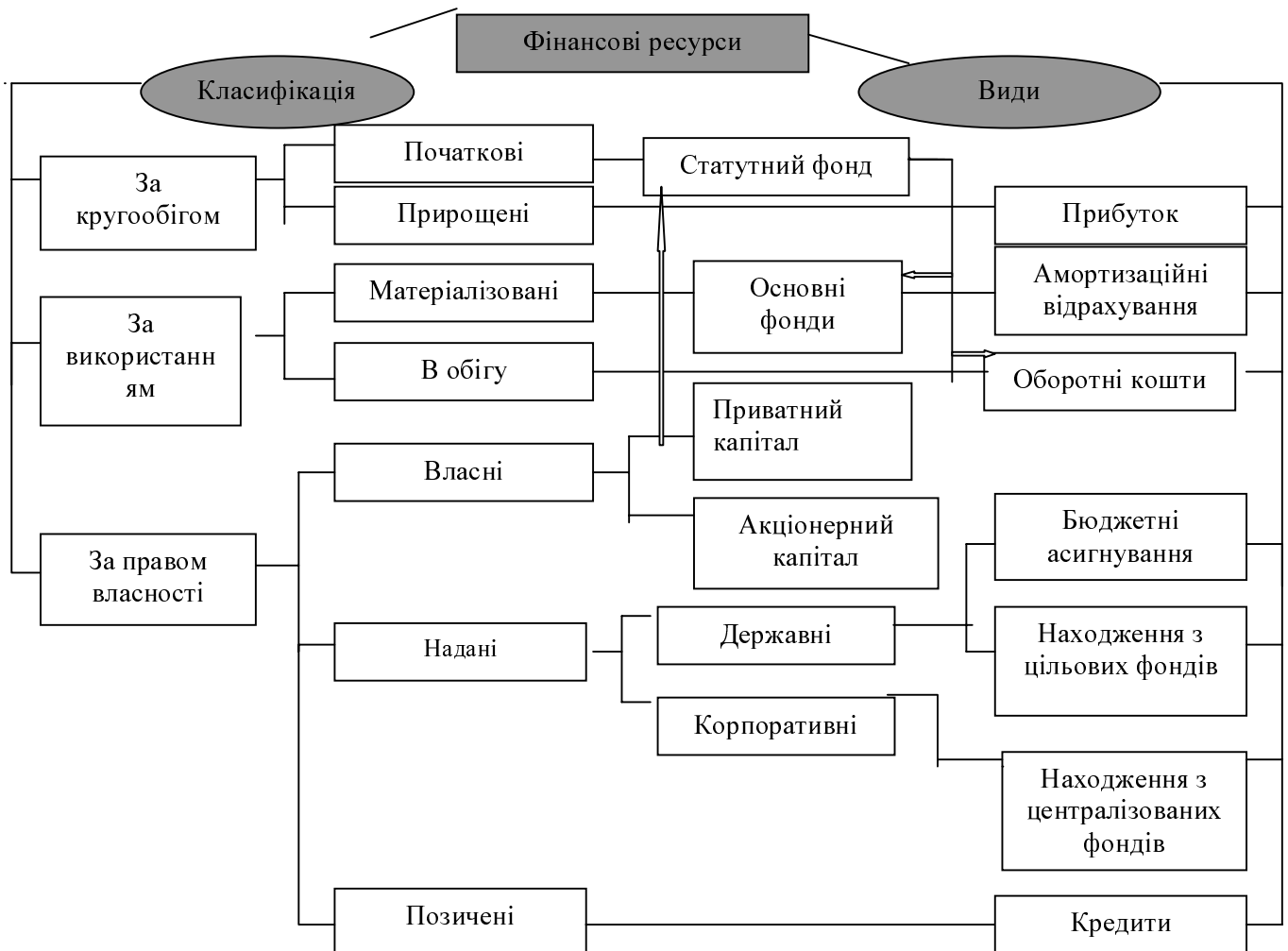

Рисунок 18 - Класифікація та склад фінансових ресурсів підприємств

Тема 7: ОСНОВИ ДЕРЖАВНОГО КРЕДИТУ

Поняття і функції державного кредиту

Всі доходи Державного бюджету, про які мова йшла вище, мобілізуються з допомогою основного, обов'язкового методу збору фінансових ресурсів. Однак цих коштів жодній державі в світі не вистачає. Особливо гострим стає дефіцит фінансових ресурсів в перехідні періоди, коли економіка країни розбалансовується. В такі періоди держава активно вдається також до методу мобілізації грошових і матеріальних коштів у юридичних та фізичних осіб, заснованому на принципах добровільності, зворотності, відплатності і строковості. Цей вид фінансових правовідносин називається державним кредитом.

Державний кредит не слід ототожнювати з банківським кредитом. В останньому випадку позичковий фонд використовується для кредитування підприємств, установ і організацій з метою забезпечення безперервного процесу розширеного відтворення і підвищення його ефективності. Банківський кредит можуть одержувати юридичні і фізичні особи. **Основною відмінною рисою банківського кредитування господарюючих суб'єктів є продуктивне використання позичкового фонду.** Використання кредитних ресурсів як капіталу створює умови для погашення кредиту і виплати позик за рахунок збільшення виробленої вартості доданого продукту. При наданні банківського кредиту в якості забезпечення, як правило, виступають конкретні цінності — квартира, товари на складі, незавершене будівництво і т.д.

При державному кредиті взяті в борг грошові кошти поступають в розпорядження держави, перетворюючись у її додаткові фінансові ресурси. Вони направляються, як правило, на покриття бюджетного дефіциту. Джерелом погашення державних позик і виплати процентів по них виступають кошти бюджету. Державний кредит, пов'язаний з функціонуванням політичної надбудови і рухом бюджетних коштів, відображає частину фінансових відносин суспільства. При позичках коштів державою забезпеченням кредиту виступає все майно, що є у її власності, майно відповідної територіальної одиниці чи будь-який її дохід. Але це не справжня, а уявна застава. В дійсності майнове забезпечення кредитної угоди з боку позичальника коштів — держави не вказується.

Державний кредит є відносинами вторинного розподілу вартості валового суспільного продукту і частини національного доходу. В об'єкт відносин у галузі державного кредиту потрапляє тільки частина доходів і грошових фондів, що сформувались на стадії первинного розподілу. Найчастіше ними є тимчасово вільні грошові кошти населення, підприємств і організацій, не призначені для поточного вжитку. Проте за певних умов населення і трудові колективи можуть свідомо обмежувати частку коштів, призначених для споживання. В цих випадках джерелом державного кредиту є і ті кошти, що об'єктивно мали б задовольняти поточне споживання або фінансування необхідних виробничих чи соціальних видатків підприємства, але під дією системи інтересів, що склалися в суспільстві, тимчасово вилучені для інших цілей. За умов тоталітарної системи управління подібне обмеження **біжучого** споживання може відбуватись, як це мало місце в СРСР, і в силу примусу з боку держави.

Об'єктивна можливість існування державного кредиту впливає з особливостей формування і часу використання доходів, що одержують юридичні та фізичні особи. У населення постійно утворюються тимчасово вільні грошові кошти насамперед у зв'язку з нерівномірним одержанням доходів по найму (особливо у галузях із сезонним характером виробництва), виплатою гонорарів, премій, відпускних, успадкуванням і т.д. Населенню доводиться свідомо обмежувати власні потреби з необхідності нагромадити грошові кошти для купівлі товарів тривалого користування з високою ціною придбання, для літнього відпочинку чи санаторно-курортного лікування. Вимушені заощадження утворюються та нагромаджуються у населення також і в зв'язку з розбалансованістю економіки та появою в силу цього товарного дефіциту.

Аналогічні тенденції мають місце і в русі грошових коштів підприємств, установ та організацій. Великі часові розриви між виробництвом товарів та їх реалізацією можуть мати місце у зв'язку з тривалістю виробничого циклу або сезонністю виробництва. Тимчасово вільні фінансові ресурси у юридичних осіб можуть утворюватися і в силу нерівномірності здійснення крупних капіталовкладень у виробництво та соціальну сферу. Тимчасово вільними можуть бути резервні фонди підприємств. Паралельно до зростання ефективності суспільного виробництва будуть збільшуватися й можливості залучення коштів підприємств, установ і організацій в сферу державного кредиту.

Водночас з цим формування державного кредиту передбачає не лише наявність державної потреби в позичкових коштах і тимчасово вільних грошових коштів юридичних і фізичних осіб, об'єктивних економічних передумов їх постійного утворення, але й правового закріплення можливості використання названих коштів державою в якості кредитних ресурсів. Тобто для виникнення державно-кредитних відносин необхідна ще одна умова — їх правове забезпечення.

Суспільні відносини, що виникають в галузі державного кредиту, визначаються складним характером і регулюються нормами не тільки фінансового, але й інших галузей права. Це пов'язано з тим, що державний кредит, як явище суспільного життя, перебуває на стику двох видів грошових відносин — фінансів і кредиту — та несе в собі родові ознаки як одних, так і інших.

Як ланка фінансової системи він обслуговує формування і використання централізованих грошових фондів держави, тобто державного бюджету та позабюджетних фондів усіх рівнів.

Як один з видів кредиту державний кредит має ряд особливостей, що відрізняють його від класичних фінансових категорій, наприклад, від податків. Як уже відзначалось вище, державний кредит має добровільний характер, хоч інколи ця його риса порушується. Якщо податки рухаються тільки в одному напрямку — від платника в бюджет (зворотній рух можливий лише у випадку повернення переплачених чи помилково стягнених сум), то основою державного кредиту є зворотність і відплатність — через обумовлений заздалегідь період часу внесена кредитором сума повертається йому з процентами.

Тобто фінансові відносини в сфері державного кредиту, що регулюються фінансовим правом, складаються лише з приводу формування, функціонування і погашення державного боргу. Виникають ці відносини в процесі фінансової діяльності держави. ***Об'єктом даних правовідносин є позичена частина***

Одним із суб'єктів державно-кредитних правовідносин, як і у всіх інших фінансових правовідношеннях, завжди виступає держава в особі органів законодавчої чи виконавчої влади, а другим учасником цих правовідносин може бути будь-який суб'єкт фінансових правовідносин. Держава в цьому випадку, найчастіше в особі уряду, виступає в якості одержувача позичкових коштів і сторони, на яку покладається обов'язок повернути борг та сплатити проценти по ньому. З іншого боку виступають власники позичкових коштів — юридичні та фізичні особи — кредитори.

Тим не менше *всі правовідносини в галузі державного кредиту відзначаються державно-владним характером.*

Не дивлячись на те, що держава в цих відносинах виступає позичальником коштів і тому є боржником, вона в однобічному порядку встановлює, а інколи й змінює без згоди іншої сторони вже встановлені раніше умови державного кредиту: види, строк, платність, підстави зміни та припинення цих відносин. Вступивши добровільно у відносини з державного кредиту, взявши на себе його умови, в подальшому юридичні і фізичні особи зобов'язані виконувати всі умови позики.

Як і у всіх видах фінансових правовідносин, суб'єкти відносин в галузі державного кредиту нерівноправні, оскільки основним методом регулювання цього виду відносин виступає метод державно-владних приписів. Грошові кошти, зібрані державою при державному кредиті, складають державний борг. *Внутрішній державний борг є загальною сумою заборгованості держави по непогашених боргових зобов'язаннях та несплачених по них процентах.*

Функція управління державним внутрішнім боргом наложиться державі. Межі строків дії правовідносин в сфері державного кредиту також в однобічному порядку встановлюються боржником — державою.

Участь законодавчих та виконавчих органів державної влади різного рівня, а також фінансових і кредитних органів у правовідносинах з державного кредиту і їх ролі в цьому закріплені законодавцем України. Статтею 85 Конституції України до виключних повноважень Верховної Ради України віднесені затвердження рішень про надання Україною позик і економічної допомоги іноземним державам та міжнародним організаціям, а також про одержання Україною від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій позик, не передбачених Державним бюджетом України, здійснення контролю за їх використанням.

Виключно законами України, тобто знову ж таки Верховною Радою України, визначаються порядок утворення і погашення державного внутрішнього і зовнішнього боргу, порядок випуску і обігу державних цінних паперів, їх види і типи.

Кабінет Міністрів України як орган, уповноважений державою на безпосереднє керівництво господарським життям в країні, в ході всієї своєї безпосередньої діяльності і особливо виконання Державного бюджету на конкретний рік створює умови для зменшення потреби держави в кредитах, а в ході підготовки проекту Державного бюджету на наступний рік обґрунтовує необхідність держави в кредитних ресурсах, їх доцільну структуру. У випадку оформлення необхідності держави в кредитах — як правило, в Законі України про Державний бюджет України на відповідний рік — позичкові ресурси залучаються державою від імені уряду України.

Крім Кабінету Міністрів України, суб'єктами державно-кредитних відносин є відповідні органи влади Автономної Республіки Крим і місцевого самоврядування.

Згідно з чинним законодавством України суб'єктами правовідносин у сфері державного кредиту є також Міністерство фінансів України і Національний банк України. Зокрема, Міністерство фінансів України в порядку, погодженому з Національним банком України, здійснює управління державним внутрішнім боргом. На практиці в даний час цим займається структурний підрозділ Міністерства фінансів України — Державне казначейство України. За дорученням Кабінету Міністрів України Міністерство фінансів України від його імені розміщує боргові зобов'язання уряду України і надає гарантії від його імені. Національний банк України обслуговує державний внутрішній борг України з допомогою всієї банківської системи країни шляхом здійснення операцій по розміщенню облігацій внутрішніх державних позик, інших цінних паперів, їх погашенню та виплаті доходу по них у вигляді процентів або в іншій формі. Згідно з пунктом 3 статті 8 закону України «Про банки і банківську діяльність» Національний банк України купує і продає цінні папери, які випускає держава.

Для фінансування видатків по розміщенню, рефінансуванню, виплаті прибутку і погашенню боргових зобов'язань уряд України у складі Державного бюджету України створює фонд обслуговування державного внутрішнього боргу України. В цей фонд, згідно зі статтею 8 закону України «Про державний внутрішній борг України», зараховуються в розмірі п'ятдесят процентів кошти, одержані від приватизації майна державних підприємств, а також від інших надходжень.

У сфері державного кредиту виникають не тільки правовідносини безпосередньо з приводу державного боргу (відносини між державою-позичальником та її кредиторами — юридичними і фізичними особами), але й правовідносини, опосередковані безпосередньо функціонуванням державного боргу. До них насамперед належать правовідносини між:

а) Кабінетом Міністрів України і Національним банком України з приводу одержання і повернення кредитів на підставі відповідних статей Закону про Державний бюджет України;

б) Міністерством фінансів України і Національним банком України з приводу вироблення умов про порядок управління державним внутрішнім боргом України у відповідності зі статтею 6 закону України «Про державний внутрішній борг України»;

в) Верховною Радою України, урядом України і Національним банком України з приводу перерахувань коштів ресурсів Державного бюджету України на компенсацію витрат по розміщенню, рефінансуванню, виплаті доходів і погашенню боргових зобов'язань згідно зі статтею 8 закону України «Про державний внутрішній борг України», а також відповідних статей Закону про Державний бюджет України на відповідний рік та інші правовідносини.

На загальнодержавному рівні державні позики, як правило, носять нецільовий характер. І навпаки, залучення позичкових коштів на нижчих рівнях найчастіше має яскраво виражену цільову спрямованість. Наприклад, органи місцевого самоврядування останнім часом нерідко розміщують позики з метою мобілізації коштів для будівництва нової каналізаційної системи чи розширення і

модернізації старої каналізаційної системи, для будівництва школи, лікарні, об'їзної дороги, парку відпочинку і т.д.

Таким чином, у формуванні додаткових фінансових ресурсів держави за рахунок мобілізації тимчасово вільних грошових коштів населення, підприємств, установ, організацій проявляється одна сторона, або функція, відносин у сфері державного кредиту. Вона у фінансово-правовій літературі дістала назву фіскальної функції державного кредиту. За допомогою цієї функції здійснюється формування централізованих грошових фондів держави.

В країнах з розвинутою ринковою економікою державні позики є основним джерелом фінансування бюджетного дефіциту. Досить сказати, що в сучасних умовах доходи, одержані завдяки державним позикам, стали другим після податків методом фінансування видатків бюджету. Останнє пояснюється значно швидшим зростанням бюджетних видатків в порівнянні із зростанням податкових надходжень. Наприклад, якщо в США на початку ХХ століття держава використовувала лише 8 процентів кредитних ресурсів країни, в 1975 році — 21 процент, то у 1991 році вже майже 40 процентів. У ФРН цей показник на початку сімдесятих років цього століття становив 53 процента, а нині перевищує 60 процентів.

Фінансування видатків капітального характеру за рахунок позичкових коштів в певних межах має позитивне значення і справедливе з точки зору громадської моралі. Та ж дорога, школа чи лікарня забезпечують потреби не одного покоління. Чому ж тоді їх будівництво повинно бути оплачене протягом декількох років за рахунок податків з тих, хто, можливо, навіть не встигне скористатися їх послугами? Значно легше, розумніше і справедливіше перекласти фінансування спорудження таких об'єктів на всі покоління, які будуть користуватися ними. Таке продовження джерел фінансування в часі і забезпечується шляхом розміщення позик на відповідний строк. В останньому випадку покоління, що будує, наприклад, школу, несе аналогічний фінансовий тягар, що й наступні покоління, за рахунок податків з яких погашається як основний борг, так і проценти по ньому.

Таким чином, позитивний вплив фіскальної функції державного кредиту полягає в тому, що з її допомогою податковий тягар рівномірніше розподіляється в часі. Податки, які стягуються в період фінансування видатків за рахунок державної позики, не збільшуються. А в протилежному випадку це неминуче довелося б зробити. Зате потім, коли кредити погашаються, податки стягуються не тільки для їх сплати, але й для погашення процентів по заборгованості

Податки є основним, але не єдиним джерелом фінансування видатків, пов'язаних з обслуговуванням і погашенням державного боргу. Джерела фінансування цих видатків залежать від спрямування використання коштів. У випадку продуктивного вкладення мобілізованих капіталів споруджений об'єкт з початком його експлуатації починає приносити прибуток, за рахунок якого і погашається позика. Ніякого зростання податкового тягаря у цьому випадку не відбувається.

У випадку непродуктивного використання мобілізованих в результаті державних позик капіталів, наприклад фінансуванні за їх рахунок воєнних чи соціальних видатків, практично єдиним цивілізованим джерелом їх погашення стають податки або нові позики. В подібних випадках незрівнянно менш цивілізований прийом — грошова або кредитна емісія. Розміщення нових

державних позик для погашення заборгованості за раніше випущеними державними позиками називається рефінансуванням державного боргу.

Ступінь податкового тягара, що переноситься на інші покоління, залежить від строку, на який позичались кошти, і від величини проценту, під який вони позичались. Чим вище прибутковість державної позики для інвестора, тим більшу частину податків змушена буде держава направляти на їх погашення. Чим більша величина боргу, тим значніша доля коштів, що йде на його обслуговування.

Другою функцією державного кредиту є регулююча функція. Вступаючи в кредитні відносини, держава впливає на стан кредитного обігу, рівень ставок на ринку грошей і капіталів, на виробництво і зайнятість. Свідомо використовуючи державний кредит як інструмент регулювання економіки, держава може проводити необхідну їй фінансову політику.

Таким чином, з юридичної точки зору державний кредит є суспільними відносинами, врегульованими правовими нормами, з приводу акумуляції державою тимчасово вільних грошових коштів юридичних і фізичних осіб на принципах добровільності, строковості та відплатності з метою покриття бюджетного дефіциту, регулювання грошового обігу та текстування.

Форми державного внутрішнього кредиту

Нормативні акти України, насамперед закони України «Про цінні папери і фондову біржу», «Про державний внутрішній борг України», «Про банки і банківську діяльність», «Про Національний банк України», «Про бюджетну систему України», указ Президента України «Про першочергові заходи по компенсації громадянам України втрат від обезцінення цінних паперів і грошових нагромаджень» від 15 червня 1994 року, постанова Кабінету Міністрів України «Про випуск облігацій внутрішньої державної позики 1995 року» від 23 серпня 1994 року, а також ряд інших дають підстави виділити як самостійні наступні форми державного кредиту в Україні: а) державні позики, б) звернення частини заощаджень населення в державні позики; в) використання коштів загальнодержавного позичкового фонду; г) казначейські позики; д) гарантовані позики.

Державна позика як форма державного кредиту характеризується тим, що тимчасово вільні грошові кошти населення, підприємств, установ і організацій залучаються на фінансування суспільних потреб шляхом випуску і реалізації облігацій, казначейських зобов'язань та інших видів державних цінних паперів. Серед останніх облігація — найпоширеніший вид цінних паперів. Вона символізує державне боргове зобов'язання та дає право її власнику після перебігу відповідного строку одержати назад суму боргу і проценти по ньому. Продаючи облігацію, держава зобов'язується повернути суму боргу у визначений строк з процентами чи виплачувати проценти на протязі всього строку користування позичковими коштами, а після завершення вказаного строку повернути і суму боргу.

Держава встановлює номінальну вартість (номінальну ціну) облігацій. Номінальна вартість позначається на облігації і виражає грошову суму, надану власником облігації державі в тимчасове користування. Ця сума виплачується власнику облігації в момент погашення і на неї нараховуються проценти. Проте реальна прибутковість облігації може не співпадати з номінальною, а бути вищою або нижчою від встановленого заздалегідь номінального процента. Це зумовлюється

тим, що облігації продаються за курсовою ціною, яка майже завжди виділяється вверх або вниз в номінальній вартості. Таке виявлення називається **курсвою різницею** і залежить від ряду факторів. До них, зокрема, належать величина номінального процента по облігації, насиченість ринку державними цінними паперами, стан господарської кон'юнктури, міра довіри населення уряду і т.д.

Наступним видом державних цінних паперів, що ходять в Україні, є казначейські зобов'язання. Основна їх відмінність від облігацій полягає в меті випуску, формі виплати прибутку і свободі обігу. Кошти, що поступають від продажу облігацій, спрямовуються на поповнення бюджетного фонду, позабюджетних фондів або на інші спеціально визначені цілі. Кошти ж від реалізації казначейських зобов'язань держави спрямовуються тільки на поповнення прибутків бюджету. За облігаціями державних позик дохід може виплачуватись у вигляді процентів, вигравів або не виплачуватись зовсім (наприклад, за цільовими позиками). Умовами ж випуску казначейських зобов'язань передбачена виплата доходу тільки у вигляді процентів. Облігації можуть бути з необмеженим або обмеженим колом обігу серед юридичних і фізичних осіб, а казначейські зобов'язання підлягають реалізації лише серед населення. Реалізовані серед юридичних і фізичних осіб облігації, казначейські зобов'язання і інші види державних цінних паперів складають разом форму державного кредиту — державну внутрішню позику.

Державні внутрішні позики класифікуються за рядом ознак. З юридичної точки зору завжди цікавий суб'єктний склад учасників правовідносин в галузі державного кредиту. За цим критерієм позики поділяються на такі що, розміщуються центральними та місцевими органами влади і управління. найбільшого поширення набула практика випуску державних позик урядом держави. Заборгованість місцевих органів влади незначна.

З іншого боку, за ознакою власників цінних паперів — кредиторів позики поділяються на такі, що реалізуються:

- а) тільки серед населення (наприклад, державна внутрішня виграшна позика 1982 р.);
- б) тільки серед юридичних осіб (державна внутрішня позика 1995 року);
- в) універсальні, призначені для розміщення одночасно серед юридичних і фізичних осіб.

В залежності від форми виплати доходів **позики поділяються на процентні**, виграшні, процентно-виграшні, безпрограшні і безпроцентні (цільові). Власники боргових зобов'язань процентної позики одержують твердий дохід щорічно шляхом оплати купонів або одноразово при погашенні позики шляхом нарахування процентів до номіналу цінних паперів, без щорічних виплат. Прикладом процентних боргових зобов'язань є казначейські зобов'язання держави і облігації п'ятипроцентної позики 1990 року. *

По виграшних облігаціях їх держателі одержують весь дохід у формі вигравів в момент погашення облігації. Дохід в цьому випадку виплачується не по всіх облігаціях, а лише по тих, які потрапили в тираж вигравів. Прикладом виграшної позики є державна внутрішняя позика 1982 р. Умовами випуску процентно-виграшних передбачається виплата частини доходу за купонами, а іншої частини — у формі вигравів. Безпрограшні випуски позик гарантують, що протягом

придбання нею незалежності процентно-виграшні і безпрограшні позики поки що не випускались.

Безпроцентні цільові позики не передбачають виплату доходів з облігацій, але гарантують одержання відповідного товару, попит на який поки що перевищує його пропозицію. Прикладом безпроцентної державної кредитної облігації є державна цільова позика 1990 р. Її облігації були випущені кожна вартістю, рівною тодішній ціні відповідного товару: легкового автомобіля, мотоцикла, мінірактора, кольорового телевізора, відеомагнітофона, холодильника, мікрохвильової печі, швейної машинки, персонального побутового комп'ютера.

Органи місцевого самоврядування проводять цільові позики на будівництво доріг, проведення робіт по охороні довкілля, фінансування інших заходів, в яких зацікавлене населення адміністративно-територіальної одиниці.

В залежності від методів визначення доходів боргові зобов'язання держави поділяються на *позики з твердим доходом* та з *плаваючим доходом*. В ряді випадків фіксована ставка по цінних паперах є причиною зростання видатків держави на виплату процентів, в інших випадках вона може віддякувати кредиторів, які очікують підвищення процента.

Для покриття бюджетного дефіциту позики доводиться розміщувати при відносно завищеному рівні процентної ставки. Встановивши аналогічний процент за своїми борговими зобов'язаннями на весь період позики, який може складати строк до 30 років, держава тим самим, з одного боку, покладає на платників податку додаткові виплати, з іншого боку — до певної міри звужує власні фінансові можливості. Щоб уникнути подібної ситуації, уряди використовують, як правило, два варіанти розвитку подій.

Перший передбачає покриття потреби в грошових коштах за рахунок короткострокової чи середньострокової позики і випуску (коли процентна ставка впаде) довгострокової. Проте в цьому випадку позичальник несе додаткові витрати, пов'язані з випуском, розміщенням і погашенням довгострокової позики. Зате тут виключена можливість, що в очікуванні підвищення процентної ставки інвестори не проявляють інтересу до довгострокового кредитування.

Другий варіант розв'язує всі названі проблеми, оскільки передбачає систематичний перегляд процента, що виплачується за цінними паперами. Як база для цього, як правило, використовується ставка за міжбанківськими кредитами в країні. Проте такі позики мають іншу серйозну ваду — боржник (держава) не в змозі спланувати до кінця власні видатки.

За строками погашення позики поділяються на короткострокові (строк погашення до року), середньострокові (строк погашення до 5 років) і **довгострокові** (строк погашення понад 5 років). В Україні законодавцем передбачена можливість функціонування всіх трьох видів цінних паперів держави.

В залежності від обов'язків позичальника твердо дотримуватись строків погашення позики, встановлених при його випуску, позичкові кошти ще можуть поділятися на зобов'язання з **правом дострокового погашення і без права дострокового погашення**. Питання про дострокове погашення боргових зобов'язань стає актуальним переважно тоді, коли на фінансовому ринку відбуваються істотні зміни. Наприклад, позичальник випустив облігації із щорічним фіксованим доходом в 10 процентів, а через рік ставка впала до 5 процентів. В

неочікуваний виграш. Якщо облігації були випущені з правом дострокового погашення, то витрати позичальника і виграш кредитора зводяться до мінімуму. Перший випускає і розміщує нову позику, погашаючи за рахунок цього стару.

Розрізняють **два варіанти погашення заборгованості — одноразово і частинами**. Якщо позика погашається частинами, **то в залежності від розподілу суми боргу** за строками погашення виділяється три варіанти:

- позика погашається **рівними частинами** протягом певного строку. Наприклад, протягом чотирьох років. Тоді, якщо сума позики складала 100 млн. гривень, щорічно буде виплачуватись по 25 млн. гривень;

- **наростаючими частками**. Наприклад, в перший рік погашається борг в 10 млн. гривень, в другий рік — в 20 млн. гривень, в третій рік — в 30 млн. гривень, в четвертий рік — в 40 млн. гривень. Така система зручна державі у випадку нарощування нею доходів в часі. Наприклад, у зв'язку з піднесенням ділової активності очікується ріст податкових надходжень або об'єкт, на спорудження якого залучались позичкові кошти, нарощує потужність і починає приносити все більші прибутки;

- **знижуючими частками**. Наприклад, в перший рік погашається борг в 40 млн. гривень, в другий рік — в 30 млн. гривень, в третій рік — в 20 млн. гривень і в четвертий рік решта — 10 млн. гривень. Така система привабливіша за ситуації, коли очікується неминуче падіння прибутків держави чи збільшення її видатків.

В залежності від обігу на ринку цінних паперів державні позики поділяються на **ринкові і неринкові**. Ринкові позики вільно продаються і купуються. Вони є основними при фінансуванні бюджетного дефіциту. Неринкові позики не можуть вільно змінювати своїх власників. Вони не підлягають обігу на ринку цінних паперів і, як правило, випускаються державою з метою залучення певних інвесторів, специфічним інтересам яких і відповідають. Наприклад, в останні роки існування радянської держави урядом СРСР були здійснені декілька випусків неринкових облігацій на розвиток вітчизняного легкового автомобілебудування. На Заході неринкові державні облігації останніми роками випускались для мобілізації коштів недержавних пенсійних фондів, страхових компаній, дрібних інвесторів.

В залежності від забезпечення боргових зобов'язань державні позики поділяються на заставні і незаставні. Заставні облігації забезпечуються чимось конкретним, наприклад відповідними видами доходів чи майна. Такі облігації, як правило, випускаються місцевими органами влади. Незаставні облігації нічим визначеним не забезпечуються. В якості їх забезпечення виступає все майно держави чи відповідного органу місцевого самоврядування. Центральні органи управління, як правило, випускають незаставні облігації, їх надійність дуже висока і тому у кредиторів немає потреби в будь-яких додаткових гарантіях.

За методами розміщення державні позики поділяються на добровільні, примусові і такі, що розміщуються серед інвесторів за підпискою. Кожному методу розміщення позик відповідає власний спосіб реалізації. Облігації добровільних позик вільно продаються і купуються банківськими установами, якщо інше не обумовлено умовами їх випуску.

Примусові позики розміщуються серед кредиторів в силу постанов уряду, якими передбачена сувора відповідальність за ухилення від покупки облігацій.

Позики, що розміщуються серед населення за підпискою з відстрочкою платежу, формально є добровільними. Однак їх реалізація супроводжується такою масово-політичною кампанією тиску, яка робить їх обов'язковими де-факто. Це можливо в умовах тоталітарної держави. В даний час в Україні мають місце тільки добровільні державні позики.

Нарешті, державні позики можуть бути *облігаційними* і *безоблігаційними*. Облігаційні позики супроводжуються емісією цінних паперів держави. Безоблігаційні позики оформляються підписанням угод, договорів, шляхом записів в боргових книгах і видачею особливих свідоцтв. В даний час безоблігаційні позики використовуються на міжурядовому рівні.

У тісному зв'язку з державними позиками перебуває інша форма державного кредиту, функціонування якої опосередковується Ощадбанком України — *звернення частини заощаджень населення в державні позики*. На відміну від першої форми державного кредиту, коли юридичні і фізичні особи безпосередньо купують цінні папери за рахунок власних тимчасово вільних грошових коштів, Ощадбанк України надає кредит державі за рахунок позичкових коштів. Наявність посередника між державою і населенням в особі Ощадбанку України та надання останнім позики державі за рахунок позичкових коштів без відома і тим більше без згоди їх реального власника дозволяє виділити ці відносини в якості особливої форми державного кредиту.

Звернення частини заощаджень населення в державні позики, призначені на потреби держави, здійснюється через покупку банком особливих цінних паперів (облігацій, казначейських зобов'язань), а також оформлення безоблігаційних позик. В Україні в даний час це досягається шляхом покупки Ощадбанком України боргових зобов'язань нашої держави.

Запозичення коштів загальнодержавного позичкового фонду як форма державного кредиту характеризується тим, що державні кредитні установи безпосередньо (не опосередковуючи ці операції покупкою державних цінних паперів) передають частину кредитних ресурсів на покриття видатків уряду. Ця форма державного кредиту функціонує в тоталітарному суспільстві. Вона сприяє розвитку інфляційних процесів, що небезпечно в умовах жорсткого контролю за емісією грошових знаків з боку демократично обраних парламентарів. Тому повна нормалізація відносин між державою і кредитною системою лежить на шляху відмови від запозичення позичкових коштів для покриття бюджетного дефіциту і повернення Національному банку України боргу, що утворився за попередні роки.

В новій, незалежній Україні лівова частка державного боргу склалася саме за рахунок залучення урядом України коштів загальнодержавного позичкового фонду для фінансування бюджетних видатків. Це негативно позначилося на стані державних фінансів і грошового обігу, виробило в уряді шкідливу звичку не турбуватися про зміцнення і розвиток доходів державного бюджету. Наприклад, в 1993-1995 роках майже весь дефіцит Державного бюджету України покривався кредитами Національного банку України. В минулому і нинішньому роках також витрачено великий обсяг кредитів Національного банку України для покриття дефіциту Державного бюджету України.

Зокрема, законом України «Про структуру державного внутрішнього боргу України за станом на 1 січня 1996 року і граничний розмір державного

визначено, що державний внутрішній борг України за станом на 1 січня 1996 року дорівнює 8.002.222.910 гривням та має таку структуру:

а) заборгованість перед юридичними особами всього 253.290.877 гривень, в т.ч. заборгованість за внутрішнім позиками 253.290.877 гривень;

б) заборгованість перед банківськими установами всього 7.747.977.383 гривень, в тому числі заборгованість перед Національним банком України: за позиками, одержаними для фінансування дефіциту бюджету 1991-1995 років 7.738.817.790 гривень, за іншими позиками та зобов'язаннями — 9.159.593 гривень, з них щодо компенсаційних виплат населенню в установах Ощадного банку України та колишнього Укрдержстраху 2.132.997 гривень, щодо компенсаційних виплат населенню в установах Ощадного банку України колишнього Укрдержстраху — 2.132.997 гривень, щодо компенсаційних витрат за залишками вкладів населення, що централізовані Ощадним банком СРСР — 480450 гривень, заборгованість сільськогосподарських підприємств за довгостроковими та короткостроковими позиками, віднесена на державний борг — 3248946 гривень, за сумами, спрямованими на індексацію оборотних коштів державних підприємств і організацій — 3254200 гривень, заборгованість перед фізичними особами за цінними паперами та компенсаціями за ними — 58843 гривень.

Заборгованість перед Національним банком України, яка передбачена в пункті 2 статті 1 цього закону в розмірі 7.747.977.383 гривні, списана.

Граничний розмір державного внутрішнього боргу України станом на 1 січня 1997 р. встановлено в сумі 6.057.628.277 гривень.

Казначейські позики як форма державного кредиту відображають відносини надання фінансової допомоги підприємствам і організації органами державної виконавчої влади за рахунок бюджетних коштів на умовах строковості, платності і зворотності. В Україні в даний час ця форма державного кредиту лише починає використовуватися. Проте саме життя все найчастіше ставить питання про повне відродження фінансово-правового інституту казначейських позик. З іншого боку, із створенням системи органів Державного казначейства України відкрилися практичні можливості для успішного вирішення цього питання.

Об'єктивна необхідність значно ширшого застосування державою казначейських позик зумовлена докорінною реформою відносин власності в країні. Ця реформа супроводжується роздержавленням і приватизацією господарських структур. Держава не може нести відповідальність за фінансові результати діяльності підприємств і організацій замість їх повноправних власників. Однак при необхідності державні органи можуть надавати фінансову допомогу тим господарюючим суб'єктами, в стабільній роботі яких вони зацікавлені насамперед, але знову ж таки на умовах зворотності, строковості і платності.

Правовідносини по лінії казначейських позик не є аналогом відносин банківського кредитування, оскільки на відміну від госпрозрахункових банківських структур органи державної законодавчої і виконавчої влади надають фінансову допомогу на інших умовах, з інших причин та з іншою метою. Казначейські позики видаються на пільгових умовах за строками і нормою процента. Вони можливі у випадку фінансових ускладнень підприємств або інших господарюючих суб'єктів, їх особливого становища на ринку або погіршення економічної ситуації в країні і не переслідують меркантильних та комерційних цілей, а є засобом підтримки життєво

В окремих випадках уряд гарантує безумовне погашення позики, випущеної нижчестоящими органами **влади і управління чи окремими господарюючими суб'єктами**, а також виплату процентів по них. В цих випадках мова іде про умовний державний кредит — гарантовані позики. За гарантованими позиками уряд реально несе відповідальність лише у випадках неплатоспроможності позичальника. В Україні уже склалися правові та інші передумови для відродження гарантованих позик у зв'язку з наданням органам місцевого самоврядування, а також окремим господарюючим суб'єктам права здійснювати операції по випуску позик.

Тема 8: Фінансовий контроль

8.1 Структура фінансового контролю

Виробнича ситуація, при якій приймається мінімізація витрат, безпосередньо для реалізації продаж.

Ситуація планування, коли витрати, що здійснюються, не можуть бути безпосередньо зв'язані з продажем або вони відбуваються в даний час з метою отримання прибутку. В останньому випадку деталі та розміри результату не відомі. Витрати на розробки та рекламу входять в цю категорію, однак на практиці всі статті накладних витрат, **які охоплюють персонал, обладнання** або послуги, можуть контролюватися з використанням цього підходу.

Перелічені методи для указаних ситуації передбачають оптимальну ефективність виробництва і достатню ступень вірності, стабільності. На практиці будь-які фірми можуть зіткнутися з ситуацією, при якій існують на деякому проміжку часу якісь труднощі у прибутковому постачанні на ринок. В таких ситуаціях перевищує потреба у зниженні ризику, що може не сходитися з досягненням теоретичного оптимуму економічної ефективності.

Всі міри, які можуть бути прийняті в цих ситуаціях поділяють на:

- фізичне обмеження ресурсів та затрат;
- максимальне збільшення ефективності роботи бізнесу.

В рамках цих методів головною вимогою є послідовність і охайність при діагностиці проблеми.

У будь-якому випадку необхідно розробити критерії, на базі яких будуть прийматися відповідні дії.

8.2 Виробнича ситуація

Методом, що використовується для контролю прибутковості, є калькуляція собівартості по нормативним затратам. Цей метод ґрунтується на нормативній собівартості, яка є визначеним критерієм того, скільки повинна коштувати продукція. На практиці для кожної операції обробки деталі встановлені норми, які у сумі складають повну нормативну собівартість продукції, що виготовляється. Нормативна собівартість складається з трьох елементів:

1 *Матеріал*. Нормативна собівартість матеріалу даного виробу є функцією матеріалу, який повинен бути використаний для виготовлення продукції, і ціни, яка повинна бути виплачена за цей матеріал.

2 *Живий труд*. Цей елемент відноситься до тих людей, труд яких повинен прямо і безпосередньо виробляти продукцію. Визначений час, який ці люди повинні затратити на виготовлення продукції, тобто на конкретні господарські операції, і

цей час з нормою їх заробітної плати дозволяє знайти вартість їх живої праці як частки нормативної вартості.

3 *Накладні витрати.* В основному ці витрати розраховується складніше всіх расходів бізнесу. Повний обсяг цих витрат визначається у річному плані або прогнозі . Цей загальний обсяг часто розподіляється між центрами виробничих витрат виробничого процесу.

8.3 Стратегія контролю витрат

Багато організацій вважають, що клімат, в якому вони працюють, становиться все більше конкурентним. Розвиток зв'язку, транспорту зробило світ замкнутим і тісним, що дозволило більшому числу поставників проникнути на обмежені ринки при законодавстві. Інші традиційні ринки становляться більш закритими, коли країни бажають бачити лише свою вигоду у промисловості. Слід зрозуміти, що звичайні методи контролю витрат і виконання плану роздивляють положення бізнесу. Для цілей щоденного контролю цей підхід і потрібен. Але він не концентрує увагу на тому, що відбувається у світі. Рішення цієї проблеми є принциповим питанням для бізнесу у цілому і потребує внесення ясності в тому, які вироби і на який ринок ми плануємо поставляти, а також завдяки яких коштів ми це будемо робити. Основою контролю витрат при зрівнянні з конкурентами є поняття ефективності витрат. Треба розглянути такі питання: робить конкурент щось краще; де конкурент бере сировину; чи можна зменшити витрати , не зменшуючи виробництво; якщо практика конкурента погана , то чому; чи слід залишатися на цьому ринку, чи потрібні інші. Якщо існують способи, завдяки котрим можна добитися конкурентоспроможності у сфері витрат , то вони повинні бути включені у стратегію розвитку фірми